

**DEMOKRASI
PLATFORMU
DERGİSİ**

Demokrasi Platformu Dergisi

Journal of Democracy Platform

P- ISSN: 1305-4600

E-ISSN: 2792-0909

Cilt/Volume: 12, Sayı/Issue: 38

(Haziran/June 2023)

<https://www.demokrasiplatformu.com>

Demokrasi Platformu Dergisi
Journal of Democracy Platform
Cilt/Volume: 12, Sayı/Issue 38 (2023)

Sahibi

Serkan Yorgancılar
Ankara/Türkiye
E-Posta: serkanyorgancilar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8438-2012

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Muhammed Ünlüer
Ankara/Türkiye
E-Posta: muhammedunluler51@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5846-6095

Baş Editör

Prof. Dr. Selma Yel.
Gazi Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü,
Ankara/Türkiye
E-Posta: selmayel@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-9624-6966

Editörler

Prof. Dr. M. Seyfettin Erol
Ankara HBV Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Ankara/Türkiye
E-posta: mserol@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0001-8358-7326.

Prof. Dr. Özcan Güngör

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler
Fakültesi, Ankara/Türkiye
E-Posta: ogungor@ybu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0775-023X

Doç. Dr. Şefaattin Deniz

Kocaeli Üniversitesi Umuttepe Kampüsü Fen-
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kocaeli/Türkiye
E-Posta: sefaattin.deniz@kocaeli.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-1333-5657

Alan Editörleri-Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ayşe Yücel Çetin (Edebiyat)
Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara/Türkiye
E-Posta: ayucel@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5488-7645

Prof. Dr. Bahadır Akın (Turizm)

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi
(Turizm İşletmeciliği), Konya/Türkiye.
E Posta: bahadirakin@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1352-6338

Prof. Dr. Bülent Aksoy (Coğrafya)

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim
Bölümü / Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Ankara,
Türkiye
E-Posta: baksoy28@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-7181-8008

Prof. Dr. Cengiz Şahin (Psikoloji)

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji,
Ankara/Türkiye
E Posta: cengizsahin18@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4875-4883

Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü (Yeniçağ Tarihi)

Hacettepe Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi,
Ankara/Türkiye
E-Posta: eozunlu@hacettepe.edu.tr.
ORCID ID: 0000-0002-8064-2016

Prof. Dr. Gürcü Erdamar Koç (Eğitim Bilimleri)

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Eğitim
Bilimleri Eğitim Programları ve Öğretim,
Ankara/Türkiye
E-Posta: gurkoc@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6753-0151

Prof. Dr. Hüseyin Köksal (Tarih)

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi.
E-posta: hkoksal@gazi.edu.tr
ORCID ID : 0000-0003-3805-2810

Prof. Dr. Kseanela Sotirofski (Eğitim Yönetim)

"Aleksandër Moisiu" University, Eğitim Fakültesi,
Eğitim Yönetimi, Tiran/Arnavutluk
E-Posta: nelasotiri@yahoo.com
ORCID ID:

Prof. Dr. Mahmut Akın (Sosyoloji)

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, İstanbul/Türkiye.
E-Posta: mahmuthakin@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8140-8600

Prof. Dr. Mehmet Akif Sözer (Eğitim Sosyoloji)

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi,
Ankara/Türkiye.
E-Posta: akif@gazi.edu.tr.
ORCID ID: 0000-0002-1291-4067

Prof. Dr. Mehmet Altunkaya (Özel Hukuk)
Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi,
Antalya/Ankara
E-Posta: altunkaya@akdeniz.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0709-9034

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol, (Uluslararası İlişkiler)
Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara Kriz ve
Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) Başkanı,
Ankara/Türkiye
E-Posta: mserol@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8358-7326.

Prof. Dr. Meliha Yılmaz (Güzel Sanatlar)
Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar
Eğitimi, Ankara/Türkiye
E-posta: ameliha@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7732-2660

Prof. Dr. Necdet Hayta (Yakınçağ Tarih)
Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi,
Ankara/Türkiye
E-Posta: nhayta@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8707-3637).

Prof. Dr. Nil Yıldız Duban (Sınıf Eğitim)
Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlköğretim Bölümü,
Afyonkarahisar/Türkiye.
E-Posta: nily@aku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8851-0114

Prof. Dr. Nurullah Çetin (Yeni Türk Edebiyatı)
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Ankara/Türkiye.
E-posta: nctin@64@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4402-5966

Prof. Dr. Özcan Güngör (İlahiyat)
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler
Fakültesi, Ankara/Türkiye.
E-Posta: ogungor@ybu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0775-023X

Prof. Dr. Rüya Özmen (Özel Eğitim)
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi,
Ankara/Türkiye.
E-Posta: eruya@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0226-1672

Prof. Dr. Erdal Aksoy (Sosyoloji)
Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji, Ankara/Türkiye
E-posta: erdal.aksoy@hbv.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2201-9039

Doç. Dr. Alper Kaşkaya (Sosyal Bilgiler) Erzincan
Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Erzincan, Türkiye
E-Posta: alperkaskaya@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6695-6422

Doç. Dr. Dilek Altun (Okul Öncesi Eğitim)
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
Ankara/Türkiye.
E-Posta: daltun@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9973-0585

Doç. Dr. İrade Memmedova (Ezerbaycan Tarihi ve
Kafkasya)
Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü
“Genel Tarih” Şubesi “Avrupa Ülkeleri Tarihi”
Bölümü Başkanı, Bakü/Azerbaycan
E-Posta: irade.mammadli@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2273-5732

Doç. Dr. İsmail Şahin (Uluslararası İlişkiler)
Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of
Economics and Administrative Sciences, Department
of International Relations, Ankara/ Türkiye.
E-Posta: ismailshn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3144-7844

Doç. Dr. Şefaattin Deniz (Yeniçağ Tarihi)
Kocaeli Üniversitesi, Umuttepe Kampüsü Fen-
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kocaeli/Türkiye
E-Posta: sefaattin.deniz@kocaeli.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-1333-5657

Doç. Dr. Zeynep Kurtulmuş (Okul Öncesi Eğitim)
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel
Eğitim, Ankara/Türkiye.
E-Posta: zeynepkurtulmus@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8799-8306.

Dr. Latif Çelik (Avrupa Tarihi)
IKG- Kültür Tarih ve Entegrasyon Araştırmaları
Enstitüsü Başkanı. Almanya
E-Posta: info@ikg-institut.org

Dil Editörleri

Prof. Dr. Yakup Civelek (Arapça)
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili
ve Belağati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
Ankara/Türkiye
E-posta: yakup.civelek@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3448-4723

Prof. Dr. Ali Asker (Azerbaycan Türkçesi)
Karabük Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Karabük/Türkiye.

E-posta: aliasker2068@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1801-3371
Dr. Öğr. Gör. Esra Müjgân Karataş (Türkçe)
Gazi Üniversitesi, Rektörlük, Ankara/Türkiye
E-Posta: dr.esramujgan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7136-8484

Arş. Gör. Leman Demirbaş (İngilizce)
Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
Ankara/Türkiye.
E-Posta: lemankasap@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-9254-6622

Arş. Gör. Mehmet Emin Sarıkaya (İngilizce)
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi, Ankara/Türkiye
E-posta: mesarikaya@ybu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7550-4727

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Leman Demirbaş
Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
Ankara/Türkiye.
E-Posta: lemankasap@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-9254-6622

Arş. Gör. Mehmet Emin Sarıkaya
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami
İlimler Fakültesi, Ankara/Türkiye
E-posta: mesarikaya@ybu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7550-4727

Yusuf Yaralıoğlu
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi, Ankara/Türkiye
E-posta: yusufyaralioglu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0966-5925
ISSN: 1305-4600
E-ISSN: 2792-0909
Yayın Tarihi/Publishing Date: 31.12.2022

Kapsam/ Scope: Sosyal Bilimler

Yayın Dilleri- Languages of Publication Türkçe &
İngilizce & Arapça & Türk Lehçeleri- Turkish & English
& Arabic & Turkish Dialectics

Yazışma Adresi/ Contact Address
Anıttepe Mah. Kubilay Sok, 3/8 PK. 06580
Çankaya/Ankara

Periyot/Period

DPD yılda iki defa yayınlanan uluslararası hakemli
bilimsel bir dergidir.
*JDP is an international refereed journal and is published
biennially*

Demokrasi Platformu Dergisi, Creative Commons Atıf-
Gayri Ticari-Aynı Lisansla Paylaş 4.0 (CC BY)
Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Journal of
Democracy Platform, is licensed by Creative Commons
Attribution-Non-Commercial-No Derivatives 4.0 (CC
BY) licence.

Hakem Kurulu/Referee Board

DPD, iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik
sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta
ve yayımlanmamaktadır.
JDP uses double-blind review fulfilled by two reviewers.
Referee names are kept strictly confidential.

Dizinleme Bilgileri/Abstracting and Indexing Services

Dizin Adı	Kabul/Accepted
Citefactor	27 Mayıs 2022
İdeal online	23 Mayıs 2022
DOAJ	13 Haziran 2022 (Ön kabul)
İSAM	21 Kasım 2022
ESJI İNDEKS	28 Kasım 2022
ISI İNDEKS	12 Aralık 2022
İNDEKS COPERNICUS	22 Kasım 2022
Directory of Research Journals Indexing	19 Aralık 2022
Root Indexing	24 Kasım 2022
Research Bib	19 Aralık 2022

Danışma-Bilim Kurulu/ Advisory-Scientific Board

Prof. Dr. Ahmet Sait Candan, Karabük Üniversitesi,
Türkiye
Prof. Dr. Alfina Sibgatulina, Rusya İlimler
Akademisi, Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Ali Murat Özdemir, Hacettepe
Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Atemova Kalipa, Hoca Ahmet Yesevi
Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Yücel Çetin, Gazi Üniversitesi,
Türkiye
Prof. Dr. Bahri Ata, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Barno Ubaydullayeva, Özbekistan
Prof. Dr. Bülent Aksoy, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cengiz Dönmez, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cengiz Şahin, Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cezmi Eraslan, İstanbul Üniversitesi,
Türkiye
Prof. Dr. Dilek Ergönenç, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dilorom Yusupova, Özbekistan Bilimler
Akademisi, Özbekistan
Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan, Dokuz Eylül
Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Emre Ünal, Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Erol Duran, Uşak Üniversitesi, Türkiye;

Prof. Dr. Fatma Açık, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatma Ahsen Turan, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Haluk Selvi, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hamiye Duran, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Köksal, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Coşkun, Trakya Üniversitesi, Türkiye;
Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İmperiyat Halipayeva, Dağıştan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Dağıştan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Kenan Olgun, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kenan Ziya Taş, Balıkesir Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kseanela Sotirofski, Aleksandër Moisiu Üniversitesi, Arnavutluk
Prof. Dr. Kubilay Yazıcı, Ömer Halis Demir Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kudret Bülbül, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mamatkul Jurayev, Özbekistan İlimler Akademisi, Özbekistan
Prof. Dr. Mehmet Ali akmak, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Altunkaya, Antalya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Hacı Salihoglu, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Turan, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Meliha Yılmaz, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mim Kemal Öke, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nahide Şimşir, Balıkesir Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nil Yıldız Duban, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nurdan Kalaycı, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nurullah etin, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ömer Anayurt, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ömer Özkan, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ramazan alık, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Redzep Şkrijelj, Sırbistan Yeni Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan
Prof. Dr. Rüya Özmen, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Selçuk Ural, Kars Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Serdar Sağlam, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Shohistahon (Şohistahon) Uljayeve, Özbekistan
Prof. Dr. Tattigul Kartayeva, El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tofig Mustafazade, Amia Tarih Enstitüsü, Azerbaycan
Prof. Dr. Uğur Ünal, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Türkiye
Prof. Dr. Ülkü Eser Ünal, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yakup Mahmudov, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan
Prof. Dr. Yıldız Devenci Bozkuş, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Almas İsmayılova, Dağıştan Devlet Üniversitesi, Mahaçkale, Rusya Federasyonu
Doç. Dr. Fatma Uygur, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Alper Kaşkaya, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Arda Baş, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Bahaattin Demirtaş, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Baltabayeva Alyona, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Bülent akmak, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Cavid Kasımov, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Cengiz Kartın, Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Eduard Lebedev, Çuvaş Devlet niversitesi, Çuvaş Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu
Doç. Dr. Elmira Zulpiharova, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Elza Samedli, Bak Hazar Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Erdem Yavuz, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Faik Elekberli, Amia Felsefe ve Hukuk Enstitüsü, Azerbaycan
Doç. Dr. Feride Tahirova, Tataristan Cumhuriyeti İlimler Akademisi, Tataristan, Rusya Federasyonu
Doç. Dr. Galina Miskiniene, Vilnius Üniversitesi, Litvanya;
Doç. Dr. Gulmira Azretbergenova, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Halil Özcan, Bařkent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hasan Cicioğlu, Netkent Akdeniz Araştırma Ve Bilim Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyatmaz, Yozgat Bozok Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. İrade Memmedova, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan
Doç. Dr. İskender Gümüş, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. İsmail Şahin, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Leniyara Dzhelilova, Kırım Kipu Üniversitesi, Ukrayna
Doç. Dr. Meliha Köse, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mirzahan Egamberdiyev, Kazakistan El-Farabi Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Muhittin Gümüş, Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Doç. Dr. Mübariz Mammadli, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Osman Çepni, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Seadet Şihiyeva, Amia Şarkiyat Enstitüsü, Azerbaycan
Doç. Dr. Sherzodhon Mahmudov, Özbekistan İlimler Akademisi
Doç. Dr. Soner Aladag, Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye;
Doç. Dr. Şefaattin Deniz, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Şükran Calp, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Tekin Avaner, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Türkiye
Doç. Dr. Vakur Sümer, Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü, Türkiye
Doç. Dr. Yasemin Kuşdemir, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yasin Coşkun, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yüksel Özgen, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. M. Cüneyt Özşahin, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Orhan Battır, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Türkiye
Dr. Farhad Rahimî, Urmiye Üniversitesi, İran İslam Cumhuriyeti
Dr. Hale Koçer, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Dr. Latif Çelik, İkg Enstitüsü, Wülzburg, Almanya
Dr. Lilia Memetova, Kırım Mühendislik Ve Pedagoji Üniversitesi, Kırım, Ukrayna
Dr. Marsil N. Farkhshatov, Rusya İlimler Akademisi, Rusya Federasyonu
Dr. Milyausha Gaynanova, Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Tataristan, Rusya Federasyonu
Dr. Nataliia Zub (Rudenko), Ukrayna Millî Bilimler Akademisi, Ukrayna
Dr. Urazalieva Gulhada Bekpulatovna, Taşkent Üniversitesi, Özbekistan
Dr. Zuhra Altımışova, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Jenerik.....I-VI

İçindekiler.....VII-VIII

Baş Editörden: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye

Selma Yel.....IX-X

100. Yılında Cumhuriyet Konulu Röportaj

Prof. Dr. İlber Ortaylı ile Cumhuriyetin 100. Yılına Özel Röportaj

Special Interview with Prof. İlber Ortaylı on the 100th Anniversary of the Republic

Serkan Yorgancılar.....11-18

100. Yılında Cumhuriyet Konulu Akademik Makaleler

Osmanlı'nın Son ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uygulanan Tasnif Usulleri

Classification Methods Applied in the Last Years of the Ottoman Empire and the First Years of the Republic

Uğur Ünal.....19-42

Türk Birliği Yolunda Türk Dünyası Enerji İşbirliği

Turkic World Energy Cooperation on The Way of Turkic Unity

Mustafa İlbaş.....43-51

Türk Demokrasi Tarihinin En Önemli Seçimi: 1950 Seçimleri

The Most Important Election in the History of Turkish Democracy: 1950 Elections

Hakkı Uyar.....52-85

Cumhuriyet Dönemi Türk Hava Harp Sanayinde Devlet Girişimleri

State Initiatives in the Turkish Air War Industry in the Republican Era

Osman Yalçın.....86-134

Diğer Akademik Araştırma Makaleleri

İmanda Artma Eksilme Problemi

The Problem Of Increase Or Decrease In Faith

Esra Şimşek.....135-145

Baş Editörden: 100. Yılında Cumhuriyet

Değerli Bilim İnsanları;

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gece başlayan Milli Mücadele gereğince 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açılmıştır. Müteakiben zaferle sonuçlanan Milli Mücadele 24 Temmuz 1923'de Lozan Anlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır. Artık yüzyılların getirmiş olduğu problemlerin çözümü için siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda topyekûn inkılaplar süreci başlamıştır. Bu inkılaplar içinde 29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanı başta gelmekte olup, işte 29 Ekim 2023'de 100 yıl tamamlanmış olacaktır. Bahse konu olan bu 100 yıllık Türkiye Cumhuriyeti Devleti sürecinde acı tatlı birçok olay yaşanmış, darbelerle demokrasi kesintiye maruz kalmış, iç ve dış tehditlere rağmen gelişme ve değişim devam etmiştir.

29 Ekim 1923'te Türkiye nüfusu 1927 sayımına göre 13.000.000 civarında olup, bunun yaklaşık % 75'i köylerde yaşamaktadır. Bir tarım ülkesi olan Türkiye'de bu nüfusun çoğunluğunu çocuk, kadın, yaşlı ve gaziler oluşturmakta olup, okuryazarlık oranı da % 6/7 civarındadır. Sanayi hemen hemen hiç yok derecesinde olup, bankacılık, ithalat ve ihracat yapabilecek özel sektör henüz oluşmamıştır. Uzun yıllara dayalı savaşlar sonucunda Anadolu büyük ölçüde fakirleşmiştir. İşte böylesi bir ortamda batılı devletlerin Lozan görüşmelerinde hala ısrarla kapitülasyonların devamında ısrar etmeleri sebebiyle 7 Şubat-4 Mart 1923'de İzmir İktisat Kongresi düzenlenerek, nasıl bir ekonomik politikalar takip edileceği dost ve düşmana ilan edilmiştir. İşte 1923 aynı zamanda bu kararların alınışının da 100 yılına tekabül etmektedir. Geçen bu yüzyıllık süreçte Türkiye bir tarım ülkesi olmasının yanı sıra hızla sanayileşmeye başlamış, insan gücü kendi kendisine yeter hale dönüşmüş, okuryazarlık oranı 2022 yılında % 99'lara ulaşmıştır. Oldukça uzun bir süre ihmal edilmiş olan demiryolu yapımına hız verilirken, savunma sanayinde önemli gelişmeler birbiri ardına yaşanmaya başlanılmıştır

Sonuç olarak önceki sayılarımızın sunuş yazısında da ifade edildiği üzere 100.Yılında Cumhuriyet, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün göstermiş olduğu "Muassır Medeniyet" hedefine ulaşılmıştır demek mümkündür. Üstelik de bu başarıyı içerden ve dışardan defalarca yoğun tehdit ve saldırılara, baskı ve tehditlere maruz kalınmasına rağmen başarmıştır. Artık Türkiye bulunduğu bölgede güçlü bir ülke olup uluslararası problemlerin çözümünde etkin bir aktördür. Kendi kültür coğrafyasında gerek bölgesel barışın korunmasında ve gerekse de Türkiye'nin menfaatlerinin korunmasında sesi etkili bir şekilde çıkmaktadır.100 yıl öncesinde çıkarılmış olduğu tarih coğrafyasına güçlü bir şekilde dönüş yaparak Libya başta olmak üzere Afrika'da, Doğu Akdeniz'de varlık

mücadelesini sürdürmektedir. 1991 sonrasında SSCB'nin dağılmasını müteakiben de ilk başlarda biraz bocalama süreci yaşanmış olsa da Türkistan Coğrafyasına güçlü bir dönüş başlatmıştır. İsmail Gaspıralı'nın ifade etmiş olduğu "Dilde -Fikirde -İşte Birlik" şiarına uygun politikalar günden güne güçlenerek devam ettirilmektedir. Problemler yok mudur? Elbette vardır ve de olmaya da devam edecektir. Önemli olan bu problemleri aşma gücünün olup olmadığıdır ki, 100 yıl içinde gelinen nokta, bunun aşılabileceğini somut bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle 29 Ekim 2023, bir asırlık Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eşsiz doğum günü olacağı gibi aynı zamanda da 1071'de Anadolu'da başlamış olan Türk Devletleri tarihinin de 952. Yılı olacaktır. Anadolu'da bir millet için en uzun süreli devam etmiş olan bu hâkimiyetin, aynı şekilde güçlenerek devam edeceğine olan inancımız tamdır. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 21. Yüzyıl hedefleri doğrultusunda, dünya devletleri ve halkları nezdinde elde ettiği saygınlığın ve bölgesel ve küresel bir güç olma azminin, bilimsel çalışmalarla desteklenmesinin, gelecek vizyonunu güçlendireceğine dair olan inancımız da devam etmektedir. Bu nedenle Dergimizin Haziran sayısı için 100. Yılında Cumhuriyet (Dün-Bugün -Yarın) başlığı altında geçmişten günümüze ve geleceğe dair çıkarımlara da yer verilecek makale ve röportajlara yer verilmeye devam edilecektir.

Bu sayımızda Sayın Prof. Dr. İlber Ortaylı ile Cumhuriyetin 100. Yılına dair yapılan röportaj, önemli hatırlatmalarla Cumhuriyet tarihine ışık tutmaktadır. Osmanlı'nın Son ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uygulanan Tasnif Usulleri başlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanı Prof. dr. Uğur Ünal'ın makalesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından önce ve sonra çeşitli heyet ve kişiler tarafından yürütülen belge tasnif çalışmalarını konu edinmektedir. Prof. Dr. Hakkı Uyar'ın Türk Demokrasi Tarihinin En Önemli Seçimi: 1950 Seçimleri isimli çalışması, Türk demokrasi tarihinin önemli bir kesitini okuyucuya sunmaktadır. Türk Birliği Yolunda Türk Dünyası Enerji İşbirliği başlıklı derlemesinde Prof. Dr. Mustafa İlbaş, Türkiye Cumhuriyeti'nin yükselen enerji girişimlerine dair önemli ayrıntıları tasnif etmektedir.

Bu vesileyle tüm bilim alanlarını kapsayacak şekilde değerli bilim insanlarına Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık gelişimini ve 21. yüzyıldaki hedeflerinin tespiti için Demokrasi Platformu Dergisi'nin, 2023 Aralık sayısında her alandan Cumhuriyet temalı konu başlıklarında çalışmaları yayınlayacağını ilan ederiz.

Prof. Dr. Selma Yel (Gazi Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, Ankara/Türkiye

E-Posta: selmayel@gazi.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-9624-6966

Prof. Dr. İlber Ortaylı ile Cumhuriyetin 100. Yılına Özel Röportaj

Special Interview with Prof. İlber Ortaylı on the 100th Anniversary of the Republic

Serkan Yorgancılar

Dr.

E-Posta: serkanyorgancilar@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-9624-6966

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Röportaj / Interview

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Winter-June

Geliş/Received: 21 Nisan/April 2023

Kabul/Accepted: 19 Haziran/June 2023

Yayın/Published: 30 Haziran/June 2023.

Atıf/Cite As

Yorgancılar, Serkan. "Prof. Dr. İlber Ortaylı ile Cumhuriyetin 100. Yılına Özel Röportaj". *Demokrasi Platformu Dergisi*, 12 (38), 2023, 11-18.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi ve intihal tespit edilmemiştir. /This paper was checked for plagiarism. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Serkan Yorgancılar)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi>

e-mail to: demokrasiplatformudergisi@gmail.com

Publisher Serkan Yorgancılar, Ankara-Türkiye.

Öz

Yapılan röportajda, Cumhuriyetin yüzüncü yılına ilişkin önemli konular ele alındı. Röportajın ilk sorusunda, Cumhuriyetin yüzüncü yılında en büyük kazanımların neler olduğu soruldu. Röportajı yapan kişi, Cumhuriyetin birçok şeyi değiştirdiğini ve bunun için öncelikle tarihsel sürecin iyi anlaşılması gerektiğini belirtti. Ardından, Türkiye'nin zor bir dönemden geçtiği ve hızla kendini telafi ettiği ifade edildi. Ülkenin sanayi, eğitim, ordusu ve üniversiteleri geliştirdiği ve bugün endüstriyel anlamda önemli bir ülke konumunda olduğu vurgulandı. Ancak, kültürel açıdan büyük kayıplar yaşandığı ve gençlik, şehirlerin havası gibi unsurların kaybolduğu dile getirildi. Bir sonraki soruda ise Cumhuriyetin eksik kaldığı noktaların neler olduğu soruldu. Kadınların yetiştirilme sürecinde eksiklikler olduğu ve kadına şiddetin arttığına dikkat çekildi. Türk erkeğinin yetiştirme sorumluluğunun annelerde olduğu ve kadınların çalışma hayatında daha fazla yer almasının önemli olduğu ifade edildi. Ayrıca Osmanlı ve Cumhuriyet arasındaki çatışmaların ideolojik argüman olarak kullanıldığı ve bunun sağlıklı bir durum olup olmadığı konusu da ele alındı. Röportajın devamında, Osmanlı'ya nasıl bakılması gerektiği, eğitimde yapılan reformlar, sanat ve edebiyat alanında öneriler, Cumhuriyet aydını ve Türk aydınlanması gibi konular da tartışıldı. Röportajı yapan kişi, Cumhuriyetin başarılarını vurgulayarak, imparatorlukların yıkılmasının normal bir süreç olduğunu belirtti.

Anahtar Kavramlar: İlber Ortaylı, Cumhuriyetin 100. Yılı, Türkiye, Osmanlı, Tarih.

Abstract

In the interview, important issues related to the centenary of the Republic were discussed. In the first question of the interview, the interviewee was asked what the greatest achievements of the centenary of the Republic were. The interviewee stated that the Republic had changed many things and that for this, first of all, the historical process should be well understood. It was then stated that Turkey went through a difficult period and quickly recovered. It was emphasized that the country developed industry, education, army and universities and today is an important country in industrial terms. However, it was stated that there had been great cultural losses and that elements such as youth and the atmosphere of the cities had been lost. In the next question, the respondents were asked about the shortcomings of the Republic. It was pointed out that there were deficiencies in the upbringing of women and that violence against women had increased. It was stated that mothers were responsible for the upbringing of Turkish men and that it was important for women to be more involved in working life. It was also discussed that the conflicts between the Ottoman Empire and the Republic are used as an ideological argument and whether this is a healthy situation. In the rest of the interview, topics such as how the Ottoman Empire should be viewed, reforms in education, suggestions in the fields of art and literature, the

intellectuals of the Republic and Turkish enlightenment were also discussed. The interviewer emphasized the achievements of the Republic and stated that the collapse of empires is a normal process.

Keywords: İlber Ortaylı, 100th Anniversary of the Republic, Turkish Republic, Ottoman, History

Dr. Serkan Yorgancılar: Hocam gündemimiz Cumhuriyet'in yüzüncü yılı. Ben ilk soru olarak müsaadenizle şunu sormak istiyorum, Cumhuriyetin yüzüncü yılında sizce en büyük kazanımımız olarak neleri gösterebiliriz?

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Cumhuriyet çok şeyleri değiştirmiştir. Ancak ona giden süreci iyi bilmek gerekmektedir. Öncelikle Birinci Cihan Harbi 1922 yılında Mudanya Mütarekesi ile önemli bir noktaya geldi. Bu arada Cumhuriyetimiz kuruldu. Ardından Lozan mütarekesi ile de savaş bitti. Yani bu sene mütarekenin de yüzüncü yılıdır. Bizim yirmilerden sonraki gelişmemiz itibariyle şimdi burada çok enteresan bir şey var. Ülkemiz fazlaca harap olmuştur. Bütün harp eden milletler içerisinde en zor durumda olan bizdik. Nüfusumuz gitmiş, yani sırf böyle münevverler, mühendis eğitimi falan alanlar değil nalbandı, marangozu iyi çiftçisi falan da gitmiş. Bu çok büyük bir eksiklik oldu ve herkesin üzerinde durması gereken, dünyaya, doğuya ve batıya vakıf münevver gençliğimiz kesildi. Onun sıkıntısını çekiyoruz. Fakat işte Türkiye hızlıca telafi etti kendini. İşte küçük sanayimizi biraz büyüterek ağır yollara yönelerek telafi etti. Bu durum, devri için önemli bir gelişmeydi. Ordusunu telafi etti. Üniversiteler geliştirebildi. Bir takım önemli mesleklere hayat verebildi. Bütün bunlarla da işte bugün yüzüncü yılında artık endüstriyel anlamda önemli ülkelerden biri olarak gök kubbenin altında yerimizi aldık. Yani bu kadar basit. Her şey çok mu iyiye gitti hayır, yani bence kültürel bakımdan büyük kayıplarımız var. Yani bir kere gençlik. Şehirlerin havası, güzelliği. Bunların hepsi gitmiş vaziyette. Bunların takibi, tatmini ve güzelleştirilmesi nasıl olacak bilmiyoruz.

Dr. Serkan Yorgancılar: Peki, şunlar şöyle olsaydı dediğiniz en önemli nokta ne hocam? Mesela eğitim mi, kültür mü? Yani yüzüncü yılında Cumhuriyetin neyi eksik kaldı sizce?

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Cumhuriyetin içinde Türk kadınının yetiştirme prosedürü gelişti ama eksiktir. Onun için problem ortada, yani erkekler için de söz konusu.

Dr. Serkan Yorgancılar: Tabii kadına şiddetin çok arttığı ve bazen maalesef cinayetlerin de arttığı durumlarla sıklıkla karşılaşyoruz.

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Kadına şiddetin ben Cumhuriyetle veya meşrutiyet ile falan alakası olduğunu zannetmiyorum. Türk erkeği yetişmiyor. Yetişmemesindeki suçta kısmen annelerde tabii. Fazla şımartıyorlar, boş bırakıyorlar. Fakirin, zenginin yaptığı şey; oğlan şımartmak. O çok kötü bir şey. Kadın çalışıyor, her köylü çalışır ama Türk köylü kadını daha çok çalışıyor. Adamlar oturuyor ve bu normal karşılanıyor. Böyle bir şey olmaz. Yani bu tip ahlakı, bu tip görüşü değiştirmek lazımdı. Yakın zamanlara kadar kadınların okuma oranı erkeğe göre düşüktür. O anlaşılır bir şey, çünkü okuma bir supap sayıldığı için ailede erkeğe öncelik veriliyor. Fakir ailede bu değişecek. Zaten artık iş okumak değil, yetişmek demek. Yetişmek, sadece okulla olan bir şey değil yani onun farkına vardılar. Bazı ülkelerde mesela Almanya'da bu yönde eğitim veriliyor. Bununla birlikte eleman yetişiyor, ama saygı yok. Mesela hekimleri dövüyorlar. Bir sürü manyak. Bunların hepsi ya tımarhaneliktir ya da hapisanelik. Bunun başka yolu yok ve medeni bir memlekette bu tip insanlar dışarıda bırakılmaz. Ya klinikte hücreindedir ya da hapisanede, başka türlü olmaz. Nitekim şimdi doktorlar kaçmaya başladı. Başkaları da kaçıyor ve bunun sıkıntısı çekeceğiz çok açık bu.

Dr. Serkan Yorgancılar: Tam da bu noktada şunu sormak istiyorum, özellikle eğitimli gençlerimiz yurt dışına gitmek istiyorlar, bu konuda onlara bir tavsiyeni var mı?

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Gençlere çok güzel bir manzara çizemiyorum. Okuyacaklar, liyakat elde edecekler, eksik olsalar bile eksik olduklarını fark etmeyecekler, bazılarınız ise çok fazla yetenekliler. Sizden hiçte iyi olmayanların önünüzü kestiklerini göreceksiniz. Burada yapılacak iki şey var, daha iyi bir performans sergilemek ve devlet hizmetinin dışında şansınızı aramak. Belirli bir dönem için yurt dışına çıkabilirsiniz. Fakat şunu bilin ki gittiğiniz yere mutluluklar ülkesi diye gidemezsiniz. Yani siz, 16 ve 17 yüzyılın başlarında İskoçya ve İngiltere'den yola çıkan yolcular gibi değilsiniz. Yeni ülkeler bulup oralarda saadete erişeceğinizi düşünmeyin, öyle bir yer yok. Sizden çok daha evvel bunlar bulunmuş zaten. Gittiğiniz yerde favori bir etnik gruptan olmayacaksınız. Çok sıkı çalışmalı ve görevlerinizi çok ciddi bir şekilde yerine getirmelisiniz. Eğer gidekseniz çok kolay bir maceraya gitmiyorsunuz. Onun için gittiğiniz yerde

para biriktirmeye, yeni beceriler elde etmeye, yeni ilişkiler ağı kurmaya çalışın. Daha sonra geri gelirsiniz, Türkiye öyle sağa-sola bırakılacak bir memleket değil.

Dr. Serkan Yorgancılar: Peki hocam, Cumhuriyet ve Osmanlı arasında sürekli bir çatışma gündeme getiriliyor. Aslında ikisi arasında bir süreklilikten bahsediyorsunuz. Bu çatışma yüzüncü yılda taraflar kendileri için bir ideolojik argüman olarak kullanıyor gibi, sizce bu sağlıklı mı ya da bu nereye kadar böyle?

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Yani şimdi Türkiye'deki çatışma için adamın verdiği mahsurlu özete bak işte! Alevi/Sünni diyor her yerde. Alevi var ama belirli bölgenin Alevileri bunlar. Her yerde Sünni var. Belirli bölgenin Sünni'si, Türklerin çoğu Sünni. Alevi ne yapar, niye gelir bilmez? Ne bildiğinin farkında değil. Onlar büyük problem. Tabii coğrafya kendini tanımıyor. Tanımadığı için de bunu sorun haline getiriyor. Yani bu da bir çatışma örneği tabii.

Dr. Serkan Yorgancılar: Hocam bugünden geriye döndüğümüz zaman, yüzüncü yılda biz Osmanlı'ya nasıl bakmalıyız?

Prof. Dr. İlber Ortaylı: 20. yüzyılda Osmanlı'ya bakacak değilsin müreffeh bir köylü yaratmak yeter. Ve yapmazsan da hiçbir şey olmaz tabii. Yani Osmanlı tarihi miadını doldurdu artık Cumhuriyet var. Türk milletinin tarihi sadece cumhuriyetin kuruluşu ile başlamaz. Bu tarihlendirme Türk milletinin tarihini kuşatamaz. Cumhuriyet, tarihimizin son safhası olabilir. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte Türk milleti yeni bir safhanın içerisine girmiştir. Ancak 700 yıllık Osmanlı tarihini de görmezden gelemeyiz.

Dr. Serkan Yorgancılar: Peki, hocam sanatta edebiyatta ve entelektüel mirasımızda yüzüncü yılda ne önerirsiniz? Özellikle gençler için yani bu Cumhuriyetin yüzüncü yılını nasıl kültürel ve entelektüel anlamda siz özellikle Yunan mitolojisine, Yunan kahraman ya da Yunan bilim adamlarına çokça Çiçeroya mesela çokça atıf yapıyorsunuz.

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Evet, ama yani Yunan bilim adamları şu anda eskisi gibi değil. Bir devir kapanmış artık. Yunanistan artık bilimin yeri değil. Yani Helenistik devir dediğimiz İskender fetihlerinden sonraki devir. Yunancanın Yunanistan'ın bütün Akdeniz'e orta şart tutunma devriydi.

Dr. Serkan Yorgancılar: Peki, eğitim konusunda biraz önce de söylediğiniz ya hocam iki yüze yakın üniversite oldu. Yüzüncü yılında gerçekten bir eğitim devrimini gerçekleştirebildik mi? Bilimde bir reform yapabildik mi?

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Yapılmaya çalışılıyor ama yavaş şeylerle bir şey çıkmıyor tabii. Okul sistemini değiştirmek lazım. Yani, Türkçe temel ana dilimiz ama onu güzel konuşulan, güzel kullanılan bir ana dilimiz yapmak lazım. Yani hâlâ, mesela Fener lisesinde Türkçeyi çok kötü konuşan çocuklar var. Üstelik toplum o işi ıslah edip sahip çıkmadı. Yani dile dikkat edeceksiniz. Bu köyden çıkıp öbür köyün adamı olunmaz. Eğer Türkiye dışında yaşamak istiyorsanız dünya adamı olun. Siz olamıyorsanız çocuklarınız olsun. Özellikle Hollanda ve Almanyaya gidenler çocuklarınıza İngilizce öğretin. İngilizce düşünsünler, İngilizce yazsınlar. Almanca ve Flemenkçe dünya dilleri değildir. Gerçekten şehre intibak edeceksen köyünü terk etmelisin. Dolayısıyla dünyanın şehri de başka yerlerdir.

Dr. Serkan Yorgancılar: Mesela Ankara'ya geldiğinizde çok güzel bir Ankara resmi çizdiniz hocam. Oysa Cumhuriyetin Ankara'sıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul kıyaslandığında hep Ankara bir ötelenir ama siz tam tersine aslında Ankara'yı çok daha dinamik, çok daha canlı, çok daha farklı bir kent olarak anlattınız.

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Cumhuriyetle kazanılacak gibi değil Ankara artık koca bir memleket. Ankara demiryolu 1894'te kurulmuş. Bu dönemden itibaren Ankara'nın öbür Anadolu kentlerine göre iktidadi vaziyeti iyi durumdadır. Hatta kendisine tabi Kırşehir ve Kayseri'ye göre sanayi kenti olarak inkişaf etmiştir. Bugünde, tamamen Cumhuriyetin bir yarattığı olarak, tiyatro ve opera gibi, orkestra ve sahne sanatları gibi sanatın farklı dallarında önde olan bir şehirdir. Bu bir devlet sübvansiyonudur aynı zamanda. Ve Ankara'da nesillerin yararlandığı bir şeydir. Gene aynı şekilde yüksek eğitim farklı branşlarla birlikte 1926 yılından beri teşekkül etmiştir. 1940'ta Ankara Üniversitesi kurulmuş, arından da bildiğiniz büyük kurumlar Başkentte kurulmuştur. Ankara, Türkiye'nin endüstri şehri değildir ama akademik şehridir, sanat şehridir. Bundan istifade etmek gerekir. Bizim nesil için Ankara'da bulunan bu olanaklar bir imtiyazdı. Ankara'da üniversite eğitimi görmek bir imtiyazdır. Ankara'da bulunan bazı üniversitelerin köklü bölümlerinde eğitim görmek size Avrupa üniversitelerinde eğitim görmekten daha fazla kazanç getirir. Ankara'da üniversite okuyan gençlere

tavsiyem, sosyal hayatınızı hiçte çekiciliği olmayan Ankara cafelerinde harcamayın. Burada ki müzeler dünyaca meşhurdur. Biraz akıllı entelektüellerdenseniz Ankara kalesinin etrafından ayrılmamanız gerekmektedir. Bir Türk şehrini, bir Anadolu şehrini anlamak için bu önemlidir.

Bu tip çelişki-İstanbul Ankara karşılaştırması- yapmak gaflet gibidir. Topluma hiçbir zenginlik katmaz. Bir çöküntüyü arkanızdan besleyemezsiniz.

Dr. Serkan Yorgancılar: Peki, bir Türk aydınlanması oldu mu hocam sizce?

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Yok, olmadı. Osmanlı imparatorluğunun çöküş döneminde Batılılaşma zorunlu olmuştur. Modernleşme sonrasında özellikle teknik alanda gerçekleşen yenilikleri anlamak için Avrupa kültürleriyle tanışılmıştır. Batı felsefesi, düşüncesi, şiiri, sanatı ve günlük yaşamı öğrenilmiştir. Osmanlının bu yaptıkları çok önemliydi çünkü sadece Türkleri değil tüm İslam toplumlarını ilgilendiriyordu. Tarihte ilk kez yaşanan bir durumdu bu. Önce askeri alanda ardından mali alanda yenilikler yapıldı. Bütün bu modernleşme çabaları birbirleri ile ilişkilidir. Askeri beslemek için maliyeyi düzeltmen gerekiyor. Maliyeyi düzeltmek içinde idari sistemini modernleştirmen gerekiyor.

Dr. Serkan Yorgancılar: Peki, günümüzde bir Cumhuriyet aydını sizce ne tür bir özellik taşır hocam?

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Cumhuriyet aydını diye bir tiplere olmaz. Yani o, kendinden doğar. Tarif edilmez yani ne diyeyim? Çok okuyan, böyle düşünen biri mi diyeyim yani. Cumhuriyete giden süreçle kaçınılmaz olarak imparatorlukların sonuna gelmişti. Dolayısıyla imparatorlukların yıkılması bir facia değildir, imparatorluklar yıkılır. İmparatorluk yıkıldıktan sonra kurulan Cumhuriyetimiz çok şey başarmıştır. Cumhuriyet sanayi kurmuştur, eğitimsiz insanları eğitmiştir, tarımda köklü değişiklikler yapmış ve düzeni sağlamıştır.

Dr. Serkan Yorgancılar: Türkiye'nin uluslararası örgütlerle işbirliği yapması ve bunu sürdürmesi önemli bir konu. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

Prof. Dr. İlber Ortaylı: NATO bizi gerçekten koruyan bir kuvvetmi dir sorusunu 1960'lı yıllarda Behice Boran sormuştu. Bu gibi uluslararası platformlara girmek iyidir. Fakat siz bunlardan kendi savunmanızı bekleyemezsiniz. En azından biz o tip bir ülke değiliz. Mesela Yunanistan'ı İngiltere belirli baskılara karşı her zaman korumuş. Ama baka ülkeleri korumamış. Polonya'yı,

Çekoslovakya'yı korumamışlar. Bizim başımıza da bir durum gelse burayı parçalayarak teslim ederlerdi. Onun için bu memlekete sahip çıkılmalıdır. İnsanlar dinlerini bile seçebilirler ama milliyetlerini seçemezler. Bu onlara verilir. Bir sabah, bir yerde, belirli bir anne-babanın evladı olarak muayyen şartlat altında dünyaya geliyorsun. Bu senin kimliğin oluyor. Kimliğinden kurtulamazsın. Buna riayet etmek zorundasındır. Kimlik en önemli şeydir. Gençlerin bir çoğu yurt dışına çıkacaktır. Gençler yurt dışına çıktıklarında hemen onlara bazı tenkitler gelir. Siz bunlarla ilgilenmezsiniz ve bunlardan bana ne dersiniz. Bana ne diyen adama biraz cahil, kültürden uzak ve kimliği bozuk bir adam olarak algılanır.

Dr. Serkan Yorgancılar: Bugün başka ne tür sorunlar olduğunu düşünüyorsunuz?

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Ülkemizi tehdit eden en önemli meseleler hastalıklar. Obezitede Avrupa ortalamasının üstündeyiz. Türkler ince bir millettir. Tabiatı zehirliyorlar, olur olmaz ilaçlarla toprağı zehirliyorlar. Bunun sonucunda da kanserojen maddelerle olmadık hastalıklar ortaya çıkıyor. Endüstriyel gıdaları lütfen tetkik ediniz. Tüketici birliklerini kurun ve geliştirin. Fiyatlar çıktı gibi boş laflarla vakti geçirmek yerine tüketim maddelerinin ne olduğuna bakın. ABD ile birlikte en kötü gıda sanayi burdadır. Yağ ve şeker miktarı dikkat edilecek şeylerdir.

Dr. Serkan Yorgancılar: Mülteci konusu Türkiye gündemini yoğun bir şekilde etkilemeye devam ediyor. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Prof. Dr. İlber Ortaylı: Bizim memlekete mülteci gelecek buna mecburuz çünkü bizim köylerimiz boşaldı. Köylülerimiz köyde kalmaya yönelik zanaatları ve bilgileri elde edemediler. Köyde çalışmayı bilmiyorlar, onları orda zorla tutamazsınız. Gider, gittiğine göre de gerideki meyveyi yetiştirecek insanlar lazım. Asya'da ki insanları bu işler için alabilirsiniz. Rastgele mülteci alınacak bir memleket değiliz. Böyle bir memlekete sahip çıkmak zorundayız. Türkler civarda ki milletlere göre en çok çalışan millettir. Etraftaki Türk azınlıkları kimliklerini korumaya çalışırlardır. 50 yılda bir sanayi ülkesi kurduk. Eğitim veren bir ülke olduk. Ordumuz dünya orduları içinde sayılı ordu oldu. Donanmamız çok zayıftı bugün kuvvetlenen ülkelerdeniz. Geldiğimiz yere (Orta asyaya) dönme niyetimiz yok, halimiz de yok. Oturduğumuz yerde (Anadoluda) oturmaya devam edeceğiz.

Osmanlı'nın Son ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uygulanan Tasnif Usulleri

Classification Methods Applied in the Last Years of the Ottoman Empire
and the First Years of the Republic

Uğur Ünal

Prof. Dr. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanı
Prof., Director of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives. Ankara/Türkiye.

E-posta: ugur.unal@devletarsivleri.gov.tr

ORCID ID: 0009-0001-1308-9417

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makale / Research Article

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Yaz-Haziran

Geliş/Received: 21 Mart/March 2023

Kabul/Accepted: 18 Haziran/June 2023

Yayın/Published: 30 Haziran/June 2023.

Atıf/Cite As

Ünal, Uğur. "Osmanlı'nın Son ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uygulanan Tasnif Usulleri". *Demokrasi Platformu Dergisi*, (2023), 12/38, 19-42.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi ve intihal tespit edilmemiştir. /This paper was checked for plagiarism. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Uğur Ünal)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Uğur Ünal % 100

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi>

e-mail to: demokrasiplatformudergisi@gmail.com

Publisher Serkan Yorgancılar, Ankara-Türkiye.

Öz

Bu makale Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından önce ve sonra çeşitli heyet ve kişiler tarafından yürütülen belge tasnif çalışmalarını konu edinmektedir. Cumhuriyet'in ilanından önce başlayan ve Nisan 1924'e kadar devam eden Ali Emîrî Efendi Tasnifi, Milli Kütüphane Müdürü Ali Emîrî Efendi başkanlığında 5-10 kişilik bir ekip tarafından geliştirilen bir çalışmadır. Belgeler Osmanlı padişahlarının dönemlerine ayrılarak tasnif edilmiş ve 180 kitap ve belge tasnif edilmiştir. Mayıs 1924'te başlayan İbnülemin Mahmud Kemal İnal Tasnifi, İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in öncülüğünde Yıldız Sarayı arşivine odaklanarak yürütüldü. 1932'nin sonunda başlayan Muallim Cevdet Tasnifi, Muallim Cevdet ve ekibinin eğitim ve kültür işleriyle ilgili Osmanlı arşivlerine odaklanan bir çalışmasıdır. Kâmil Kepecioğlu Tasnifi, 1934 yılında tasnif heyetine katılan Kâmil Kepecioğlu ve ekibi tarafından başlatılan ve askeri arşivler üzerine yoğunlaşan bir çalışmadır. Ağustos 1937'de başlayan Fekete Tasnifi ise Osmanlı donanmasının arşivlerine odaklanan bir çalışmadır. Bu çalışmaların her biri kendi tarzında geliştirildi ve diğerleriyle iyi bir şekilde bütünleşmedi. Belgelerin tasnifi bir memur ekibi tarafından elle yapılmış ve belgeler kronolojik olarak düzenlendikten sonra klasörlere konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Arşivleri, Belge Tasnif Etme, Ali Emîrî Efendi, İbnülemin Mahmud Kemal, Muallim Cevdet.

Abstract

This article discusses the document classification studies carried out by various committees and individuals before and after the establishment of the Republic of Turkey. The Ali Emîrî Efendi Classification, which began before the proclamation of the Republic and continued until April 1924, was a project developed by a team of 5-10 people led by Ali Emîrî Efendi, the Director of the National Library. The documents were classified according to the periods of Ottoman sultans, and 180 books and documents were categorized. The İbnülemin Mahmud Kemal İnal Classification, which started in May 1924, focused on the Yıldız Palace archive under the leadership of İbnülemin Mahmud Kemal Bey. The Muallim Cevdet Classification, which began at the end of 1932, was a study conducted by Muallim Cevdet and his team focusing on Ottoman archives related to education and culture. The Kâmil Kepecioğlu Classification, initiated in 1934 by Kâmil Kepecioğlu and his team who joined the classification committee, was a study that focused on military archives. The Fekete Classification, which started in August 1937, was a study that focused on the archives of the Ottoman navy. Each of these studies was developed in its own style and did not

integrate well with the others. The document classification was done manually by a team of civil servants, and the documents were put into folders after being sorted chronologically.

Keywords: Ottoman Archives, Document Classification, Ali Emîrî Efendi, İbnülemin Mahmud Kemal, Muallim Cevdet.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde uygulanan tasnif usulleri, farklılık göstermiş olup bu çeşitlilik Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından önce başlatılan ve 1924 yılının Nisan ayına kadar sürdürülen Ali Emîrî Efendi Tasnifi, Mayıs 1924'te başlatılan İbnülemin Mahmud Kemal İnal Tasnifi, 1932 yılının sonundan itibaren girişilen Muallim Cevdet Tasnifi, 1934 yılında Tasnif Heyetinde çalışmaya başlayan Kâmil Kepecioğlu'nun tasnifi ve 1937 yılının Ağustos ayında başlatılan Fekete Tasnifi her biri kendi tarzında ve diğerleriyle bütünlük arz etmeyecek şekilde geliştirilen çalışmalardır.

1. Ali Emîrî Efendi Tasnifi

Millet Kütüphanesi Nazırı Ali Emîrî Efendi'nin riyaset ettiği Vesâik-i Târîhiyye Tasnif Heyeti tarafından Cevad Paşa Kütüphanesinde 5-10 memurla tasnife çalışılmış olmakla birlikte, aralarında dosya usulüne vâkıf kimseler bulunmaması hasebiyle tasnif edilen evrak miktarı az sayıda kalmıştır¹.

Târîh-i Osmânî Encümeni Riyaseti'ne bağlı olarak kurulan Vesâik-i Târîhiyye Tasnif Heyetinin başkanı Ali Emîrî Efendi, kendi adıyla anılan tasnifine 1 Mart 1921 tarihinde, onlarca talipli arasından seçilen 5 memur ve 1 odacıyla Cevad Paşa Kütüphanesinde başlamıştır². Heyette personelin eksilmesi durumunda yeri hemen doldurulmaya çalışılmış, devamsızlığı ve randıman eksikliği olanlar da Hazîne-i Evrâk Müdürü Mahmud Nedim Bey tarafından Sadarete arz edilmiştir³. Ayrıca Sadarete öncelikle 1921 yılının Mart-Haziran aylarını içerecek şekilde

¹ BCA., 30-12-10-1 / 24-1-5, 19 February 1928

² TİTE Arşivi, Box No: 1, Folder No: 9, Document No: 9; Box No: 1, Folder No: 19, Document No: 19; Box No: 1, Folder No: 20, Document No: 20; Box No: 1, Folder No: 33, Document No: 33; Box No: 1, Folder No: 34, Document No: 34. Heyette çalıştırılmak üzere 6 kişinin istihdam edileceği duyulduğunda onlarca başvuru yapılmıştır. Başvuranların arasında emekli paşalar, zabıtlar, kâtipler, öğrenciler, işsiz ve bir şekilde kamu hizmetinde iken açıkta bulunanlar yer almaktadır. Talepler özgeçmiş, tecrübe ve yetenekleri de ihtiva eden ayrıntılı dilekçelerle Sadarete sunulmuştur. BOA., A.} M. 532 / 1-2-3-4-5-6-7-8-9-11-15-16-17-19-21.

³ BOA., A.} M. 532 / 29-40-42-49; 533 / 10-28-32-33-36-51-62-126; BOA., A.} d. 3350 / 1; BOA., A.} d. 3351 / 1-3.

ardından aylık olarak tasnif personelinin performans cetvelleri sunulmuştur. Arz yazılarında bu cetvellere dair değerlendirmelerin de yapıldığı ve işin ciddiyetle takip edildiği görülmektedir⁴.

Belgelerin düzenlenmesi ve tasnifi işine başlandığında yeni rafların yapımı, dosya kartonlarının (kutuları) temini ve eski defter ciltlerinin yenilenmesi de ihmal edilmemiştir. Heyete tahsis edilen odada 55,5 metre uzunluğa sahip, 616 adet karton alabilecek 2 adet raf yaptırılmıştır. Heyet tarafından gönderilen numuneye uygun olarak ilk etapta Matbaa-i Âmire Müdürlüğüne her biri 60 kuruşa mal olan 100 adet karton imal ettirilmesi istenmiş, 30 Mayıs 1921 tarihine kadar 345 adet karton teslim alınmıştır. 3 ay içerisinde ele alınan Dîvân-ı Hümâyûna ve devlet dairelerine ait olan bozulmuş ve çürüyen kayıt defterlerinden her biri 55 kuruşa mal olmak üzere 234 adedi hizmet alımıyla yeniden ciltlenmiştir. Aynı süre içerisinde defterlere kaydedilip 61 adet kartona konulan evrak adedi ise 5.554'tür. Heyet son bir yılında (26 Mart 1923 – 29 Şubat 1924) 1.409 adet hatt-ı hümâyûn ve 2.557 adet evrakı tasnif edip dosyalamış ayrıca 331 adet eski defteri ciltletmiştir⁵.

Arşiv koleksiyonlarımızda önemli bir yeri olan Ali Emîrî Tasnifi'nde padişahların hüküm sürdüğü yıllara göre ayrıma gidilmiş, belgeler bu dönemlere göre kronolojik sıraya dizilerek kartonlanmıştır. Sıralama ise Osmanlı Kuruluş Dönemi'nden 1861 yılına kadar tahta çıkan padişahlara numara verilmek suretiyle yapılmıştır. Tasnifi yapılan 180.185 adet belge; siyasi, askerî, tımar ve zeamet tevcihleri, yabancı devletlerle ilişkiler, Dîvân-ı Hümâyûn işleri ve maarif gibi konuları ihtiva etmektedir. Belgeler, padişahların hüküm dönemlerine göre ayrı tomarlar şeklinde sandıklara ve raflara konulmuş, daha sonra bu evrak, en eski tarihten itibaren Komisyona gönderilmiştir⁶. Komisyonda tarih sırasına konularak konularına göre ayrılan belgelere numara verilmiş ve bunlar mühürlenerek dosyalanmıştır⁷.

Cumhuriyet Dönemi raporlarından anlaşılacağı üzere Ali Emîrî Tasnifi'nin telhis defterleri ise 61 adetten ibaret olup defter adetlerinin dağılımı şu şekildedir:

⁴ BOA., A.) M. 532 / 23-24-27-32-34-35; 533 / 23.

⁵ BOA., A.) M. 533 / 4-5-7-8-11-12-13-18-22-23-145; BOA., A.) d. 3349 / 4. Ciltlenen her defterin adı, türü ve ait olduğu tarihler kayda geçirilmiştir. Bu defterler arasında ahkam, mukataa, nişan, tımar, cizye ve tayinat defterleri de bulunmaktadır. BOA., A.) d. 3348 / 1-17.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 14; Tanin, 2 Nisan 1937, s. 9; Stanford J. Shaw, "Archival Sources for Ottoman History: The Archives of Turkey", Journal of the American Oriental Society, Vol. 80, No 1 (Ocak-Mart 1960), s. 4.

⁷ BOA., BEO, 4667 / 349985, 4 Rebîülâhîr 1339 (16 Aralık 1920); BOA., BEO, 4670 / 350226, 29 Rebîülâhîr 1339 (10 Ocak 1921).

1 adet Osman-Yavuz Sultan Selim, 1 adet Kanuni Süleyman, 1 adet İkinci Selim, 1 adet Üçüncü Murad, 1 adet Üçüncü Mehmed, 1 adet Birinci Ahmed, 2 adet Birinci Mustafa, 1 adet İkinci Osman, 1 adet Dördüncü Murad, 1 adet Sultan İbrahim, 3 adet Dördüncü Mehmed, 1 adet İkinci Süleyman, 1 adet İkinci Ahmed, 4 adet İkinci Mustafa, 6 adet Üçüncü Ahmed, 5 adet Birinci Mahmud, 3 adet Üçüncü Osman, 8 adet Üçüncü Mustafa, 7 adet Birinci Hamid, 7 adet Üçüncü Selim, 1 adet Dördüncü Mustafa, 3 adet İkinci Mahmud ve 1 adet Sultan Abdülmecit⁸.

1924 yılının Ocak ayında vefatına rağmen Ali Emîrî Efendi'nin usulüyle yürütülen tasnif çalışmaları Nisan ayına kadar devam etmiş, tasnif edilen defter ve evrakın toplamı 180.185'e ulaşmıştır. Bunlardan defter olarak bulunan 1.015 adedi, ileride Fekete'nin tavsiyesi üzerine, tasnif edilmemiş diğer defterlerle karıştırılmış ve sonradan ayrı bir tasnife tabi tutulmuş olup bunların toplamı 6.713'e çıkmıştır⁹.

Günümüzde indeksiyle birlikte 54 cilt katalogdan oluşan bu belge grubu, Ali Emîrî Efendi'nin bürokratik ve entelektüel kişiliğine karşın arşivcilik metotlarına yabancı olduğunu göstermektedir. Belgeler padişahların yıllarına göre ayrılmış, kendi dönemleri içinde de tam olarak kronolojik sıralamaya tutulmayarak tasnif edilmiştir. Bu sebeple belgeler ilk oluşturulduğu müessese ve zamanla bağıny kaybetmektedir. İşin hızlandırılabilmesi adına tasnif işine ehliyetli olmayan kimseler de dâhil edilmiş, bu yüzden dağıtılan evrak kutulanmayarak ve gelişigüzel paketler hâlinde bağlanarak yığın hâlinde bırakılmıştır. Bu durum, Ali Emîrî Tasnifi'nin zamanla diğer tasniflerle karışmasına neden olmuş ve vesikalarla fihrist defterlerinin karşılaştırılmaması uygulamada bazı güçlükleri doğurmuştur. Zamanla, İbnülemin ve Cevdet Tasniflerinin yeniden gözden geçirilmesi için yeni talimatnameler hazırlanmıştır. Yine de erken dönem Osmanlı belgelerinin de yer

⁸ BCA., 30-01 / 34-212-3, tarihsiz.

⁹ BOA., BEO. 4667 / 349985, 4 Rebülâhir 1339 (16 Aralık 1920); BCA., 30-12-10-1 / 25-4-4, 4 Mayıs 1939; BCA., 30-01 / 34-212-3, tarihsiz; BCA., 30-1 / 34-210-4, 4 Mayıs 1939. Ali Emîrî Efendi'nin başkanlığındaki Komisyonun Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde toplam 385.000 belgeyi tetkik ettikleri, 18.321 belgeyi de padişah devirlerine göre tasnif ederek özetledikleri ve ayrıca çeşitli defterlerin de fihristlerini tamamladıkları, Arşiv Umum Müdürlüğünün 18 Kasım 1946 tarihli raporunda ifade edilmektedir. BCA., 30-12-10-1 / 26-3-2, Arşiv Umum Müdürlüğünce hazırlanan 18 Kasım 1946 tarihli rapor. Târîh-i Osmânî Encümeni Reisi tarafından İstanbul Valiliğine 1923 yılının Şubat ayında gönderilmek üzere hazırlanan ancak gönderilmeyen yazıdan anlaşılacağı üzere Yıldız Sarayı'nda oluşturulan Özel Komisyon da çalışmalarına devam etmektedir. Yıldız Evrakı arasında Târîh-i Osmânî Encümeni Kütüphanesine ait olup da bu gibi evrakın tasnifinde bulunmak ve bunlardan esasen Kütüphaneye ait bulunanların ayıklanarak Kütüphanede muhafazasını temin etmek üzere Encümen üyelerinden veya memurlarından birisinin Komisyona katılması yönündeki talebin yazıya aktarıldığı ancak söz konusu tezkirenin gönderilmediği anlaşılmaktadır. TİTE Arşivi, Kutu No: 1, Gömlek No: 5, Belge No: 5.

aldığı Ali Emîrî Tasnifi, arşivcilik tarihimiz açısından günümüze intikal eden düzenli bir tasnif olması nedeniyle kayda değer bir çalışmadır.

2. İbnülemin Mahmud Kemal İnal Tasnifi

İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in belge tasnifi üzerinde ilk çalışmaları, Yıldız Evrakı üzerinde olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından tahttan indirilen II. Abdülhamid'in saltanat döneminde Yıldız Sarayı'nda toplanan belge, jurnal ve defterlerden Babialî'ye nakledilen önemli vesikalar Mahmud Kemal Bey tarafından incelenip paketler hâlinde Hazîne-i Evrâka teslim edilmiştir. Buradaki çalışmalar 1922 yılında büyük oranda tamamlanmıştır. İbnülemin bu çalışmayı mülga Sadaret Müsteşarı Ali Fuad ve Hazîne-i Evrâk Müdürü Mahmud Nedim Beyler ile birlikte gerçekleştirmiştir¹⁰. Mülga Dîvân-ı Hümâyûn Beylikçisi Mahmud Kemal Bey, 25 Kasım 1923 tarihinde Târîh-i Osmânî Encümeni daimî üyeliğine seçilmiştir¹¹.

Ali Emîrî'nin başkanlığını yürüttüğü tasnif çalışmalarının Nisan 1924'te tamamlanmasıyla ikinci olarak 22 Mayıs 1924 tarihinde İbnülemin Mahmud Kemal'in başkanlığında 6 memur ve 1 hademedden Vesâik-i Târîhiyye Tasnif Heyeti unvanıyla bir komisyon daha oluşturularak Târîh-i Osmânî Encümeninin denetimi altında işe başlatılmıştır¹². 1926 yılının Mayıs ayına kadar tasnif çalışmalarına devam eden İbnülemin, Ali Emîrî'nin tercih ettiği padişahların hüküm yıllarına göre ayrılmış tasnif usulünü terk ederek kendi içinde kaba bir kronolojik sıralaması olan konu/müessese temelli yani vesikanın mevzuları üzerine tasnifi benimsemiştir. Bu tasnifte belgeler; adliye, askeriye, bahriye, dâhiliye, darphane, defter-i atîka, müsted'ayat, muhallefat, muharrerât-ı husûsiye, muafiyet ve imtiyazat, saray mesalihi, ensab, hariciye, hatt-ı hümâyûn, hilat, maadin, maliye, sıhhiye, şükr ü şikâyet, tevcihat, tımar ve zeamet, vakıf, umûr-ı nâfia olmak üzere 23 ana başlık altında ele alınmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda 1425-1873 yıllarına ait 28 defter ve 47.388 belgenin tasnifi tamamlanmıştır¹³.

¹⁰ BCA., 30-10 / 16-91-5; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, s. ix., Mehmet Mehdi İlhan, "The Ottoman Archives and their Importance for Historical Studies: with special reference to Arab Provinces," Belleten, cilt 55, sayı 213, Ağustos 1991, s. 419.

¹¹ TİTE Arşivi, Kutu No: 1, Gömlek No: 30, Belge No: 30; TİTE Arşivi, Kutu No: 1, Gömlek No: 41, Belge No: 41.

¹² BCA., 30-01 / 34-210-4, 4 Mayıs 1939.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 30. "Bu heyet evvelki heyetin saltanat devirlerine ayırma usulünü terk ile daha ilmî bulduğu vesâikin mevzuları üzerine tasnif şeklini kabul etmiş ve bu suretle tasniflerine başlanılan evrakın telhisleri ayrı ayrı defterlere sıra numaralarıyla kaydedilerek kartonlanmıştır. Heyet defterleri evraktan ayırmış ve yalnız 47.388 vesika telhis ve tasnif etmiştir."

İbnülemin'in başkanlığında yapılan ve sistematik tasnif yöntemi kullanılan bu çalışma, belgeyi üretildiği birimden kopararak konuların kendisi ve zaman içindeki bütünlüğünün bozulmasına sebep olmuştur. Ayrıca, belirlenen 23 başlık dışında kalan konular yine bu başlıklar altında toplanmıştır. Ali Emîrî ve İbnülemin Tasniflerinin arşivde neden olduğu bir diğer sorun da aynı konu ve müesseselere ait evrakın farklı fonlar altında dağılmış olmasıdır. İbnülemin'in ardından tasnif çalışmaları, Maarif Vekâletinden görevlendirilen personele ve arşivin az sayıdaki çalışanına bırakılmıştır¹⁴.

3. Muallim Cevdet Tasnifi

8 Kasım 1932 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Arapça, Farsça ve Fransızca bilen ayrıca Rusça, Almanca, İngilizce ve Latinceye de aşina olan Muallim Cevdet'in başkanlığında bir Tasnif Heyeti kurulmasına karar vermiştir. Resmî ve Tarihî Evrak Tasnif Heyeti Reisliğine atanan Cevdet ve üye Rifat Beyler 28 Kasım'da, Mümtaz Bey 29 Kasım'da ve Kâtip Ziya Bey de 3 Aralık'ta vazifelerine başlamışlardır¹⁵. Muallim Cevdet, hastalığının ilerlemesinden dolayı 15 Nisan 1935'te istifasının onaylanmasına, 3 Aralık 1935'te de vefat etmesine rağmen, 1937 yılının Ağustos ayına kadar devam eden tasnif çalışmaları günümüzde "Muallim Cevdet Tasnifi" olarak arşivcilikteki yerini almıştır¹⁶. Nitekim 8 Kasım 1932'den 15 Temmuz 1937 tarihine kadar 216.250 vesika-defter tasnif edilmiştir¹⁷.

Yapılan konu esaslı tasnifin İbnülemin tarafından kullanılan yöntemin devamı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Muallim Cevdet bu tasniften farklı olarak konu sayısını 23'ten 17'ye indirerek yeniden düzenlemeyi tercih etmiştir¹⁸: Bu konular: adliye, askeriye, bahriye, belediye, dâhiliye, darphane,

---

BCA., 30-12-10-1 / 25-4-4, 4 Mayıs 1939; BCA., 30-01 / 34-212-3, tarihsiz; BCA., 30-01 / 34-210-4, 4 Mayıs 1939.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 15.

¹⁵ BCA., 30-12-10-1 / 1-1-7, 6 Aralık 1932; Ercilasun, Ahmet B. (2003). "Muallim Cevdet ve Oğuzname." Millî Folklor, cilt. 15, sayı. 60, ss. 36.

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 15.

¹⁷ Gazetede yer alan bir mütehasıs raporuna göre, 2 Nisan 1937'ye kadar yaklaşık beş senede 250 bin vesika tasnif edilmiş; bunların 50.700'ü askeriye, 31.300'ü evkafa ve 29.700'ü de maliyeye ait olup diğerleri daha az sayıda bulunmaktaydı. Tanin, 2 Nisan 1937, 9.

¹⁸ İbnülemin ve Muallim Cevdet Tasniflerinde esas alınan konu başlıklarına ilişkin arşiv iç yazışmalarında dikkat çekici hususlar bulunmaktadır. Muallim Cevdet tarafından belirlenen 17 konu başlığı arasında yer aldığı belirtilen "defter" başlığı, Temmuz 1935'te kaldırılmıştır. BCA., 32-12-10-1 / 24-4-2. Eyalet-i mümtaze konu başlığı ile ancak 1936 yılının ikinci yarısında yapılan tasniflerde karşılaşılmaktadır. BCA., 32-12-10-1 / 24-5-1.

evkaf, hariciye, iktisat, maarif, maliye, eyâlet-i mümtâze, nafia, sıhhiye, saray mesâlihi, tımar- zeamet ve zabtiyedir¹⁹.

Muallim Cevdet'in başkanlığındaki Tasnif Heyeti, vesikaları ait oldukları sınıflara ayırırken herhangi bir vesikanın diğer bir sınıf veya sınıflarla alaka ve irtibatını gördüğü takdirde, bu telhis kayıtlarını alakalı görülen sınıfların defterlerine de geçirmiş ve altlarına da vesikanın asıl aidiyeti itibarıyla konulmuş olduğu sınıfının isim ve sıra numarasını da kaydetmiştir. Ancak vesikalar 3-4 asırlık tarihler arasında ve çok karışık bir hâlde buldukları için 8-10 kişilik sınırlı bir kadroyla başlangıçta bu evrakın tarihleri sıralarına getirilerek işe başlanması, malzeme çokluğu dolayısıyla asıl tasnifin pek fazla gecikmiş olacağı düşüncesiyle söz konusu vesikaların tarihleme usulüne bakılmaksızın hemen ele geçenlerin kayıt ve tesciline çalışılmıştır²⁰. Belirlenen konu başlıklarına göre yürütülen çalışmada 1933-1935 yılları arasında tamamlanan belge tasnifi sayısı toplamı 107.172 adettir²¹:

Aynı raporda tasnif heyetinin 1935 yılında 15 kişilik bir kadroya sahip olduğu da zikredilmektedir. Arşiv İdaresince tasnif heyetine gönderilen evrak, heyet tarafından önemli ve önemsiz olarak ayrılmakta, önemli görülen evrak işlemlerinin tamamlanmasının ardından bir dosya memuru tarafından ebatlarına göre dosya kutularına yerleştirilmekte ve Hazîne-i Evrâka iade edilmektedir. Önemsiz olarak ayrılan evraksa dosya memur yardımcısı tarafından içeriklerine göre dört gruba ayrılarak paketlenmektedir. Bu evrak sayıları da dikkate alındığında aynı yıl içinde heyetin elinden geçen vesika sayısının 331.800 olduğu anlaşılmaktadır²².

Önemli belge sınıfına ayrılanlar; kendi içerisinde birinci derecede, ikinci derecede ve üçüncü derecede mühim olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bu belgeler

¹⁹ Stanford J. Shaw, "Ottoman Archival Materials for the Nineteenth and Early Twentieth Centuries: The Archives of Istanbul." *International Journal of Middle East Studies*, vol. 6, January 1975, pp. 95., *Tanin Gazetesi*, 2 Nisan 1937, s. 9.

²⁰ BCA., 32-12-10-1 / 25-4-4, 4 Mayıs 1939.

²¹ 1933-1935 yıllarında tasnif edilen belge sayısının her geçen yıl arttığı görülmektedir. Aylık ortalama 1933'te 1.660; 1934'te 2.436; 1935'te ise 4.834 belge tasnif edilmiştir. Tasnif sayısının artışıdaki temel sebep, heyet kadrosunun her sene artırılması ve alınan bazı hızlandırıcı tedbirlerdir. BCA., 30-12-10-1 / 24-4-2.

²² BCA., 30-12-10-1 / 24-4-2; *Son Posta*, 5 Aralık 1935, s. 3.

içinden yalnızca birinci derecede mühim sınıfına girenler tasnif edilmiş diğerleri tasnif dışı bırakılmıştır²³.

Heyetin çalışma yöntemi ise detaylı olarak şu şekilde ortaya konulmuştur:

“Bir kâtip belge tomarlarını belirlenen 17 sınıfa göre ayırır. Ayrılan belgelere, hangi sınıfı tasnif edeceği belli olan Heyet üyeleri tarafından özetleri yapılarak kayıt sıra numarası verilir. Sıra numaraları her sınıf için 1’den başlar. Hazırlanan hülasa fişleri (içerik özet kartları) kâtipler tarafından kütüklere (temize) geçirilir. Son bir kontrolün ardından daktilo edilen hülasa fişleri kronolojik bir tasnife daha tutulmak üzere ayrılır. Belgeler ise yüzerli gruplar hâlinde dosya kutularına konularak ait oldukları sınıf ve sıra numarası gözetilerek raflara konur.”

Bunlara ilave olarak önemsiz addedilen evrakın da kabataslak bir tasnife tabi tutulduğu görülmektedir. Konu aidiyetini dikkate alan bu ayrıştırmada evrak Askeriye Sınıfı (tumar ve zeamet dâhil), Evkaf Sınıfı, Maliye Sınıfı (Darphane dâhil) ve Dâhiliye Sınıfı (belediye, iktisat, defter, saray, sıhhiye, zabtiye, adliye ve şeriye, maarif, nafia, hariciye) olmak üzere 4 parti hâlinde toplu olarak muhafaza edilmiştir. Hazırlanan hülasalar, vesikaların âdeta bir tercümesi mahiyetinde olduğu için tarihçilerin çalışmalarını da kolaylaştırmıştır²⁴.

Muallim Cevdet'in, bizim vesikalarımızın hiçbir açıdan Avrupa tarihî vesikalarıyla benzerliği olmadığı iddiasıyla Almanya, Fransa ve Rusya Arşivlerinde fiilen yaptığı incelemelerin sonucu olarak 17 sınıfta düzenlediği tasnif işi, Fekete Usulü'nün uygulanmasına kadar devam ettirilmiştir. Onun usulüne göre telhis edilen vesika fişlere yazılır ve ait olduğu vesikalara raptedilerek mübeyyizlere verilir. Onlar da verilen fişlere birer sıra numarası koyar, aynı sıra numarasını vesikaların üzerlerine de yazar ve bu sıra numarası ile ait olduğu deftere de geçirirdi. Vesikaları dosyaya ve fişi de bu işle sorumlu memura verir, bu memur ise fişleri tarih sırasına koyardı. Örneğin ele geçen vesika, bir kalenin tamirine ait olduğu takdirde, esas maddenin kale olması nedeniyle Askeriye Sınıfı'na ve tamir için edilen masraf dolayısıyla da maliyeyi alakadar ettiğinden, bu vesikayı iki sınıf dosyasına birden koymak imkânı da olamayacağından; vesika

²³ Resmî ve Tarihî Evrak Tasnif Heyetinin 1933-1934 yıllarındaki Çalışma Raporu'nda; tasnif, verim, çalışma tarzı ve heyetin mali durumu (ücret ve yevmiyeleri) ayrıntılı olarak ortaya konmuştur. BCA., 30-12-10-1 / 24-3-1.

²⁴ BCA., 30-12-10-1-24-3-1; Tanin, 2 Nisan 1937, s. 9.

doğrudan Askeriye Sınıfı dosyasına konulur ve Askeriye Sınıfı dosyasındaki sıra numarasıyla Maliye Sınıfı dosyasına ilmühaber verilir²⁵.

Muallim Cevdet'in görevden ayrılmasından bir süre sonra defter sınıfı kaldırıldı yani telhis edilen defterler, defter sınıfından çıkarılarak ait olduğu kısımlara aktarıldı. Bu da bir kısım defterlerin ait oldukları dosya içerisinde diğerlerinin de başka bir tasnife tabi tutulması münasebetiyle yekdiğerinden ayrılmasına neden oldu. Osmanlı Devleti'nin önceden idaresinden çıkmış olan memleketlerin vesikalarını bir yerde toplamak için "Eyâlât-ı Mümtâze" adı altında yeni bir sınıf da oluşturuldu²⁶.

Mümtaz Göze ve Fethi Umar, Tasnif Heyeti Başkanı olarak aynı yöntemlerle tasnife devam etmişlerdir. Bununla birlikte 1935 yılında tahrir defterlerinin özet ve düzenlemesinin de başladığı görülmektedir. Bu defterlerin yüksek değeri ve önemi vurgulanarak aidiyetlerini gösterir açıklamalar yazılarak etiketlenmesine ve düzenli bir şekilde sıralanmasına çalışılmıştır²⁷. Cevad Paşa Kütüphanesinde bulunan Hazîne-i Evrâka ait birkaç bin defter ve Müzeler İdaresinden teslim alınan 1.013 adet defterin Ali Emîrî döneminde yapılan saltanat dönemlerine göre tasnifi değiştirilerek muhtevasına göre bir ayrıma gidilmiştir²⁸. Cevdet Tasnifi de İbnülemin Tasnifi'nde olduğu gibi arşiv belgesinin üretildiği daire/kalem ile bağıny zedelemiş yani evrak bütünlüğünü bozmuştur.

3 Aralık 1935'te vefat eden Muallim Cevdet, önemli bir kısmı el yazısı eserlerden oluşan ve aralarında arşivciliğe dair yabancı dilde eserlerin de bulunduğu yaklaşık 7.000 kitabı İnkılâp Müzesi Kütüphanesine bağışlamıştır. Müze İdaresi, bağışa karşılık olmak üzere merhumun özel hayatı ve ilmî çalışmaları hakkında Vilayet Yazı İşleri Müdürü ve aynı zamanda Müze İdare Heyeti Üyesi Osman Nuri Ergin koordinasyonunda bir eser hazırlamayı kararlaştırmıştır. Esere yazı hazırlamak üzere seçilen kişilerden biri olan

²⁵ BCA., 30-01 / 34-210-5, 9 Mayıs 1939. Başvekâlet Arşiv Tasnif Heyeti Şeflerinden Adalet Tüze'nin raporundan.

²⁶ BCA., 30-01 / 34-210-5, 9 Mayıs 1939. Başvekâlet Arşiv Tasnif Heyeti Şeflerinden Adalet Tüze'nin raporundan.

²⁷ Resmî ve Tarihî Evrak Tasnif Heyetinin 1934-1937 yıllarındaki Çalışma Raporu'ndan anlaşılacağı üzere; bu tarihlerde tasnif hizmetlerinde istihdam edilen personel sayısı 1'i başkan, diğeri başkan muavini olmak üzere tasnif üyeleri, kâtip, tebyiz memurları ve daktilograflardan teşekkül etmektedir. 1936 yılı istatistiklerinde toplam personel sayısı 23-26 olarak değişiklik göstermektedir. BCA., 30-12-10-1 / 24-5-1.

²⁸ Raporda ayrıca Ağustos 1935'ten 14 Ocak 1936'ya kadar, yaklaşık 5 ayda, 574 defterin inceleme ve özetinin yapıldığı ifade edilmektedir. BCA., 30-12-10-1 / 24-4-1.

Salâhaddin Elker de 30 Ocak 1936'da Başvekâlet Müsteşarlığına gönderdiği yazıda, mevzuat çerçevesinde merhumun Dairedeki mesaisine asla temas etmemek ve ihtiyatlı bir şekilde izlenimlerini yazmak kaydıyla izin istemiştir²⁹.

Muallim Cevdet'in vefatından hemen önce veya sonra vasiyeti üzerine İstanbul Belediyesi İnkılâp Müzesi Kütüphanesine bağışladığı eserler arasında arşiv vesika ve defterlerinin de olduğu, 36 yıl sonra gündeme getirilmiştir. 6 Ekim 1971 tarihinde İstanbul Belediyesi Kitaplığında bulunan arşiv malzemesine dair Arşiv Genel Müdürü Midhat Sertoğlu'nun Başbakanlığa gönderdiği Hizmete Özel yazıda,

“İstanbul Belediyesi Kitaplığının kataloglarının incelenmesi sırasında Muallim Cevdet tarafından bu kuruma hibe edilmiş yazma ve basma eserler arasında listesi ilişikte sunulan defterlere rastlanmıştır. Yüksek malumları bulunduğu gibi Muallim Cevdet, uzun süre ile Arşivimizde Tasnif Kurulu Başkanlığı yapmış ve vefatı üzerine sahip olduğu kitap ve belgeler bu husustaki vasiyeti üzerine adı geçen kitaplığa verilmiştir. Ancak bunların incelenmesinden hepsinin Arşivimizden çıkmış orijinal malzeme olduğu ve hatta bir kısmının koleksiyonlarımızı tamamladığı anlaşılmaktadır. Herhâlde merhum bunları incelemek üzere yanına almış ve vefatıyla evinde kalarak hepsi birden bir yanlışlık eseri olmak üzere Belediye Kitaplığına intikal etmiştir.” ifadeleriyle Arşive ait olan değerli malzemenin iadesi için ilgili makamlara gerekli emrin verilmesi istenmiştir.

Tespit edilen vesikalar ve defterler arasında ferman suretleri, kanunnameler, arazi tahrir defterleri, tumar, zeamet, cizye ve vakıf defterleri bulunmaktadır. 15 Aralık 1971'de İçişleri Bakanlığı tarafından verilen cevapta, İstanbul Belediyesi Kütüphanesine 1935 yılında ölümünden evvel Muallim Cevdet tarafından bağışlanmış olan 7.783 adet basma ve 970 adet yazma eserler arasında Arşiv İdaresince tespit edilen listedeki eserlerin yanlışlık eseri intikal etmediği, bunu Belediye Yazı İşleri Müdürlüğünden emekli ve 1961 yılında vefat eden Osman Ergin'in 1937'de yayımlamış olduğu “Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi” adlı eserinde etraflıca izah ettiği, listedeki bazı kitapların Belediyece

²⁹ “Yukarıda sözü geçen tamimden bir nüshası da bendelerine gönderildiği gibi bilâhara ayrıca telefonla da intibalarımın bildirilmesi tekiden istenildi. Bu müekked istek üzerine, memurin hakkında mevzu ahkâmı da tetkik edilerek müteveffanın dairemizdeki mesaisine asla temas etmemek şartıyla ve tamamen afakî ve ihtiyatkâr bir mahiyette intibalarımı yazmakta bir mahzur görmediğimi malûmat husulü zımında derin saygı ile arz eylerim. Muavin, imza (Salâhaddin Elker)” BCA., 30-12-10-1 / 60-3-9, 30 Ocak 1936.

başka yollardan temin edildiği, koleksiyonun dağıtılmasının uygun görülmediği, arzu edildiği takdirde fotokopilerinin verilebileceği belirtilmiştir³⁰.

14 Mart 1972'de Arşiv Genel Müdürü Midhat Sertoğlu, Başbakanlığa gönderdiği yazıda; Osman Ergin'in eserindeki bilgilerin şahsi fikirleri olduğundan bahisle belgelerin devlet evrakı olduğunu, üçüncü bir şahsın elinde bulunma, satın alınma, sokaktan toplama vs. her ne suretle geçerse geçsin onun devlet evrakı olmak vasfını ortadan kaldırmayacağını belirtmiştir. Ayrıca, *"Kütüphane malzemesi ile arşiv malzemesinin ayrı şeyler olduğundan sadece İstanbul Belediyesi Kütüphanesinin değil bütün kütüphanelerin ellerinde bulunan arşiv malzemesini fiilen devlet arşivi vazifesi gören Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğüne haber vermeleri ve devretmeleri gerekmektedir."* talebini iletmiştir. Başbakanlığın yazısı üzerine 2 Ağustos 1972'de İçişleri Bakanlığı, belgeleri devretmeme konusundaki ısrarını sürdürmüş, bu hususun bir kanun konusu olduğunu ve bunların hukuken devrine imkân olmadığını belirtmiştir. Arşiv Genel Müdürü, İçişlerinin yazısına,

"Bu hususta Genel Müdürlüğümüzün ileri sürdüğü görüş Muallim Cevdet'i töhmet altında bulundurmamak gayesini değil ancak bir devlet hizmetinin ifasını temin amacını gütmektedir... İstanbul Belediye Kütüphanesinde bulunan bu arşiv malzemesi, bu Belediyenin kendi bünyesine ait ve kendi muameleatının cereyanı ile hasıl olmuş değildir. Ancak yanlışlıkla orada bulunmaktadır. Bugün bir devlet dairesinin evrakı yanlışlıkla başka bir devlet dairesinde bulunursa bunun asıl bulunması gereken yere iadesi için kanun çıkarılmasına lüzum yoktur..."

şeklinde bir cevap hazırlasa da bu konuda, Başbakanlığın yazışmaların sevki dışında irade göstermediği ve dönemin Genel Müdürünün duruşunu desteklemediği anlaşılmaktadır³¹.

³⁰ BCA., 30-12-10-1 / 22-74-5, 6 Ekim 1971.

³¹ "İçişleri Bakanlığı yazısında, İlgi b) deki yazımızda ileri sürülen en mühim noktaya cevap verilmemektedir. Bu belgeler, devlet evrakı ve bu yüzden devlet malıdır. Devlet malı ise üçüncü bir şahsın eline her ne suretle geçmiş olursa olsun onun devlet malı olmak vasfını ortadan kaldırmaz ve bu yüzden onu ele geçiren satamaz, miras bırakamaz, hibe ve vakfedemez. Çünkü bu gibi şeyleri yapabilmek için satılacak, miras bırakılacak, hibe ve vakfedilecek malın, bunu yapacak olanın öz malı olması lazımdır. Bu yüzden Muallim Cevdet'in devlet evrakını Belediye Kütüphanesine hibe etmesinin kanuni değeri yoktur ve bu, batıl bir muameledir. Şu hâlde bu evrâkın aid olduğu Daireye, yani emsalinin saklandığı Başbakanlık Arşivine iadesi kanuni bir zorunluluktur." BCA., 30-12-10-1 / 22-74-5, 6 Ekim 1971.

4. Kâmil Kepecioğlu Tasnifi

Cumhuriyet Dönemi tasnifleri incelenirken değinilmesi gereken diğer bir çalışma da Kâmil Kepecioğlu Tasnifi'dir. 1934 yılının Mayıs ayında Tasnif Heyetinde şef olarak çalışmaya başlayan Kâmil Kepecioğlu'nun sorumluluğunda bir "defter tasnif grubu" oluşturulmuştur. Sayısının ilk önce 12.000, daha sonra yapılan birleştirmelerle 7.000 olduğu görülen defterlerin özetleri yazılmış, büro ve numaralarını gösteren etiketlemeleri yapılmıştır. Ayrıca mekân, kişi ve konu bilgilerinin yer aldığı fişler hazırlanmıştır³².

1934 yılında Tasnif Heyetinde çalışmaya başlayan Kâmil Kepecioğlu, 30 Haziran 1939'a değin³³ sürdürdüğü tasnifte ağırlıklı olarak Maliyeye ait defterler üzerinde çalışmış ve kendi adıyla anılan fonu oluşturmuştur. Ahkâm, Nişan Kalemi, Tahvil (Nişan) Kalemi, Ruus, Amedi Kalemi, Teşrifat Kalemi, Sadaret Mektubi Kalemi, Sadaret Kethüdalığı, Çavuşbaşılık, mühür tatbik defterlerinin de yer aldığı belgeler ait oldukları kalemler dikkate alınmak suretiyle tasnif edilmiştir³⁴.

Kâmil Kepecioğlu görevinden alınmasını müteakiben Başvekâlet Müsteşarlığına bir rapor sunmuştur. Bu raporda toplam belge sayısını 90 milyondan fazla olarak tahmin etmiştir. Tasnifle ilgili Avrupa'da geçerli olan Provenance Sistemi'ni önermekte, defter tasnifinde kendisinin Osmanlı Teşkilat yapısını dikkate alarak çalışmalarını gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca tasnif süreçlerini belgelerin temizlenmesi, olduğu dönemdeki kalemlerine ayrılması, tarihlenmesi, özetlenme ve indekslenmesi şeklinde sıralamaktadır. Bu usulle 1 başkan ve 4 şef nezaretinde tüm tasnif işinin azami 10-15 senede tamamlanacağını ileri sürmektedir³⁵.

Kâmil Kepecioğlu da 30 Haziran 1939'da Arşiv Dairesinden olaylı bir şekilde ayrılmıştır. Arşiv Dairesi Müdürü Halit Altan Arşiv Heyeti şeflerinden Fethi

³² 1938 yılı tasnif raporunda Başvekâlet Arşiv Dairesi Müdürlüğünde faaliyet yürüten Tasnif Heyetinin personel sayısı önceki yıllara nazaran ciddi artış göstermiştir. Yıl sonunda 13 şef, 24 memur, 8 müvezzi ve 4 mücellit olmak üzere toplam 49 arşiv personelinin olduğu görülmektedir. BCA., 30-12-10-1 / 25-1-1.

³³ BCA., 30-10 / 17-95-20, 30 Haziran 1939.

³⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 151.

³⁵ Kâmil Kepecioğlu raporunun ilk maddesinde tavsiyelerinden önce durum tespitini şu cümlelerle ortaya koymaktadır: "Elde doksan milyonu mütecâviz kâğıt bulunmasına ve azami iki senede beş milyon kâğıt tarihlenmesine nazaran Fekete'nin tavsiye eylediği ve Talimatnâme ile bu işlerin ancak yirmi sene zarfında tarihleneceği hesapla meydana çıkacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Harf İnkılâbı'ndan dolayı da yirmi sene sonra bu kâğıtları okuyup fihristlerini, indekslerini yapacak pek az kimse kalacaktır..." BCA., 30-10 / 17-95-19.

Umar'a gönderdiği yazıda, konuyla ilgili gereğinin yapılmasını şu şekilde belirtmiştir: "Çirkin davranışları malum olan ve bugüne kadar yapılan ihtar ve nasihatlerden fayda görülemeyerek tezvırata devam eden Kâmil Kepecioğlu'nun son günlerde Heyet arasında düzen, mesai ve sükûneti ihlal edecek münakaşalara girdiği ve rast geldiği yerlerde arşiv tasnif heyeti hakkında öteye beriye uydurma notlar verdiği görülmüş olduğundan, bu günden itibaren vazifesine nihayet verilmiştir."

Kâmil Bey'in görevine son verilmesinin ardından tarihî evrakın durumu ve Arşiv İdaresi hakkında 9 Temmuz'da Son Telgraf ve 20 Temmuz'da Tan gazetelerinde haberler yayımlanmıştır. 29 Temmuz 1939'da Arşiv Dairesi Müdürü Kâmrân Cuhruk'un Başvekâlete gönderdiği yazıda; Kâmil Kepecioğlu'nun malumat için çağrıldığından bahisle kendisinin bazı zaafiyetleri olmakla birlikte istifade edilebilecek bir kişi olduğu, gazeteye vermiş olduğu şikâyetten pişmanlığını bildirdiği ve affını istediği bildirilmiştir. Ardından Kepecioğlu, 8 Ekim 1939 tarihinde Başvekâlet Müsteşarlığına sunduğu dilekçesinde; Arşiv Tasnif Heyetinde 5 seneden fazla hizmette bulunduğunu, sabık Müdür Halit Altan'ın bir buçuk sene içinde Arşivde kadrolaştığını ve kendisinin haksız yere görevden alındığını belirterek bu işlemin durdurulmasını talep etmiştir. Bununla birlikte söz konusu dilekçeden 10 gün önce yerine görevlendirme yapıldığından, bu talebi olumlu karşılanmamıştır³⁶.

5. Lajos Fekete Tasnifi–Türk Arşivciliğinde Yeni Prensiptir "Provenance"

Gerek kronolojik bir sistem olan Ali Emîrî gerekse sistematik metotla yapılan İbnülemin ve Cevdet Tasnifleri ilmî niteliği olmayan subjektif tasnifler olduğundan ve fonlar dağıtıldığından gelecekte büyük güçlüklerle yol açmışlardır. 1936 yılında o tarihe kadar Osmanlı Dönemi arşiv belgelerinde gerçekleştirilen tasnif çalışmalarının arşivcilik prensiplerine uymadığı kanaatiyle bir tarihçi ve aynı zamanda arşivci olan Dr. Lajos Fekete, Türkiye'ye arşivlerde tasnif sistemi üzerinde çalışmak üzere Maarif Vekâletince davet edilmiştir³⁷.

30 Ocak 1937'de Maarif Vekâletinden Başvekâlete gönderilen yazıda, Arşiv Uzmanı Dr. Lajos Fekete'nin mesai merkezinin İstanbul olduğu, Arşiv Teşkilatında müşavir olarak çalışacağı, Üniversitedeki arşivci namzetleri kursunu bizzat idare

³⁶ BCA., 30-10 / 17-95-20, 30 Haziran, 6 Ekim 1939.

³⁷ Fekete, Lajos. Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994, s. 1.

edeceği belirtilerek kendisine muhtelif makamların emrinde olan Arşiv Depolarına serbestçe girebilmesi ve Tasnif Heyetlerinin mesailerini incelemesi için yetki verilmesi talep edilmiştir. Yazıda ayrıca, Üniversite Tarih Fakültesinde açılacak kursa Arşiv İdaresinde çalışanların da gönüllü olarak katılabilecekleri bildirilmiştir³⁸.

2 Şubat 1937'de Başvekâlet Müsteşarlığından Hazîne-i Evrâk Muavinliğine gönderilen yazıda; Maarif Vekâletince arşiv mütehasısı olarak getirtilen Dr. Fekete'nin muhtelif evrak mahzenlerini görmek üzere İstanbul'a gönderildiğinden bahsedilmekte, kendisine tasnif edilmiş ve edilmemiş bütün evrakın gösterilmesi ayrıca mevcut tasnif tarzlarını incelemesine izin verilmesi ve diğer hususlarda kolaylık sağlanması emredilmiştir. Fekete, 2 Temmuz 1937 tarihinde memleketine dönene kadar Arşivlerde çalışmalarını sürdürmüştür³⁹.

Aslında Fekete daha önce, 1924 yılında, Türk-Macar ilişkilerine dair belgeleri incelemek üzere Türkiye'ye gönderilmiştir⁴⁰. Ancak belgeler üzerinde araştırma yapmadan Türkiye'den ayrılmıştır⁴¹. Bu tarihten 12 yıl sonra iki yıla yakın Babıali, Topkapı, Maliye ve Ayasofya Arşivlerinde çalışmalarda bulunan Dr. Fekete, arşiv belgelerinin tasnifinde daha evvel uygulanan yöntemlerin ve tercihlerin bir yana bırakılarak Provenance Prensibi'ne göre tasnif yapılmasını önermiştir⁴². Fekete, Muallim Cevdet Tasnifi'ni suni bulduğunu iddia ederek tenkit etmiş, tasnifin kronolojik menşe ve aidiyet usulü üzere yapılması gerektiğini tavsiye etmiş ve bu konuda konferanslar vermiştir⁴³. Fekete, ilk iş olarak İstanbul'da oluşturulan Tasnif Heyetinin ele aldığı evrakı ve diğer Arşivleri incelemekle görevlendirilmiş ve bu inceleme sonunda hazırladığı raporlardan ilkinin 18 Şubat 1937'de, ikincisini ise 4 Nisan 1937'de sunmuştur. 10 Nisan 1937'de Başvekâlete arz edilen 2 raporda özetle şu hususlar üzerinde durmaktadır:

³⁸ Başvekâletin talimatı üzerine Fekete'nin İstanbul'daki evrak mahzenlerinde serbestçe inceleme yapabilmesi için kolaylık gösterileceği kurumlarca bildirilmiştir. BCA., 30-01 / 34-207-4, 30 Ocak, 15 Şubat 1937.

³⁹ BCA., 30-12-10-1 / 17-59-2, 2 Şubat 1937; "Doktor Fekete memleketine avdet etmek üzere 3 gün evvel veda ederek dairemizden ayrılmıştır. 5 Temmuz 1937, Müdür Muavini Salâhaddin Elker (imza)". BCA., 30-12-10-1 / 50-2-1, 5 Temmuz 1937.

⁴⁰ BOA., HR. İM. 115 / 69, 13 Eylül 1340 (13 Eylül 1924).

⁴¹ BOA., HR. İM, 117/56, 15 Teşrînisânî 1340 (15 Kasım 1924).

⁴² Lajos Fekete'nin "Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri" adlı eseri, 1910 yılında toplanan Milletlerarası Arşivistler ve Kütüphaneciler Kongresi'nde de benimsenen bir teklife atıfta bulunmaktadır (Fekete, s. 27). Bu teklif, T. R. Schellenberg'in "Arşiv İdaresi" adlı eserinde de yer almaktadır ve teklifin detayları Schellenberg'in kitabının 85. sayfasında açıklanmaktadır.

⁴³ BCA., 30-1 / 34-210-10, 12 Ağustos 1943.

“Uzman (Fekete) Bâbîâlinin tasnif şeklini uygun bulmamaktadır. Çünkü:

a- Evrak Dâhiliye, Hâriciye, Adliye, Maârif, Evkâf, Bahriye... vesaire gibi 17 zümreye ayrılıyor. Buna göre eski harflerle hülasalar yapılıyor, sonra makine ile tebyiz ediliyor, kaydediliyor, müteaddit fişler yapılıyor, fazla zaman sarf ediliyor. Ayrılan zümreler evrakın künyesine uymayan bir tasniftir.

b- Bu kadar fazla mesai neticesinde yapılan fişler tetkik eden adamları da şaşırtacak mahiyettedir. 17 zümreye ayrılış, hiçbir esasa dayanmadığı gibi, bazı evrakın lüzumsuz sanılarak ayrılması da doğru değildir. Esasen bu imkân haricindedir.

c- Bu tarzda Heyet, yüz sene çalışsa evrakın asıllarından daha zayıf kopyalarını elde edecek, evrak yığını bir kat daha çoğalacak fakat hiçbir zaman insicamlı arşiv meydana gelmeyecektir. Evraka eski tabîî şekilleri verilmelidir.

d- Evrakın kaba tasnifi için 20.000 adet kalın kartona, 10.000 husûsî şeride, iki üç kişilik mücellit kadrosuna, kâğıt, zarf, gömlek gibi tasnif vesaitine ve nakil masarifi zaruriyesine ihtiyaç vardır.

e- Hâlen çalışmakta olan Tasnif Heyeti üyeleri kâfi değildir, sayıları artırılmalıdır.

f- Arşiv işlerinin bir elden ve yerinde tetkikler yaparak idaresi için bütün müteferrik arşiv malzemesini eli altında bulundurabilecek ve Uzman'ın vazifesini kolaylaştıracak salâhiyetli bir müdür, komiser veya müfettiş tayin olunmalıdır.”

Bu tespitlerin ardından Maarif Vekilliği, Arşiv Uzmanı'nın görüşlerinde haklı olduğunu belirterek Başvekâlete gereğinin yapılmasını tavsiye etmektedir⁴⁴.

Başvekâletçe Fekete raporlarının incelenmesi sonucunda, Tasnif Heyetinin yapmakta olduğu tasnifin asri ve ilmî arşiv tasnifine uymadığı, bu tarzda yapılacak tasnifin uzun zaman alacağı gerekçelerinden hareketle uygulanan usulün terkine ve Uzman'ın teklifi doğrultusunda yeni tasnif usulüne geçilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Fekete raporlarında sunulduğu üzere; Tasnif Heyeti üyelerinden bir kısmının Cevad Paşa Kütüphanesinde ve Ayasofya'dan nakledilen

⁴⁴ Kültür (Maarif) Bakanlığı, Başvekâlete gönderdiği yazının devamında, Babıali Hazîne-i Evrâk Direktörü'ne Uzman'ın görüşlerine göre hareket etmesi yönünde tebliğ yapılmasını, Topkapı Sarayı Müzesindeki Osmanoğulları aile arşivinin bu metoda göre örnek olarak bir an evvel tasnif edildikten sonra kataloglarının basıma hazır hâle getirilmesi için Hazîne-i Evrâktan birkaç üyenin ayrılmasını ve mülga Meşihata ait merci olmaktan sakıt evrakın onarıldıktan sonra Türk İslam Eserleri Müzesine eklenecek olan Tophaneye naklinin sağlanmasını önermektedir. BCA., 30-01 / 34-207-4, 10 Nisan 1937.

hiç tasnif görmemiş evrakın ayıklama ve düzenlemesiyle meşgul olmaları, Topkapı Sarayı'nda Müzeler İdaresinin muhafazasında bulunan Osmanoğulları aile arşivinin yeni metoda göre tasnifine başlanması, ilk ihtiyaç olarak gösterilen 20.000 kalın karton ve 10.000 metre şerit, kâğıt, zarf ve gömlek kâğıtlarının temin edilmesi hususları da karar altına alınmıştır⁴⁵.

Fekete'nin Üniversite Tarih Fakültesinde verdiği Arşiv derslerine Resmî ve Tarihî Evrak Tasnif Heyeti üyelerinden Fethi Umar da katılmış ve onun derslerde yer alan tasnif işlemleriyle ilgili kısımlara dair mütalaası, Başvekâlet Müsteşarlığına 20 Nisan 1937'de şu şekilde rapor edilmiştir:

"...ben doğrudan doğruya Tasnif Heyetinin mesaisine taalluku itibarıyla yalnız tarihî vesikaların tasnifi meselesine dair olan hususa temas edeceğim. Mütihassıs derslerinde bu mevzudan ehemmiyetle bahsetmiş ve şimdiye kadar bu yolda takip olunan usulü zımnen tenkid etmek istemiştir. Tasnifin kendi gösterdiği yolda yapılması lüzumuna işaret eylemiştir. Evvela, istisnasız bütün vesikaların tarihlerine göre ayrılmalarını ve bu ameliyenin hitamından sonra tasnif işine başlanmasını ve her vesikanın havalelerini sırasıyla takip ederek en sondaki kalem veya şube dosyasına mal edilmesini ve bir vesikanın alakadar bulunduğu bir veya müteaddid dairelere ayrı ayrı fişler yazılmak suretiyle malumat verilmesini teklif eylemekte bulunmuştur. Bay Fekete'nin nazariyelerini ceffalkalem reddetmek mümkün olamaz. Bizim tutmuş olduğumuz yol ile de hedefe vasıl olmak imkânsız değildir. Ancak mademki mütihassıs sıfatını haiz bir adam bugün yanımızda bulunuyor, onun bilgilerinden istifade etmek ve noksanlarımızı ikmal eylemek gayet tabiidir. Mumaileyhin gösterdiği yol beynelmilel bir yoldur. Birtakım hükümetlerce tecrübe ve kabul olunmuş usuldür. Bu usulü ihtiyatla herhâlde daha doğru ve daha modern bir sistem takip etmiş ve birtakım mütalaalardan da kurtulmuş oluruz..."⁴⁶.

Dr. Fekete, Üniversite Tarih Fakültesinde verdiği Arşiv derslerinin yanı sıra Ankara'da da Halkevinde 28 Nisan ve 10 Mayıs 1937 tarihlerinde iki konferansa katılmıştır. Ankara Başvekâlet Matbaası tarafından aynı yıl basılan bildirilerde arşivin tarihi, arşivcilik kavramları, tasnif usulleri, Provenance Sistem, Türk ve dünya arşivlerinin durumu hakkında tespit ve önerilerini sıralamıştır. O, tasnifle ilgili şu önerilerde bulunmaktadır:

⁴⁵ BCA., 30-01 / 34-207-4, Nisan 1937.

⁴⁶ BCA., 30-01 / 34-207-4, 20 Nisan 1937.

“Şu hâlde tasnif işine başlarken ilk evvel defterler sınıflarına göre ve tarih sırasıyla tasnif edilmelidir. Bundan sonra defterlerdeki mevzu sırası ve tertib esas tutularak evrakın vaktiyle işlenilmiş oldukları tabiî hâlin iadeten tesisine çalışılmalıdır. Bu usul sayesinde vaktiyle muhtelif heyetler tarafından vücuda getirilen defterler ile bu defterlerdeki meselelere ait evrak, eski husûsî vaziyetleriyle eski yerlerine iade edilmiş olacak ve vaktiyle az çok istiklaliyetle çalışmış olan kalemlerin evrak vaziyeti yeniden tesis edilerek Türk arşivciliği dahi her yerde takib edilen Provenance Sistemi’ne yaklaştırılmış olacaktır.”⁴⁷.

Dr. Fekete’nin savunduğu Provenance Prensibi, temel olarak evrakın oluştuğu birim esas alınarak üretildiği tarihteki düzene sadık kalınmasıdır⁴⁸. Ona göre, arşiv belgesinin tarafsızlığının ve güvenilirliğinin korunması öncelikle kaynağının muhafazasına bağlıdır. Bu prensibin doğru bir şekilde uygulanabilmesi için belgelerin teşekkül ettiği zamanda devletin en aşağıdan en yukarıya teşkilat yapılanmasının bilinmesi ve teşkilat yapısına uygun şekilde daire ve kalemlerin esas alınarak envanterin hazırlanması gerekmektedir. Fekete Talimatnamesi olarak anılan söz konusu kurallar, 1937 yılının Ağustos ayından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Bu kapsamda Dr. Fekete, çeşitli daire ve kalemlerin kodlarını hazırlamış ve bir kısım evrakın da tasnifini yapmıştır⁴⁹.

Dr. Fekete tarafından hazırlanan, Resmî ve Tarihî Evrak Tasnif Heyeti tarafından değerlendirilen “Arşiv Tasnif Talimatnamesi” iki kısımdan oluşmaktadır. Heyet tarafından yapılan değerlendirmede ilk kısımda yer alan tarihleme ile ilgili maddelerinin hâlihazırda yapılan çalışmalara az bir farkla uyduğu belirtilmektedir. Ancak Heyet, Dr. Fekete tarafından hazırlanan ve ikinci kısımda yer alan teşkilat ve kalem ayırımına noksan olduğu gerekçesiyle şerh

⁴⁷ “Bu esas kabul edildiği takdirde, bugün Bâbiâlî Arşivi denilen evrakın, eskiden az çok salâhiyetle faaliyette bulunmuş ve muamele görecektir meseleleri aralarında paylaşmış olan, birkaç heyetin arşivleri hâlinde, birkaç arşive –birçok kaleme bölünmesi- icab edecektir... Provenance Prensibi yeni değildir, bilakis arşivlerin idaresiyle tasnifi mevzuubahis olduğu günden beri, her vakit malûm ve mer’î tutulmuş bir prensiptir ve o kadar takdir olunmuş bir usuldür ki şimdiye kadar vukua gelen arşiv tasnifleri arasında, Provenance Usulü’nün tamamen bertaraf veya sadece ihmal edilmiş olduğu bir tasnif şekli yoktur diyebiliriz... Öteden beri Hazîne-i Evrâk Tasnif Heyetinin bütün arşivlerin ana kaidesi olarak zikrettiğimiz Provenance Kaidesi’nin hilafına, tamamen sun’î ve aklî bir tasnif usulünü ihtiyar etmiş olmasıdır...” BCA., 30-01 / 34-207-4, 28 Nisan, 10 Mayıs 1937; Ankara Halkevinde 28-4-1937 tarihinde Budapeşte Üniversitesi Türk Tarihi Privat Doçentlerinden Arşivist Dr. Fekete Lajos tarafından verilen konferans I-II, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1937; BCA., 30-12-20-0 / 10-54-1, 28 Nisan 1937.

⁴⁸ Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 16

⁴⁹ Arşiv Dairesi Müdürü tarafından 1 Mart 1939 tarihinde Başvekâlet Müsteşarlığına gönderilen yazı. BCA., 30-12- 10-1 / 25-1-2.

düşmektedir. Babıali ve Bâb-ı Hümâyûna ait üçer kalem ile Bâb-ı Defterî'ye bağlı 27 kalemin yer aldığı bu ayırmda eksikler bulunduğu öne sürülmüştür. Heyetin mevcut durumda konuya göre bir tasnif yaptığı ve kalemlerine göre ayırma işinin daha sonra yapılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, evrak ve defter tasnifinden muradın araştırma yapmayı kolaylaştırmak olduğundan bahisle Talimatname'nin bu durumu zorlaştıracığı iddia edilmiştir⁵⁰.

Bununla birlikte, Dr. Fekete tarafından hazırlanan Talimatname'nin ilk kısmında yer alan tarihleme maddelerinin uygulanmasına karar verilmiştir. Bu Talimatname'ye göre ilk olarak evrakın tarihi tespit edilecek, son işlem gördüğü tarih esas alınarak sıralanacaktır⁵¹. Fekete Talimatnamesi esas alınarak Ağustos 1937'de başlanan tasnif çalışmalarında 1939 yılının sonuna kadar 3 milyonun üzerinde vesikanın tarihlenip sıralandığı ve kutulandığı görülmektedir. 1939 yılında Arşiv Dairesi Müdürü tarafından Başvekâlet Müsteşarlığına gönderilen yazıda, 1937'den itibaren yapılan tasnif işinin ağırlıklı olarak tarihleme işlemi üzerinden devam ettirildiği ancak bunun eksik bir uygulama olduğu üzerinde durulmaktadır. Bunun yanı sıra evrakın telhisine de bir an önce başlanmasının hem tarih yazımı için elzem olduğu hem de ileride yapılacak tasnifi kolaylaştıracığı belirtilmektedir⁵². 18 Kasım 1946 tarihine ait Arşiv Umum Müdürlüğü raporundan da anlaşılacağı üzere Dr. Fekete'nin hazırladığı Talimatname esasına göre tarih sırasına konulup kartonlanan ve etajerlere yerleştirilen belge sayısı 16 milyondur⁵³.

Uzun yıllar Arşivde araştırmalarda bulunan Tayyip Gökbilgin, 13 Ekim 1945 tarihinde Akşam gazetesinde yayımlanan "Arşiv İşlerimiz" adlı yazısında; Devlet Arşivlerimizin esaslarının hazırlanması ve yaptıkları tasnif tecrübeleriyle bu işin başarılması uğrunda Ali Emîrî, İbnülemin, Muallim Cevdet vesaire değerli âlimlerimizin büyük gayret ve çalışmaları olduğunu ifade ettikten sonra Fekete ile ilgili bazı tespitlerde bulunmaktadır. Gökbilgin, arşivlerimizde araştırma ve incelemelerde bulunarak arşivciliğe dair usul ve esasları belirleyen, pratik faydadan öte ilmî ve daimî bir metodu hayata geçirmek isteyen Fekete'nin zaman kısıtlılığından dolayı kabiliyetini tam anlamıyla ortaya koyamadığını ve

⁵⁰ BCA., 30-12-10-1 / 24-5-2.

⁵¹ BCA., 30-12-10-1 / 27-2-1.

⁵² Yazıda, "Tasnif Heyetinin Fekete Talimatnâmesi'ni tatbik suretiyle işe başladığı 937 Ağustos'undan Mart 938 tarihine kadar 520.034 ve o tarihten İkincikanun 939 sonuna kadar da 2.510.865 ki ceman 3.030.899 vesikanın tarihleme ve aynı Talimatnâme ahkâmınca sıralanıp kartonlama işleri intaç edilmiştir." denilerek mevcut ilerleme ortaya konulmuştur. Bununla birlikte bir an önce telhis işlemlerine başlanması için yeni yıl tahsisatının 50.000 liraya çıkartılmasının gerekliliği ifade edilmiştir. BCA., 30-12-10-1 / 25-1-2.

⁵³ BCA., 30-12-10-1 / 26-3-2, 18 Kasım 1946.

eksikliklerin telafisinin de henüz giderilemediğini şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

“Tasnif meselesinin öyle hususi, karışık ve teknik cepheleri vardı ki, bu işe bu sahada vukuf ve tecrübe sahibi bir ecnebi mütehassısınun müdahalesinin ve yol göstermesinin zaruri bulunduğu anlaşıldı. 1937’de Türk arşiv malzemesinin bünyesini ve hususiyetlerini anlayarak buna göre bir program tespit edebileceği kabul edilen bir Macar âlimi ve arşivcisi Fekete Lajos, bu maksatla celbedildi. Onun kısa bir müddete inhisar eden tetkikleri ve tasnif heyetine verdiği direktifleri, galiba yakın zamanlara kadar arşivimiz için hareket noktası oldu. Fekete, bu işin başından ayrıldıktan sonra da bu müessese onun koyduğu esaslara göre mesaisini devam ettirdi... Gerçi bu kadar muazzam bir evrakın yalnız tarihleme işinde alıkonulması ve tarih tetkikleri yapanların uzun müddet ve hâlâ istifadesine arz edilememesi bizler için büyük ve acı bir mahrumiyet oldu. Ancak biraz insafla söylemek lazım gelirse bir arşivci tasnif işinde günlük ihtiyacı ve pratik bir faydayı, daimî ve ilmî olan, müstakbel nesillere sıhhat ve emniyetle araştırmayı temin edecek bulunan bir usule elbette tercih ve feda edemezdi. Yalnız bunun yanında gene mütehassıslardan müteşekkil diğer bir tali komisyon başkaca faydalı işler göremez mi? Mesela aynı zamanda arşiv vesikalarının ait oldukları dairelere göre de kabataslak bir tasnifi yapılamaz mı idi? Bana kalırsa Fekete bu işin başından erken ayrılmıştır. Deruhte ettiği işin bütün inceliklerine vâkıf olmaya, yeni tedbirler düşünmeye vakit ve imkân bulamamıştır. O sıralarda bana söylediklerinden ve sonraki yazılarından biliyorum ki onun henüz tamamen tanımadığı vesaik ve tereddüt ettiği problemler mevcuttu. Fekete, Macar Devlet Arşivinde bittabi mahdut nispette Türk vesaikiyle meşguldü ve onları tasnifte muvaffak olması kolaydı. Fakat Osmanlı tarihini bütün cepheleriyle iyi bilen bir tarihçi-arşivcinin başında ve içinde belki senelerce çalışmak suretiyle tanıyıp en faydalı metodu tatbik edebileceği Arşivimizde, kendisinden seri bir muvaffakiyet temin etmesini beklemek biraz fazlaca istekte bulunmak olurdu zannederim. Hülâsa bu yüzden zaman ve kabiliyet tasarrufu mümkün olamamıştır. Eğer o gittikten sonra bu işin başında bulunanlar, tasnif işine istikamet verecek derecede bu sahada ilim, ihtisas, tecrübe ve karar sahibi bulunsalardı bunu telafi etmek herhâlde bir dereceye kadar mümkün olabilirdi.”⁵⁴.

---

⁵⁴ Akşam, 13 Ekim 1945, s. 5.

Gökbilgin, tespit ve değerlendirmelerinin sonunda müze ve kütüphane memurluğu gibi arşivciliği de ilmî bir meslek haline getirecek kanun ve talimatın yayımlanmasını, önce Merkezî Arşiv ve sonra da vilayetlerde oluşturulacak vilayet arşivlerinin vakit kaybetmeden Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmasını, arşiv iş ve işlemlerini gözden geçirip kararlar almak üzere ilmî bir danışma heyetinin kurulmasını önermektedir⁵⁵.

Sonuç

Sonuç olarak, Osmanlı arşivlerinin tasnifi için Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar arasında Ali Emîrî Efendi Tasnifi, İbnülemin Mahmud Kemal İnal Tasnifi, Muallim Cevdet Tasnifi, Kâmil Kepecioğlu Tasnifi ve Fekete Tasnifi yer almaktadır. Her biri farklı bir odak noktasına sahiptir ve kendi tarzında geliştirilmiştir. Bu çalışmaların her biri, Osmanlı belgelerinin tasnifinde önemli bir adım olmuştur. Ancak, bu çalışmaların tamamı birbiriyle bütünleşmemiştir. Belgelerin elle tasnif edilmesi ve kronolojik olarak düzenlenmesi, arşivciliğin ilerlemesi açısından önemli bir adım olmuştur.

Kaynakça

- BCA., 30-01 / 34-207-4, 10 Nisan 1937.
 BCA., 30-01 / 34-207-4, 20 Nisan 1937.
 BCA., 30-01 / 34-207-4, 28 Nisan, 10 Mayıs 1937;
 BCA., 30-01 / 34-207-4, 30 Ocak, 15 Şubat 1937.
 BCA., 30-01 / 34-207-4, Nisan 1937.
 BCA., 30-01 / 34-210-4, 4 Mayıs 1939.
 BCA., 30-01 / 34-210-5, 9 Mayıs 1939.
 BCA., 30-01 / 34-212-3, tarihsiz
 BCA., 30-1 / 34-210-10, 12 Ağustos 1943.
 BCA., 30-1 / 34-210-4, 4 Mayıs 1939.

⁵⁵ "Osmanlı tarihinin bugünün anlayışına ve icaplarına göre tarafımızdan yazılması bahis mevzuu olduğu şu senelerde bu meselenin bir an evvel halledilmesi kati bir zarurettir. Bir münasebetle Fekete'nin dediği gibi –Türklüğün mazisi yalnız arşivlerinden geçerek tanınabilir ve Türk tarihi Türk arşiv malzemesiyle ya her şeyi kazanır yahut her şeyi kaybeder. Tayyip Gökbilgin, İstanbul Üniversitesi Türkiye tarihi doçenti. " Akşam, 13 Ekim 1945, s. 5.

- BCA., 30-10 / 16-91-5
- BCA., 30-10 / 17-95-19.
- BCA., 30-10 / 17-95-20, 30 Haziran 1939.
- BCA., 30-10 / 17-95-20, 30 Haziran, 6 Ekim 1939.
- BCA., 30-12- 10-1 / 25-1-2.
- BCA., 30-12-10-1 / 1-1-7, 6 Aralık 1932
- BCA., 30-12-10-1 / 17-59-2, 2 Şubat 1937;
- BCA., 30-12-10-1 / 22-74-5, 6 Ekim 1971.
- BCA., 30-12-10-1 / 24-1-5, 19 February 1928
- BCA., 30-12-10-1 / 24-3-1.
- BCA., 30-12-10-1 / 24-4-1.
- BCA., 30-12-10-1 / 24-4-2;
- BCA., 30-12-10-1 / 24-5-1.
- BCA., 30-12-10-1 / 24-5-2.
- BCA., 30-12-10-1 / 25-1-1.
- BCA., 30-12-10-1 / 25-1-2.
- BCA., 30-12-10-1 / 25-4-4, 4 Mayıs 1939
- BCA., 30-12-10-1 / 26-3-2, 18 Kasım 1946.
- BCA., 30-12-10-1 / 27-2-1.
- BCA., 30-12-10-1 / 50-2-1, 5 Temmuz 1937.
- BCA., 30-12-10-1 / 60-3-9, 30 Ocak 1936.
- BCA., 30-12-10-1-24-3-1;
- BCA., 32-12-10-1 / 24-4-2.
- BCA., 32-12-10-1 / 24-5-1.
- BCA., 32-12-10-1 / 25-4-4, 4 Mayıs 1939.
- BOA., A.) d. 3349 / 4.
- BOA., A.) d. 3348 / 1-17.

- BOA., A.} d. 3350 / 1
- BOA., A.} d. 3351 / 1-3.
- BOA., A.} M. 532 / 1-2-3-4-5-6-7-8-9-11-15-16-17-19-21.
- BOA., A.} M. 532 / 23-24-27-32-34-35; 533 / 23.
- BOA., A.} M. 532 / 29-40-42-49
- BOA., A.} M. 533 / 4-5-7-8-11-12-13-18-22-23-145
- BOA., BEO, 4667 / 349985, 4 Rebûlâhir 1339 (16 Aralık 1920)
- BOA., BEO, 4670 / 350226, 29 Rebûlâhir 1339 (10 Ocak 1921).
- BOA., BEO. 4667 / 349985, 4 Rebûlâhir 1339 (16 Aralık 1920)
- BOA., HR. İM, 117/56, 15 Teşrînisânî 1340 (15 Kasım 1924).
- BOA., HR. İM. 115 / 69, 13 Eylül 1340 (13 Eylül 1924).
- Box No: 1, Folder No: 19, Document No: 19
- Box No: 1, Folder No: 20, Document No: 20
- Box No: 1, Folder No: 33, Document No: 33
- Box No: 1, Folder No: 34, Document No: 34.
- TİTE Arşivi, Box No: 1, Folder No: 9, Document No: 9
- TİTE Arşivi, Kutu No: 1, Gömlek No: 30, Belge No: 30
- TİTE Arşivi, Kutu No: 1, Gömlek No: 41, Belge No: 41.
- TİTE Arşivi, Kutu No: 1, Gömlek No: 5, Belge No: 5.

Makale ve Kitaplar

- Ercilasun, Ahmet B. "Muallim Cevdet ve Oğuzname." Millî Folklor 15.60 (2003): 36.
- Fekete, Lajos. "Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri." Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. Son Sadrazamlar. İstanbul: İş Bankası Yay., 2007.

İlhan, Mehmet Mehdi. "Osmanlı Arşivleri ve Tarihsel Çalışmalar için Önemleri: Özellikle Arap Eyaletleri Üzerine Özel Bir Referansla." *Bellekten* 55.213 (1991): 419.

Sarıncı, Yusuf. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010.

Shaw, Stanford J. "Osmanlı Tarihine İlişkin Arşiv Kaynakları: Türkiye Arşivleri." *Journal of the American Oriental Society* 80.1 (1960): 1-10.

Shaw, Stanford J. "19. ve Erken 20. Yüzyıl İçin Osmanlı Arşiv Materyalleri: İstanbul Arşivleri." *International Journal of Middle East Studies* 6.1 (1975): 87-106.

Gazeteler

Akşam, 13 Ekim 1945

Son Posta, 5 Aralık 1935

Tanin, 2 Nisan 1937

Türk Birliği Yolunda Türk Dünyası Enerji İşbirliği
Turkic World Energy Cooperation on The Way of Turkic Unity

Mustafa İlbaş

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Enerji Sistemleri Mühendisliği Bölümü

Prof. Dr., Gazi University, Department of Energy Systems Engineering

Türk Enerji Birliği Araştırma Merkezi (TEBAM) Başkanı

President of Turk Energy Union Research Center (TEURC). Ankara/Türkiye.

E-posta: ilbas@gazi.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6668-1484

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makale / Research Article

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Yaz-Haziran

Geliş/Received: 22 Nisan/April 2023

Kabul/Accepted: 20 Haziran/June 2023

Yayın/Published: 30 Haziran/June 2023.

Atıf/Cite As

İlbaş, Mustafa. "Türk Birliği Yolunda Türk Dünyası Enerji İşbirliği". *Demokrasi Platformu Dergisi*, (2023), 12/38, 43-51.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi ve intihal tespit edilmemiştir. /This paper was checked for plagiarism. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa İlbaş)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Mustafa İlbaş % 100

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi>

e-mail to: demokrasiplatformudergisi@gmail.com

Publisher Serkan Yorganclar, Ankara-Türkiye.

Öz

Türk dünyası son yıllarda ekonomik ve siyasi açıdan bölgesel ve küresel anlamda dikkat çekmektedir. Bu kapsamda 300 milyon nüfus, 1.35 trilyon Dolar milli gelir (Türkiye:806,8 Milyar), 580 milyar Dolar dış ticaret hacmi, 285 milyar Dolar yurt içi yatırım stoku, 38.3 milyar varil petrol rezervi, 26.6 trilyon m³ doğal gaz rezervi ile büyük bir potansiyele sahiptir. 5 üye ve 3 gözlemci üyeden oluşan Türk Devletleri Teşkilatı ise Türk birliğine giden yolda büyük umut vaat etmektedir. Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetlerinin eğitimden sağlığa, tarımdan turizme, savunmadan kültüre, sanayiden enerjiye her alanda işbirliği potansiyeli bulunmaktadır. Bunlar arasında enerji alanındaki iş birliklerini daha da çeşitlendirilerek derinleştirmeleri için çok önemli fırsatlar bulunmaktadır. Tüm Türk Cumhuriyetleri, bu fırsatları kendilerinin ve bölgelerinin ortak menfaatine olacak şekilde geliştirebilmek için yeterli irade ve kapasiteye de sahiptirler. Türk Devletleri Teşkilatı rehberliğinde ve yeni projelerin hayata geçirilmesiyle genişleyecek enerji işbirlikleri yeni alanlarda işbirliklerinin de yolunu açacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Enerji Potansiyeli, Enerji İşbirliği, Türk Birliği

Abstract

In recent years, the Turkic world has attracted regional and global attention in economic and political terms. In this context, it has a great potential with a population of 300 million, a national income of 1.35 trillion USD (Turkey: 806.8 billion), a foreign trade volume of 580 billion USD, a domestic investment stock of 285 billion USD, 38.3 billion barrels of oil reserves, 26.6 trillion m³ of natural gas reserves. The Organisation of Turkic States, consisting of 5 members and 3 observer members, promises great hope on the road to Turkic unity. Türkiye and other Turkic Republics have the potential to cooperate in every field from education to health, agriculture to tourism, defence to culture, industry to energy. Among these, there are very important opportunities to further diversify and deepen their cooperation in the field of energy. All Turkic Republics have sufficient will and capacity to develop these opportunities for the common benefit of themselves and their region. Energy cooperation, which will expand under the guidance of the Organisation of Turkic States and with the implementation of new projects, will pave the way for cooperation in new areas.

Keywords: Turkic World, Energy Potential, Energy Cooperation, Turkic Union

Giriş

Türk dünyası; 300 milyonluk nüfus, 1.35 trilyon Dolar milli gelir (Türkiye:806,8 Milyar), 580 milyar Dolar dış ticaret hacmi, 285 milyar Dolar yurt içi yatırım stoku, 38.3 milyar varil petrol rezervi, 26.6 trilyon m³ doğalgaz rezervi, Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve değerli Madenler bakımından zengin bir coğrafya ve devletlerden oluşmaktadır. Bu kapsamda 5 üye ve 3 gözlemci üyeden oluşan Türk Devletleri Teşkilatı Türk birliğine giden yolda büyük umut vaat etmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları tarihi bir adım atmış ve "TÜRK DÜNYASI 2040 VİZYONU" belirlemişlerdir. Bu kapsamda Ekonomik ve Sektörel İşbirliği başlığı altında ise Enerji başlığı ele alınmış ve üye devletlere güvenli, sürdürülebilir, rekabetçi ve uygun fiyatlı enerji sağlamak amacıyla politikaların koordinasyonu, enerji ticaretinin teşviki, yatırımlar, enerji ürünlerinin üretimine katılma, araştırma ve teknolojik işbirliği yoluyla üye devletler arasında enerji alanında stratejik ortaklık kurma, Avrupa ve küresel enerji güvenliğine katkıda bulunmanın yanı sıra üye devletlerin talebini karşılamak ve onlara alternatif güzergah sağlamak amacıyla bölgede BaküTiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum, Güney Gaz Koridoru ve bileşenleri TANAP ve TAP gibi stratejik enerji altyapı projeleri geliştirme, özellikle güneş, biyoenerji, rüzgar, nükleer gibi yenilenebilir enerji alanlarında ortak yatırımlar, bilgi, tecrübe ve uzmanlık alışverişi yoluyla enerji çeşitlendirmesi ve temiz/yeşil enerji için üye devletler arasında işbirliğini sağlama gibi hedefler belirlemişlerdir.

Vizyon belgesinde yer alan enerji konusunda bu özet çerçeveyi genişletmek ve ileri taşımak gerekliliği, özellikle Rusya-Ukrayna savaşıyla daha fazla kendini gösteren enerji krizleri ile daha iyi anlaşılmıştır. Bu çalışmada Türk Dünyası Enerji Potansiyeli değerlendirilerek bölgesel ve küresel etkileri ele alınacaktır.

1. Türk Dünyası Ekonomi ve Enerji Potansiyeli

Hazar ve Ortadoğu bölgesindeki enerji kaynakları bakımından zengin ülkelerle komşu olan Türkiye aynı zamanda büyük enerji tüketim merkezlerinden olan Avrupa ülkeleri ile de ekonomik ve ticari ilişkiler içerisinde ve tamda bu iki merkezin ortasında bulunmaktadır. Sahip olduğu bu konumun yanında üretim kapasitesi, imalat sanayii altyapısı ve rekabet gücü, Türkiye'nin bölgesinde kritik aktörlerden biri olmasını sağlamıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı, beş daimi ve üç gözlemci üyesi ve 300 milyonluk nüfusuyla uluslararası platformlarda yerini almıştır. AB, Rusya, Çin ve ABD gibi küresel aktörlerin rekabet ettiği bir dönemde Türk devletleri iş birliğini ve ortak tarihsel kimliğini güçlendiriyor. Türkistan (Orta Asya)'nın enerji kaynaklarıyla Türkiye'nin imalat, teknoloji ve üretim gücü birleşiyor.

Asya'nın ekonomik gücünün artmaya devam ettiği bir süreçte birçok alanda entegrasyona önem veren Türk devletleri mevcut potansiyelden daha fazla yararlanmanın yollarını aramaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurulmasıyla siyasi bağımsızlık ve hareket kabiliyeti artan Türk devletlerinin jeopolitik konumları da Rusya-Ukrayna savaşı, Avrupa ve dünyada yaşanan enerji krizi gibi olaylar nedeniyle giderek önem kazanmaktadır.

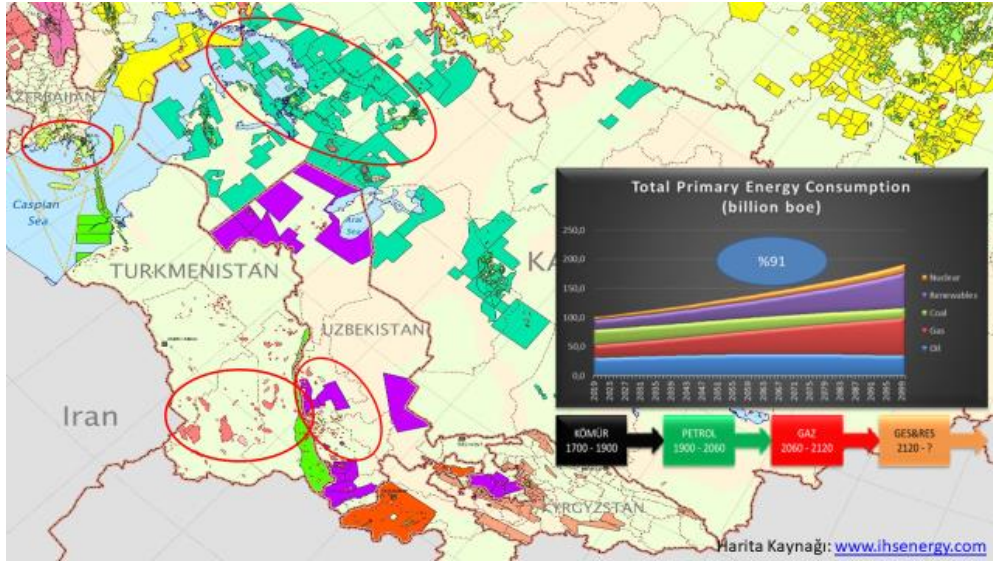
Üye ve gözlemci üye ülkelerden Macaristan ve Türkiye imalat sanayisi, Kırgızistan ve Özbekistan insan kaynağı potansiyeli, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan enerji kaynak üretimleriyle bir bütünün parçalarını oluşturuyor. Enerji kaynaklarına sahip üyeler imalat sanayileri güçlü aktörlerin ihtiyaç duyduğu ürünleri dünya piyasasına sunuyor. Aynı şekilde imalat sanayii üretim güçleri yüksek olan üyeler, enerji kaynaklarına sahip aktörlerin ithal ettiği ürünleri üretiyor.

Türkiye, Doğu-Batı arasında önemli enerji tedarik ve üretim bölgelerinin geçiş güzergahında bulunmaktadır. Dünyada önemli enerji rezervlerinin bulunduğu Orta Asya farklı aktörlerin rekabet ettiği bir bölgedir. Bölge ülkeleri için Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurulması küresel rekabet sebebiyle ortaya çıkan sorunların önüne geçebilir. Türk Cumhuriyetlerinin daha bağımsız hareket etmesine imkân sağlayacak girişim aynı zamanda Türkiye ile olan ilişkileri de yeni bir aşamaya taşımaya yardımcı olacaktır. Kazakistan ve Kırgızistan'da bulunan ortak Türk üniversiteleri önemli katkılar yapmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın ilanıyla birlikte mevcut potansiyel artarken Türk dünyası yeni ve küresel bir vizyonla dünya sahnesinde yerini yeniden tanımlıyor. Bu kapsamda enerji potansiyeli daha fazla öne çıkan Türk dünyasının, birbirleriyle entegre enerji iş birliği yeni somut ortak projeler ile gelişmelidir.

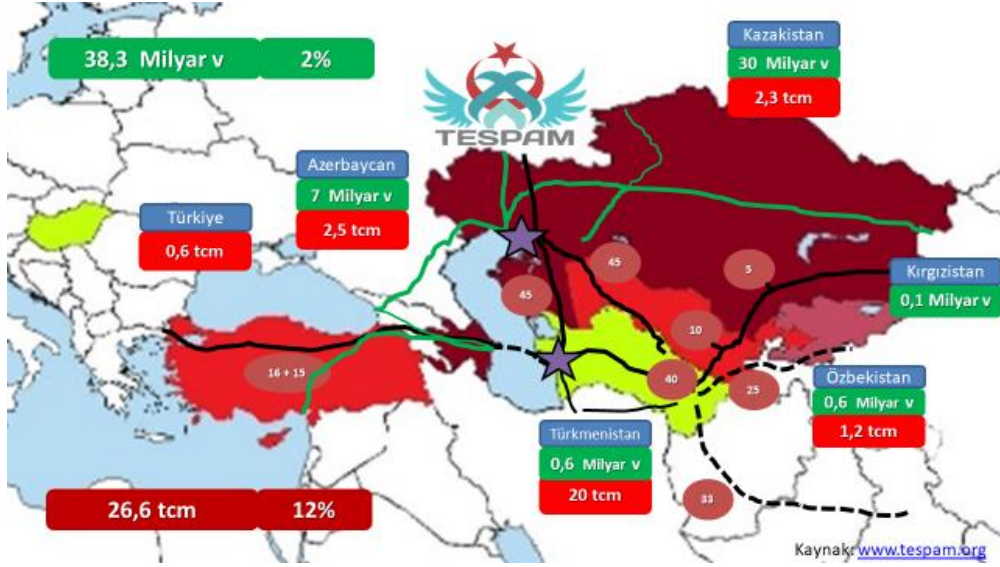
Genel olarak Türk Dünyası yıllık yaklaşık 600 Milyar kWh elektrik tüketimi, yaklaşık 30 trilyon m³ kanıtlanmış doğalgaz rezervi, 10 milyar ton (yaklaşık 70 milyar varil) petrol rezervi, 300 milyon nüfus ve 1,6 trilyon ABD Doları GSYİH ile önemli bir güç durumundadır.

Türk Dünyası ülkelerinin enerji potansiyelinin genel görünümü ise şu şekildedir; Azerbaycan, Petrol rezervi 2 milyar varil kanıtlanmış ve 7 milyar varil muhtemel. Doğalgaz rezervi 2,6 trilyon m³ kanıtlanmış ve 7 trilyon m³ muhtemel. Üretim ise 45 milyon petrol ve 35-40 milyar m³ Doğalgaz. (TANAP:16-32 Milyar m³). **Türkmenistan,** Petrol rezervi 600 milyon varil ve Doğalgaz rezervi ise 19.5 (Muhtemel 618,1 trilyon m³) trilyon m³. Üretim ise 10-15 milyon petrol ve 60-80 milyar m³ Doğalgaz. **Kazakistan,** Petrol rezervi 4,2 milyar varil kanıtlanmış ve 30 milyar varil muhtemel, Doğalgaz rezervi ise (45,7 trilyon m³ muhtemel) 2,3 trilyon m³ kanıtlanmış. Üretim ise 100 milyon petrol ve 25 milyar m³ Doğalgaz. **Özbekistan,** Doğalgaz rezervi 1,8 trilyon m³ muhtemel. Üretim ise 55 milyar m³ Doğalgaz. **Kırgızistan** su ve hidroelektrik potansiyeli ile öne çıkmaktadır. **Türkiye** 0,6 trilyon m³ doğalgaz, yenilenebilir enerji kaynakları (48.00 MW Rüzgar, Güneş ve Jeotermal), jeopolitik konumu ve enerji teknolojileri ile öne çıkmaktadır. Türk Dünyası enerji görünümü, petrol ve gaz sahalarının lokasyonları, kanıtlanmış rezervleri ve boru hatları detaylı olarak harita 1 ve harita 2’de verilmiştir.

Harita 1: Türk Dünyasında Petrol- Doğalgaz Sahalarının Lokasyonu ve TESPAM Küresel Enerji Trendleri Beklentileri (Kaynak: IHS, TESPAM)

Harita 2: Türk Devletleri Kanıtlanmış Petrol- Doğalgaz Rezervleri ve Mevcut - Planlanan Boru Hatları

Türk Devletleri Teşkilatı üyelerinin birbirleri arasındaki dış ticaret, yatırım ve projelerin istenilen düzeyde olmadığı görülmekle birlikte ortaya konulan siyasi irade gelecek yıllarda farklı alanlarda ilerlemenin olabileceğini göstermektedir. Türk Devletleri enerji alanında çalışmaları hızlandırmış, hem bakanlar hem de devlet başkanları düzeyinde geleceğe dair önemli kararlar almışlardır. Son yapılan Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya ulaştırılması projesi hakkında yapılan üçlü mekanizma ve toplantıları bunun en somut örneğidir.

2. Türk Dünyası Enerji İş Birliği Sonuç ve Öneriler

Türk Devletlerinin birbirleriyle ilişkilerinin tarihsel, kültürel, diplomatik ve güvenlik gibi birçok boyutu olmakla birlikte en önemlilerinden biri de enerji olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Türk Devletleri arasında mevcut ve potansiyel enerji iş birliği konuları ele alınacaktır. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri arasındaki enerji alanındaki iş birliğinin daha da artırılabilmesi için potansiyel fırsatlar incelenerek önerilerde bulunulacaktır.

Türk Cumhuriyetleri arasındaki enerji alanındaki iş birliğinin hem ekonomik hemde stratejik düzeyde büyük bir önemi olduğu değerlendirilebilir. İkili ve TDT çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesinde enerji iş birliğinin iki şekilde katkısı olmaktadır. Birincisi enerjinin tüm ülkelerin ekonomi ve güvenlikleri için stratejik önemi, ikincisi ise Türk Cumhuriyetlerinin küresel ölçekte dikkat çekici düzeyde

sahip oldukları petrol ve doğalgaz kaynaklarıdır. Özellikle Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gerek petrol gerekse doğalgaz rezervleri bakımından dünya da ön sıralarda yer almaktadırlar. Özbekistan'da da aynı düzeyde olmasa da önemli miktarda petrol ve gaz rezervine sahiptir. Kırgızistan ise bölgenin önde gelen hidroelektrik potansiyeline sahip ülkelerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Başta güneş enerjisi olmak üzere Türk Dünyasının genelinde yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeli de oldukça yüksektir.

Türk Devletlerinin enerji iş birliğini daha da geliştirebilmesine katkı yapacak önemli bir etkende Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetleri ile Avrupa'daki enerji piyasaları arasındaki konumu olarak söylenebilir. Türkiye, doğusu ve güneyindeki enerji üreticileri ile Avrupa pazarındaki enerji tüketicilerini bir araya getirebilecek bir enerji merkezi olma potansiyeline sahip bir ülke konumundadır. Son zamanlarda, özellikle ortaya çıkan enerji krizleri nedeniyle enerji merkezi olma konumu dikkat çekmektedir. Doğu-Batı enerji koridorundaki en önemli enerji merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda ihracata dayalı endüstriyel gelişme stratejisi nedeniyle diğer Türk Cumhuriyetlerinin enerji kaynaklarını ithal edebilecek güvenilir bir piyasa olarakta değerlendirilebilir. Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetleri ise Avrupa'nın ve Türkiye'nin enerji tedarigine katkı yapabilecek en güvenilir kaynaklar olarak görülmektedir.

Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında enerji iş birliği için güçlü bir potansiyel bulunmaktadır. Bu potansiyelin geliştirilmesinin önündeki engeller Türk Devletleri Teşkilatı kapsamında güç birliği ile aşılabılır.

- Trans-Hazar Projesi (TCP): Türkmenistan'ın Türkiye ile Azerbaycan arasındaki boru hattı projelerine katılması ile yeni projeler geliştirilebilir. Çünkü Hazar Denizi'nin statüsüne ilişkin sorun bölge ülkelerinin anlaşmasıyla çözülmüştür ve TCP için yasal bir sorun kalmamıştır.

- Kazakistan'ın Türk dünyasındaki iş birliklerine aktif destek vermesi yeni projeler için ülkeleri cesaretlendirmektedir. Kazakistan yönetimi, bir yandan Türkiye'nin ülkesinde enerji alanında yatırım yapmasına imkan sağlarken diğer yandan Türkiye ile Azerbaycan arasındaki enerji iş birliğine olumlu bakıyor. Trans-Hazar projelerinde Kazakistan'da aktif rol alabilir.

- Kırgızistan'ın büyük su potansiyeli değerlendirilerek Orta Asya ülkeleriyle hidroelektrik alanında iş birliği yapması dikkat çekmektedir. Bu durum

Türkiye'nin Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde elektrik sektöründe yatırım ve iş birliği yapabileceği ciddi fırsatlar sunmaktadır.

- Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında enerji iş birliğinin daha da geliştirilmesi ve ortaya çıkan yeni fırsatların değerlendirilebilmesi için bazı öneriler yapılabilir.

- Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetleri hidrokarbon kaynaklarını Türkiye üzerinden Avrupa enerji pazarına ulaştırılması için alternatif güzergahlar geliştirilebilir. Son günlerde gündeme gelen Türkiye'nin Doğalgaz Merkezi olması Türk Devletlerinin doğalgaz arzına katılımıyla anlam kazanacaktır.

- Ayrıca Hidrokarbon kaynakları ortak projeler ve iş birliği ile yerinde değerlendirilerek Avrupa'ya veya Diğer Asya ülkelerine elektrik ve/veya Hidrojen olarak iletilebilir.

- Bu projeler ile Kaynak ülkelerin cazip pazarlara ulaşması sağlanacak, Türkiye'nin de enerji güvenliğine ve enerji merkezi olma stratejisine katkı yapılacaktır.

- Bu projeler Avrupa için Rusya'ya alternatif bir enerji koridoru oluşturarak, bölgesel enerji jeopolitiği açısından daha da önemli aktörler haline geleceklerdir. Bu kapsamda, Azerbaycan'ın Kazakistan ve Türkmenistan ile enerji iş birliğini daha da geliştirmesi, bu ülkelerin de Türkiye ile Azerbaycan arasında kurulmuş olan enerji iş birliği mekanizmalarına katılmalarının sağlanması çok önemlidir.

- Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetlerindeki enerji sektörlerine yatırımcı olarak da katılması çok önemli bir diğer husustur. Türkiye; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'daki hidrokarbon sahalarına yatırım yapabileceği gibi başta Kırgızistan olmak üzere tüm Türk Cumhuriyetlerinde yenilenebilir enerji ve elektrik üretimi konularında da yatırımlar yapabilir.

- Bu şekilde hidrokarbon zengini olan ülkelerle Kırgızistan'ın Orta Asya'daki çevre sorunlarına dair daha etkili iş birliği yapabilmelerine de katkı sağlanmış olur.

- Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri enerji verimliliğinin artırılması, bölgesel elektrik ağlarının genişletilerek bölgesel enerji piyasalarının geliştirilmesi, enerji piyasalarının düzenlenmesi, iklim değişikliği politikalarının uyumlulaştırılması gibi konularda iş birlikleri yapabilirler.

- Türk Cumhuriyetleri arasındaki bölgesel enerji iş birliğinin daha da geliştirilebilmesini sağlayacak stratejik önemdeki projelere uygun kredi desteği sağlayabilecek bir yatırım bankasının kurulması da faydalı bir öneri olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetlerinin enerji alanındaki iş birliklerini daha da çeşitlendirilerek derinleştirmeleri için çok önemli fırsatlar bulunmaktadır. Tüm Türk Cumhuriyetleri, bu fırsatları kendilerinin ve bölgelerinin ortak menfaatine olacak şekilde geliştirebilmek için yeterli irade ve kapasiteye de sahiptirler. Türk Devletleri Teşkilatı rehberliğinde ve yeni projelerin hayata geçirilmesiyle genişleyecek enerji iş birlikleri yeni alanlarda iş birliklerinin de yolunu açacaktır.

Kaynakça

- Akyener, O. (2018). Türk İslam Dünyasında Enerji Birliği (V. Akyener (ed.); 1. baskı). TESPAM.
- BP. (2022). BP Dünya Enerji İstatistikleri 2022 (71. baskı). [Çevrimiçi] Londra: BP Dünya Enerji İstatistikleri. 1–60.
- İlbaş, M. (2014). Enerji-Politik Dünya ve Türkiye. Ankara: Berikan Yayınevi. ISBN: 978-975-267-949-8.
- İlbaş, M. (2022). 3. Oturum (Enerji), Türk Dünyasının 2040 Vizyonu Çalıştayı, 22-23 Ekim 2022, Türkistan, Kazakistan.
- Sultansoy, S. (2018). "Türk Dünyası Bilim ve Teknolojinin Neresinde", TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara. <http://ssultansoy.etu.edu.tr>
- TESPAM. (2019). TESPAM Dünya Enerji Görünümü 2100. TESPAM. <https://www.tespam.org/weo-2100/>
- TESPAM & ERI. (2021). I. Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi Bildiri Kitabı. D. D. V. Sümer (Ed.), I. Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi (1. baskı, s. 224).

Türk Demokrasi Tarihinin En Önemli Seçimi: 1950 Seçimleri

The Most Important Election in the History of Turkish Democracy: 1950 Elections

Hakkı Uyar

Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Prof. Dr. Dokuz Eylül University Faculty of Letters Department of History,

İzmir / Türkiye

E-posta: uyarhakkı@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6309-4919

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makale / Research Article

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Yaz-Haziran

Geliş/Received: 12 Mayıs/May 2023

Kabul/Accepted: 22 Haziran/June 2023

Yayın/Published: 30 Haziran/June 2023.

Atıf/Cite As

Uyar, Hakkı. "Türk Demokrasi Tarihinin En Önemli Seçimi: 1950 Seçimleri". *Demokrasi Platformu Dergisi*, (2023), 12/38, 52-85.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi ve intihal tespit edilmemiştir. /This paper was checked for plagiarism. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hakkı Uyar)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Hakkı Uyar % 100

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi>

e-mail to: demokrasiplatformudergisi@gmail.com

Publisher Serkan Yorgancılar, Ankara-Türkiye.

Öz

Türkiye’de 1950’de gerçekleşen iktidar değişikliği yakın dönem Türkiye tarihi açısından son derece önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye’de seçimle ilk iktidar değişimi, ilk parlamento seçiminin yapıldığı 1877 yılından 73 yıl geçtikten sonra, 1950 yılında gerçekleşebildi. Bir tek parti yönetiminin seçimle ve kansasız bir şekilde iktidarı muhalefete devredebilmesi çok da görülmüş bir uygulama değildi. İstisnai bir durumdu. 1950’de Türk demokrasi tarihinin belki de en önemli seçimine girerken iktidardaki CHP, özellikle dış politika başarısına ve İnönü’nün deneyimini seçim propagandasının merkezine aldı. Oysa İkinci Dünya Savaşı’nda izlenen savaş ekonomisinin tüm ağırlığı ve savaş sonrasında devam eden ekonomik kriz, seçmenin oy vermesinde daha belirleyici oldu. CHP ve İnönü, Birinci Dünya Savaşı’ndan ders çıkararak ülkeyi savaşa sokmadı. Bu Türkiye açısından büyük bir şanstı. Nitekim 1950 seçimlerinde CHP’ye % 39’luk bir oy sağlayan nedenlerin başında gelmekteydi. DP ise savaş yıllarında ezilen geniş kitlelerin –özellikle köylülüğün- temsilcisi olarak, ekonomik sorunlara ve geçmişin baskıcı uygulamalarına vurgu yapmakta, daha çok özgürlük ve refah vaat etmekteydi (işçilere grev hakkı, yol vergisinin kaldırılması...). Bunlar da DP’ye % 52’lik bir oy sağladı. Aslında çoğunluk sistemi değil de, nispi seçim sistemi olsa TBMM’de dengeli bir dağılım ortaya çıkabilirdi.

1950’de ekonomi ve özgürlük talepleri, dış politikadan daha ağır bastı ve seçim sonuçlarını belirledi. Ancak yine seçimlerin galibinin bir noktada İnönü olduğunu söylemek gerekir. Çünkü, seçimle iktidarı değiştirme fikri öncelikle O’nun tercihi idi. İnönü, sağlığında seçimle iktidarın değiştiğini görmek istiyordu. Diğer taraftan seçimle iktidar değişimi ya da bir başka deyişle demokrasi düşüncesi, Cumhuriyetin kurucu kültürünün amaçları arasında yer almaktaydı. Türkiye’de 1950’de seçimle iktidarı değiştirmeyi başararak önemli bir kazanım elde ettiyse de bunu kurumsallaştırdığını söylemek henüz pek de mümkün değildir. Cumhuriyetin ikinci yüzyılına girerken Türkiye’nin önündeki hedeflerden biri de elbette budur.

Anahtar kelimeler: 1950 Seçimleri, Türk Demokrasi Tarihi, Türkiye’de Seçimler, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti.

Abstract

The government changeover that took place in Turkey in 1950 is an extremely important turning point in terms of for the recent history of Turkey. In Turkey, the first government changeover with elections took place in 1950, 73 years after the first parliamentary elections were held in 1877. It was not a very common practice for a single-party system to transfer power to the opposition through elections and bloodless. It was an exceptional situation. In the 1950 election, perhaps the most important election in the history of Turkish democracy, the ruling CHP put its foreign policy success and

İnönü's experience at the center of its election propaganda. However, the whole difficulty of the war economy which followed Second World War and the post-war economic crisis became more determinant in the election. CHP and İnönü did not take the country into the war by taking lessons from the First World War. This was a great chance for Turkey. As a matter of fact, this was one of the main reasons that why the CHP received 39% of the votes in the 1950 elections. On the other hand, the DP, as the representative of the oppressed masses -especially the peasantry- during the war years, emphasized the economic problems and the oppressive practices of the past and promised more freedom and prosperity (workers' right to strike, abolition of road tax etc.). These gave the DP 52% of the vote. In fact, if there was a proportional representation instead of the majority system, a balanced distribution would have emerged in the Grand National Assembly of Turkey.

In 1950, demands for economy and freedom outweighed foreign policy and determined the election results. However, it must be said that the winner of the elections was İnönü at one point. Because the idea of government changeover through election was primarily his preference. İnönü wanted to see the government changeover with the election while he was alive. On the other hand, the government changeover through elections, or in other words the idea of democracy, was among the aims of the founding culture of the republic. Although he achieved an important gain by succeeding in changing the power through elections in 1950, it is not yet possible to say that it has been institutionalized. Of course, this is one of the targets in front of Turkey as we enter the second century of the republic.

Keywords: 1950 Elections, History of Turkish Democracy, Elections in Türkiye, Republican People's Party, Democrat Party.

Giriş

1877 yılından 1943 yılına kadar Türkiye'de yapılan seçimler iki dereceli bir şekilde yapıldı¹. 1946 yılında yapılan erken genel seçimlerle birlikte Türkiye tarihinde ilk kez, tek dereceli seçim sistemi uygulandı. Ancak, kabul edilen sistem tartışmaları da beraberinde getirdi. Çünkü sistem, fiilen açık oy-gizli tasnif şeklinde uygulandı. Bu da beraberinde seçim yolsuzluğunu getirdi. Nitekim 1946

---

¹ Bu konuda örneğin bkz. Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-1999)*, (Ankara: TESAV Yay.,2002); Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, (İstanbul: Milliyet Yay., 1982); Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, (Ankara, İmge Yay., 2007); Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", *Toplumsal Tarih* 64, (Nisan 1999); Tevfik Çavdar, *Müntehib-i Sani'den Seçmene*, (Ankara, Verso Yay., 1987); Kemal Zeki Gençosman, "1. Meşrutiyet'ten Günümüze 25 Seçim ve Siyasi Partiler 1-52", *Dünya*, (10 Kasım-31 Aralık 1980).

seçimleri de, kendinden önceki 1912 ve kendinden sonraki 1957 seçimleri gibi şaibeli ve sorunlu seçimler arasında yerini aldı.

1. Yasal Düzenleme Süreci

Şaibeli 1946 seçimlerinden sonra doğal olarak muhalefetin en önemli gündem konusu seçim kanunu ve seçim güvenliği oldu. CHP iktidarı da bunu dikkate almak zorunda kaldı. 1949 yılı başında kurulan Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin ilk ele aldığı konulardan biri seçim kanunuydu. 1949 yılının ilk aylarında başlayan seçim kanunu hazırlıkları, yıl boyunca devam etti. Hatta yabancı ülkelerin seçim kanunları incelenerek uyguladıkları sistemler (çoğunluk, nispi temsil ve bunların çeşitli varyasyonları) konunun uzmanları tarafından Türkçeye çevrildi².

Kanun tasarısı belli bir hazırlık döneminden sonra 1950 yılı başlarında TBMM gündemine taşındı. İlk geldiği yer, üç partiden (CHP, DP ve MP) oluşan Karma Komisyon'du. Anayasa, İçişleri ve Adalet komisyonlarından gelen onar üyeden oluşan komisyonun başkanı Dr. Behçet Uz'du. Komisyonda MP'li üyeler nispi seçim sisteminin kabul edilmesini savundu (Hasan Dinçer). DP milletvekillerinin ise nispi seçim konusunda ısrarı yoktu. Onların ısrarı –Nuri Özsan'ın belirttiği gibi- dürüst bir seçimin gerçekleşmesini sağlayacak bir seçim kanunuydu. İktidar partisi, seçim kanunu konusunda DP ile uzlaşma eğilimindeydi. Kamuoyunun da bu konuda büyük bir beklentisi vardı. İktidar, MP'nin taleplerini ise görmezden geldi. MP, küçük ve marjinal bir parti olarak görülüyor ve dikkate alınmıyordu. Oysa ilerleyen dönemde MP'nin talebinin ne kadar haklı olduğunu bizzat CHP de görecekti.

Başbakan Yardımcısı Nihat Erim komisyonunda yaptığı konuşmada, 35 ülkenin anayasalarını incelediğini, bunların büyük çoğunluğunun nispi temsil sistemini kabul etmiş olsalar da, bu konudaki tartışmaların henüz bitmediğini ve bu ülkelerde nispi temsil sisteminin sakıncaları üzerinde sıklıkla durulduğunu, İngiltere'nin kendi bünyesine uygun görmediği için nispi temsil sistemini kabul etmediğini, bu sistemin en büyük kusurunun meclisleri küçük parçalara ayırmak olduğunu ve güçlü bir hükümet imkanını ortadan kaldırdığını anlattı.

Erim, 25 Ocak 1950 tarihinde günlüğüne de şunları yazmıştı:

² *Türkiye'de ve Yabancı Memleketlerde Seçim Mevzuatı*, (Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1949).

“İngiltere’nin 1945 seçimleri hakkında Mc Collum adlı Oxford profesörü tarafından yazılan güzel bir kitabı okuduktan sonra İnönü’ye verdim. Evvelki gün, İnönü bu kitabı çok istifadeli bulduğunu, bizim için istifade edilecek derslerle dolu bir kitap olduğunu söyledi ve ‘Birkaç kitaba birden başladım. Bilmezsin okumak benim için ne büyük şifa ve teselli. Ufkum genişliyor. İleri cemiyetler hakkında bilgi edindikçe bizim vaziyetimizi düzeltmek için cesaretim artıyor’ dedi. Ben, ‘Paşam, okuyabilen insan daima canlı kalır. Beşeriyet içinde yaşayan bir fikir uzvu olduğunu anlar. Kaldı ki bizim için Anglo-Sakson siyasi edebiyatını takip etmek ayrıca faydalı. Demokratik hayatı Anglo-Sakson usulleri dahilinde inkişaf ettirmek için o sistemi bizim yakından takip etmemiz lazımdır’ dedim”³.

Tasarıda İngiliz etkisi gerçekten de vardı. Ancak, Hükümet, İngiliz sisteminin işine gelen tarafını almıştı. İngilizlerin uyguladığı dar bölge çoğunluk sisteminde 650 milletvekili (Avam Kamarası üyesi) için 650 seçim bölgesi vardı. Her seçim bölgesinde bir milletvekili seçiliyordu. Oysa Türk çoğunluk sisteminde her bir il, bir seçim bölgesi kabul edilmişti. Dolayısıyla dar bölge sistemiyle beraber çoğunluk sistemi kabul edilmiş olsaydı, sistemin sakıncaları en aza indirilmiş olacaktı.

Yeni tasarı, gizli oy, açık tasnif ilkelerinin yanı sıra yargı güvencesi de getiriyordu. Yüksek Seçim Kurulu da kuruluyordu. Parti listelerinden bağımsız adayların da aday olabilmesine olanak sağlayan tasarı ile ilgili çalışmalarını komisyon, 28 Ocak’ta bitirdi. Ardından layiha basılıp milletvekillerine dağıtıldı ve görüşmeler 6 Şubat’ta başladı. MP, kanun tasarısının aceleye getirildiğini ileri sürüp tasarıya karşı çıktı. DP ise bazı tereddütleri olsa da tasarıyı destekledi. Tasarı bir milletvekili adayının iki ayrı ilden aynı anda aday olmasına da imkan sağlamaktaydı. Tasarı CHP ve DP’lilerin oylarıyla yasalaştı. MP ise getirdiği çoğunluk sistemi nedeniyle yasaya karşı oy verdi⁴.

Başbakan Şemsettin Günaltay, kanunun kabul edilmesinden sonra yaptığı konuşmada DP’lilere teşekkür etti, MP’lileri de eleştirdi. Günaltay’a göre, MP’nin seçim kanununa muhalefet etmesinin nedeni nispi seçim sistemi yerine çoğunluk sisteminin kabul edilmesiydi:

³ Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979, 1. Cilt*, haz. Ahmet Demirel, (İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2005), s. 409.

⁴ *Vatan*, “Meclis Yeni Seçim Kanununu Kabul Etti” (17 Şubat 1950).

Bu konuda ayrıca bkz. Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, II. Cilt*, (İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002), s. 862.

“Nisbi temsilin bazı memleketlerde ne kötü neticeler verdiği her gün görüyor ve duyuyoruz. Böyle memleketlerde hükümetler bir hafta duramıyor. Halbuki bugünkü şartlar ve bu günkü cihan durumu kuvvetli partilere müstenid devamlı hükümetlere ihtiyaç göstermektedir. Bundan dolayıdır ki, biz nisbi usulü terviç etmiş değiliz. Esasen nisbi temsil usulü Türk milletinin ruhuna aykırıdır. Disiplinli bir millet olan Türk milleti meselelerin karşılıklı münakaşasını arzu eder. Fakat hiçbir zaman teşettüt istemez ve anarşiden nefret eder. Nisbi usulün götüreceği netice anarşidir. Başka memleketlerde bu usule göre yapılan seçimlerin neticelerini tetkik ettiğimiz zaman siz de benim bu sözlerimin ne kadar isabetli olduğunu takdir etmiş olacaksınız”⁵.

Günaltay’ın güçlü bir hükümet isteği ve dünya konjonktürü gibi gerekçelerle savunduğu çoğunluk sisteminin CHP’nin aleyhine işlemesi, ilginç bir ironi olsa gerektir. Nispi temsil sisteminin götüreceği yerin anarşi olduğu düşüncesi her şeyden önce bir abartıdır ve hiç de inandırıcı değildir. CHP içerisinde çoğunluk sisteminin bir diğer savunucusu ve deyim yerindeyse yasanın mimarı Başbakan Yardımcısı Nihat Erim’di⁶. Dolayısıyla 1950 seçimlerinde CHP’nin aldığı oy oranına göre, çok daha az milletvekili çıkarmasının sorumlusu da başta Erim olmak üzere dönemin CHP’li üst düzey yöneticilerdi. Kanun tasarısı üzerine hazırlıklar sürerken, İçişleri Bakanlığındaki bürokratlar, çoğunluk sistemi yerine nispi seçim sistemi üzerine direktmişler; ancak, Erim’i ikna edememişlerdi. Konuyu Cumhurbaşkanı İnönü’ye açan İçişleri Bakanı “Başbakan Yardımcısı profesör ne diyorsa, onu yapın” yanıtını aldı. Söz konusu bürokratlardan biri olan Sıddık Tümerkan, sonraki yıllarda İnönü ve Erim’i “Tarihsel Lider’le modası geçmiş seçim hukuku uzmanı...” diye eleştirecekti⁷.

1.1 Kanunun İçeriği

16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayı ile kabul edilen Milletvekili Seçimi Kanunu’na göre, partiler örgütleri bulunan illerden oluşan her bir seçim çevresinde, o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısını aşmayacak sayıda aday gösterebilirdi (madde 35). Bir kimse en çok iki seçim çevresinden aday olabilirdi. Aday, her iki seçim çevresinde de seçimi kazanırsa, iki yerden birini tercih etmek zorundaydı. Diğer seçim çevresindeki milletvekilliği boş kalırdı (madde 36). Adaylık koyma süresi bitince, her seçim çevresinde seçimlere katılan

⁵ Vatan, 17 Şubat 1950.

⁶ Nihat Erim’in seçim kanunu hazırlanışı ile ilgili katkısını, kendisinin günlüklerinden de okumak mümkündür. Bkz. Erim, *Günlükler*, s. 389 vd.

⁷ Sıddık Tümerkan, *Kaymakam Samiden Öyküler*, (İstanbul: 1976), ss. 112-116; Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1995), ss. 258-259.

partilerin adayları ile bağımsız adayların soyadına göre ayrı ayrı hazırlanmış listeleri İl Seçim Kurulu tarafından Yüksek Seçim Kurulu'na bildirilecek ve liste orada kesinleştirilecekti (madde 39) İl seçim kurulu, il merkezindeki en yüksek yargıcın başkanlığı altında olacaktı (madde 63).

Sandık kurullarında kapalı oy verme yerine konulması için boş ve beyaz kâğıtlar bulundurulacaktı. Siyasal partiler ve bağımsız adayların seçmenlere dağıtacakları matbu oy pusulaları renkli olabilirdi ve bunlara özel işaret koymaları mümkündü (madde 88). Kanununun 89. maddesi pusula doldurma özgürlüğünü içeriyordu: “Seçmen, dilediği adayları, yazarak oy pusulası doldurmakta serbest olduğu gibi matbu oy pusulasında yazılı isimlerden dilediğini silebilir ve yerlerine başka adayların isimlerini yazabilir”⁸.

Seçim Kanunu, liste usulü çoğunluk sistemine dayanıyordu. Seçim Kanunu, seçmene kendi listesini yapma imkanı tanıyordu. Seçmen bir partinin o ildeki aday listesinde bazı isimleri silip yerine o ildeki bağımsız adayları ya da o ildeki diğer partilerin listesindeki adayları yazabilirdi. Dolayısıyla seçim kanununda buna imkan tanınması oyların sayılmasını ve hesaplanmasını zorlaştıran bir durumdu. O nedenle 1950 seçim sonuçlarına ilişkin yapılan hesaplamalarda farklılıkların oluşmasının ana nedeni budur.

2. CHP’de Seçim Hazırlıkları

1950 seçimleri Cumhuriyet döneminin ilk demokratik ve yarışmacı seçimiydi. CHP iktidarı da karşısındaki ciddi rakipler nedeniyle seçmene kendini anlatabilmek için hükümetin icraatlarını anlatan broşürler yayımladı. Bu daha önce görülen bir uygulama değildi. Broşürler bayındırlık ve ulaştırma⁹, dışişleri ve sağlık¹⁰, sanayi, maden, ticaret ve maliye¹¹, ziraat¹², milli eğitim ve içişleri¹³ konularını kapsıyordu.

⁸ Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları*, ss. 200-219.

Aynı anda birden fazla partiye oy vermek mümkündü. Bu, oyların sayımı zorlaştıran ve günümüzde de farklı seçim sonuçlarıyla ilgili farklı rakamların ortaya çıkmasının temel nedeniydi.

⁹ CHP Propaganda Malzemesi Serisi, *CHP Hükümetlerinin Bayındırlık ve Ulaştırma Alanındaki Başarıları Hakkında Not*, (Ankara: 1950).

¹⁰ CHP Propaganda Malzemesi Serisi, *CHP Hükümetlerinin Dışişleri ve Sağlık Alanındaki Başarıları Hakkında Not*, (Ankara: 1950).

¹¹ CHP Propaganda Malzemesi Serisi, *CHP Hükümetlerinin Sanayi, Maden, Ticaret ve Maliye Alanındaki Başarıları Hakkında Not*, (Ankara: 1950).

¹² CHP Propaganda Malzemesi Serisi, *CHP Hükümetlerinin Ziraat Alanındaki Başarıları Hakkında Not*, (Ankara: 1950).

¹³ CHP Propaganda Malzemesi Serisi, *CHP Hükümetlerinin Milli Eğitim ve İçişleri Alanındaki Başarıları Hakkında Not*, (Ankara: 1950).

Uyar, Hakkı. Türk Demokrasi Tarihinin En Önemli Seçimi: 1950 Seçimleri.

Ocak 1950'de gündemde olan konulardan biri de seçimlerin erkene alınmasıydı. 1946 yılındaki seçimler 21 Temmuz'da yapılmıştı. Eğer seçimler vaktinde yapılacak olsa 1950 yılının 23 Temmuz'unda yapılması gerekiyordu. Seçim Kanunu'na göre dört yılda bir yapılan seçimlerin erkene alınarak 1950 yılının bahar aylarında yapılması bekleniyordu. Vatan gazetesi, "Seçimler vaktinden evvel yapılacak" başlığını atarken, CHP'nin ve hükümetin bütün hazırlıklarını ve çalışmalarını seçimlerin erkene alınması üzerine programladığı ve hatta TBMM çalışmalarının da buna göre ayarlandığını belirtmektedir. Yeni seçim kanunu ve bütçe görüşmelerinin Mart ayı içinde tamamlanması planlanıyordu. CHP yöneticileri de, seçimlerin yapılacağı tarihle ilgili olarak kesin bir tarih vermekten kaçınıyorlardı¹⁴.

Ocak ayı sonunda CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran ve DP Genel Başkan Celal Bayar beraberindeki parti yöneticileriyle Ege Bölgesine gittiler; burada, partilerinin il kongrelerine de katılacak olan liderler, seçim kampanyasına Ege Bölgesinde başladılar. Tesadüf eseri olarak aynı trenle bölgeye giden liderler, çeşitli illerde partilileri tarafından da karşılandılar. DP'lilerin yakalarında özellikle parti rozetleri vardı. Bu gezinin başladığı günlerde iki parti arasında seçimler öncesinde koalisyon kurmaları gündeme gelmişti. Vatan gazetesine göre, DP liderleri haberleri "mevsimsiz" bulmuşlardı. Çünkü Seçim Kanunu'nun durumu henüz belli değildi¹⁵. Halbuki bu dönemdeki CHP yöneticilerinin anılarına bakılırsa, DP liderleri CHP'lilerden koalisyon talebinde bulunmuşlardı¹⁶. İlerleyen günlerde CHP'nin seçimlere koalisyon hükümetiyle gitmeyi istemediği basına yansdı¹⁷.

Ülke seçim sürecinde girdiği 1950'nin ilk aylarında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile bir görüşme yapan Vatan gazetesi sahibi Ahmet Emin Yalman, bu konuda yazdığı bir başyazıda İnönü'nün şu sözüne yer veriyordu:

"Bugüne kadar Türkiye'de en uzun hürriyet devri altı ayı aşmamıştır. Halbuki hiç farkında olmadan bu defa işte beş yıldır münakaşa hürriyetinin galeyanlı havası içinde yaşıyoruz ve buna uymağa alışıyoruz. Acı ve bilhassa haksız tenkide tahammül etmek insanlar için kolay değildir, fakat demokrasinin en esaslı icabı olan bu tahammül, bizim için

¹⁴ Vatan (4 Ocak 1950).

¹⁵ Vatan, "1950 Seçimleri Propaganda Mücadelesi Egede Başladı" (27 Ocak 1950).

¹⁶ Hilmi Uran, *Hatıralarım*, (Ankara: 1959); Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 2. Cilt, (Ankara: 21. Yüzyıl Yay., 2001).

¹⁷ Vatan, "CHP Koalisyon Kabinesi İstemiyor" (28 Mart 1950).

artık bir huy ve anane haline gelmek istidadını peyda etmiş ve bu bakımdan en çetin muhatara devreleri atlatılmıştır”¹⁸.

İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geçen süreçte çoğulcu ve özgürlükçü ortamların uzun ömürlü olmadığına, demokrasinin kurulamadığına dikkat çeken İnönü'nün konuşmasında samimi olduğunu ve demokrasiyi kurmak için çaba harcadığını söylemek gerekir. İnönü, kendisinden öncekilerin –Atatürk dahil- yapamadığı yapmak, demokrasiyi yerleştirmek amacındadır.

Başbakan Yardımcısı Erim, 13 Şubat'ta Ankara'da Siyasal Bilgiler Okulu'nda kaymakamlık kursu gören genç idarecilere yeni seçim kanunu ve mevzuatı ile ilgili verdiği konferansta, Türkiye'deki tek parti yönetiminin farklılığını ortaya koymaktaydı. Erim şunları söylemişti:

“Türkiye'yi yakından tanımayanlar 1945'den önceki idareyi, tatbikatı bakımından diktatoryalarla kıyas etmeyi adet edinmişlerdir. Halbuki Cumhuriyet rejimi nihai gaye olarak daima normal işleyen bir demokratik idareyi esas tutmuştur. Nitekim diktatoryaların yaptığının aksine olarak demokratik müesseseler her zaman itibarda tutulmuştur. Yeni yetişen nesillere temsili halk idaresi sistemi telkin olunmuştur”. Yeni seçim kanunuyla “Vatandaşların huzur, emniyet ve sükûn içinde rey vermelerini temin etmek idarenin vazifesidir”¹⁹.

İktidarın seçim yatırımlarından biri ve belki de tek parti döneminden çıkışın, normalleşmenin göstergelerinden biri de Türk büyüklerine ait türbelerin açılışı idi. TBMM'nin 1 Mart 1950 tarihli oturumunda Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, layihanın *“tercihan ve müstaceliyetle görüşülmesini”* önerdi ve önerisi kabul edildi. Hükümet, sanat değeri olan ve Türk büyüklerine ait türbelerin açılacağı fikrindeydi. Layiha Hükümetin isteği doğrultusunda kanunlaştı²⁰.

CHP Meclis Grubu, 21 Mart 1950 Salı günü Faik Ahmet Barutçu'nun başkanlığında toplandı. Toplantıda konuşan Genel Başkan Vekili Hilmi Uran,

¹⁸ Ahmet Emin Yalman, “İsmet İnönü'nün Çok Mühim Bir Sözü”, *Vatan* (4 Şubat 1950).

¹⁹ *Vatan*, “Seçimlerde İdareye Düşen Mühim Vazife” (14 Şubat 1950).

²⁰ *Vatan*, “Açılacak Türbeler” (2 Mart 1950).

İlk açılan türbelerden biri Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın türbesiydi. Bkz. *Vatan* (5 Nisan 1950).

seçimlerin yenilenmesi kararının alınmasını istedi ve bu yönden karar alındı. TBMM, 24 Mart'ta tatile girecek ve 14 Mayıs'ta seçimler yapılacaktı²¹.

CHP, yeniden iktidara geldiği takdirde mevcut siyasal sistemde bazı değişiklikler yapmayı da planlıyordu. İnönü, seçim gezileri sırasında Kırıkkale'de yaptığı bir konuşmada, iki meclis usulünü kabul ettiklerini ve Ayan Meclisi (Senato) kuracaklarını söylüyordu. Ayrıca, altı ok da Anayasa'dan çıkarılacaktı. İnönü'nün bu konudaki konuşması şöyleydi:

"Biz altı oklu prensiplerimizi vatandaşlara beğendirmeye devam edeceğiz. Bu suretle diğer siyasi partilere karşı kendi prensiplerimizi Anayasa ile imtiyazlı bir mevkie koymuş olmaktan çıkacağız" ²².

Ankara'nın ilçelerinde seçim gezilerine devam eden İnönü, dış tehlike konusuna dikkat çekiyor ve *"Varlığımıza karşı yöneltmiş ardi arası kesilmeyen tecavüzler karşısındayız"* diyordu. İnönü'ye göre, *"Vatanımız en büyük tehlikeler karşısındadır"* ²³. İnönü, ülkenin karşı karşıya olduğu dış tehditlere vurgu yaparak, bunların üstesinden kendisinin gelebileceğini belirtiyor ve dolayısıyla CHP'ye oy verilmesini sağlamaya çalışıyordu.

İnönü'nün Milli Mücadele kahramanı olması, Milli Şef döneminde sürekli olarak basında ön plana çıkartılırken, artık 1950 seçimleri öncesinde bunun tersinin yapılmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir. Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Sinan Tekelioğlu gibi Milli Mücadele kahramanları CHP'den ayrılmış; Vatan gazetesi de A. F. Cebesoy'un Milli Mücadele hatıralarını yayınlamaya başlamıştı. Ayrıca, Mareşal Fevzi Çakmak da MP'nin onursal başkanı olarak, CHP'nin karşıtları arasındaydı. Aynı günlerde MP Genel Başkanı Hikmet Bayur da İnönü'yü kastederek, *"Bu memlekette demokrasinin gerçekten kurulduğunu ancak aramızda bir emekli Cumhurbaşkanı görmekle anlayacağız"* diyordu²⁴.

DP ve CHP, 9 Nisan tarihinde, teşkilat yoklaması yaparak adaylarını belirlediler. CHP adaylarının % 70'i, DP adaylarının da % 80'i parti örgütü tarafından seçildi. Ülke genelinde yapılan yoklamada CHP'nin birçok ünlü milletvekili ve eski bakanı listeye giremedi. Bu durum, basında *"CHP'de tasfiye"*

²¹ Vatan, "Meclis Cuma Günü Feshediliyor" (22 Mart 1950); Vatan, "Meclisin 8 inci Devresi Sona Erdi" (25 Mart 1950).

²² Vatan, "İnönü'nün Kırıkkale Nutku, Altı Ok Prensipleri Anayasa'dan Çıkacak" (26 Mart 1950). İnönü konuşmasında, *"bu topraklarda demokrasi olmaz, hürriyet olmaz"* hükmünü geçersiz kılmak için uğraştıklarını da belirtmekteydi.

²³ Vatan, "İnönü'nün İç ve Dış Politikaya Dair Nutku" (28 Mart 1950).

²⁴ Vatan, "Bayur, Emekli Bir Cumhurbaşkanı Görmek İstiyor" (28 Mart 1950).

olarak nitelendi²⁵. CHP, adaylarının % 30'unu da Parti Divanı'nda 17 Nisan'da tespit etti²⁶. 22 Nisan'da CHP bütün adaylarının listesini açıkladı; listeye giremeyen milletvekili sayısı 169'du²⁷.

Nisan ayı başında, seçimlerden yaklaşık bir ay önce Mareşal Fevzi Çakmak vefat etti²⁸. Çakmak'ın vefatı ve ardından meydana gelen olaylar da (Radyo'nun müzik yayını kesmemesi ve buna gösterilen tepkiler), CHP'ye oy kaybettirdi. Mareşal'in ölümünün güç kaybettiği diğer parti ise MP idi. Bu süreçte yaşananlar, muhalefetin oylarının DP'de toplanmasını sağladı.

Aday listesinin ardından 27 Nisan'da CHP seçim beyannamesini yayınladı²⁹. Aynı günlerde, Yargıtay Başkanı Halil Özyörük'ün DP listesinden bağımsız olması CHP'yi sarsmış ve tepkisini çekmişti³⁰.

Ülke genelinde seçim gezisine çıkan İnönü, Mayıs ayının ilk günlerinde İzmir'e geldi. Demirkonak'ta gazetecilerle yaptığı sohbette son derece neşeliydi ve sonuçlar nasıl olursa olsun kabulleneceklerini ifade etti: "... bundan bir hafta sonra seçimlerin neticesi ne olursa olsun kadere boyun eğmek lazım gelecek..." diyen İnönü, muhalefete geçmenin de kendisi açısından bir sorun teşkil etmediğini söylüyordu³¹.

İnönü, İzmir'de halka hitaben yaptığı konuşmada, 27 yıllık iktidarı boyunca CHP'nin hiçbir şey yapmadığını iddia etmenin "*insafsız iftira*" olduğunu söyledi³².

İnönü son büyük konuşmasını İstanbul'da yaptı³³. Taksim Meydanı'ndaki kalabalık kitleye seslenen İnönü, kalabalıktan son derece memnun olmuş ve hatta kalabalığı kendisine gösteren Vali Gökay'ın, "*Paşam, işte İstanbul!*" dediği

²⁵ *Vatan*, "Partiler Namzetlerini Dün Seçtiler" (10 Nisan 1950).

²⁶ *Vatan*, "Milletvekilleri Arasında Tasfiye" (18 Nisan 1950).

²⁷ *Vatan*, "169 Milletvekili Tasfiyeye Uğradı" (23 Nisan 1950); *Zafer*, "CHP'nin Namzet Listesi İlan Edildi" (23 Nisan 1950).

²⁸ *Vatan*, "Mareşal Fevzi Çakmak'ı Kaybettik" (11 Nisan 1950); *Vatan*, "Fevzi Çakmak'ı Toprağa Veriyoruz" (12 Nisan 1950); *Vatan*, "Mareşal Ebedi İstirahatgâhına Tevdi Edildi" (13 Nisan 1950); *Vatan*, "Son Hadiseleri Çıkarınlar" (14 Nisan 1950).

²⁹ *Vatan*, "CHP'nin Seçim Beyannamesi" (28 Nisan 1950); *Ulus*, "CHP Seçim Beyannamesi" (28 Nisan 1950); *Ulus*, "CHP Beyannamesinin Getirdiği Yenilikler" (29 Nisan 1950).

³⁰ *Vatan*, "1950 Seçimlerinin Hazırlıkları Sona Erdi" (26 Nisan 1950); *Ulus*, "Yargıtay Başkanının Çekilmesi Lazımdır" (26 Nisan 1950).

³¹ *Vatan*, "İnönü'nün İzmir'de Gazetecilerle Konuşması" (4 Mayıs 1950).

³² *Vatan*, "İnönü'nün İzmir'de Söylediği Nutuk" (5 Mayıs 1950); *Ulus*, "İnönü'nün Mühim Nutku" (5 Mayıs 1950).

³³ *Vatan*, "İnönü İstanbul'da, Bayar Bursa'da Mühim Birer Konuşma Yaptılar" (10 Mayıs 1950); *Ulus*, "İnönü'nün İstanbul Nutku" (10 Mayıs 1950).

söylentileri dillerde dolaşmıştı. Ancak, söz konusu kalabalık yanıltıcıydı ve CHP, İstanbul'da ülke genelinde aldığı en düşük oyu alacaktı.

3. DP'de Seçim Hazırlıkları

1950 seçim kampanyası DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın ve CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın, partilerinin il kongrelerine katılmak için Ocak ayı sonunda Ege bölgesine gitmeleriyle başlamış oldu. DP İzmir İl Kongresi'nde konuşan il başkanı Ekrem Hayri Üstündağ, DP'nin kurulduğu tarihten 1950 yılına kadarki dönemde ne gibi bir işlev üstlendiğini şöyle anlatıyordu:

“Biz beş sene içinde hiçbir şey yapmamış olsak bile yüzyıllardır bu memlekette yerleşen keyfi idareyi kontrol altına almış olmakla Türk tarihinde hiç görülmemiş bir hürriyet ve demokrasi devrinin alemdarlığını yaptık. Bugün memlekette az çok söz hürriyeti varsa fikirler daha serbest ifade ediliyorsa, vatandaşları az çok tatmin eden bir seçim tasarısı hazırlanmışsa bunların Demokrat Parti nam ve hesabına kaydedilmesi icap ettiğini kendileri inkâr etse dahi memleket ve dünya efkârı umumiyesi tasdikte müttehittir”.

DP İzmir il kongresinde konuşan il yönetim kurulu üyesi Osman Kapani de işçilere grev hakkı istedi:

“Memlekette henüz sanayi kâfi derecede terakki etmemiştir. İşçi miktarı henüz fazla değildir. Zaten işverenler hamiyetli kimselerdir. Çalışma Bakanı da, şimdi devlet hamiyetlidir, işçiler bize güvensin yeter diyor. Halbuki Türkiye'de devlet kendisi işverenler meyanındadır, hakem olamaz. Türk işçisine grev hakkı verildiği zaman siyasi maksatlarla kullanamayacağına imanımız vardır ve buna inanıyoruz. Yarın Demokrat Parti iktidara geçtiği zaman programında olduğu veçhile Türk işçisine grev hakkını tanıyacaktır”³⁴.

Kongrenin ikinci günü yapılan seçimlerden sonra Celal Bayar da kısa bir konuşma yaptı. Bayar konuşmasında DP'nin ülkede en çok Ege'de güçlü olduğunu, DP örgütlerinin kendilerine Ege örgütlerini örnek aldığını belirtti. Bayar konuşmasının parti politikalarına ve güncel meselelere hiç değinmeyerek, doğrudan parti örgütünü seçimlere yönelik motive edici bir konuşma yaptı; birlik ve beraberlik, çalışma duygusunu artırıcı bir tavır sergiledi.

Kongrede konuşma yapan DP kurucularından Refik Koraltan, *“Sandık başına düğün bayram yerine gider gibi gideceğiz ama asla rey çaldırmayacağız”* dedi. Partinin diğer bir kurucusu olan Fuat Köprülü de 1946'da yapılan seçim yolsuzluklarının

³⁴ *Vatan*, “Egede Seçim Mücadelesi Başlıyor, Bugün Bayar ve Uran Birer Konuşma Yapacak” (29 Ocak 1950).

1950’de tekrarlanamayacağını söyledikten sonra, işçiye grev hakkının tanınması gerektiğini, grevin demokrasinin icabı ve zarureti olduğunu, DP’nin seçimleri kesinlikle kazanacağına inandığını ilave etti³⁵.

İşçi Sendikaları Birliği’nin 5 Şubat’ta Eminönü Halkevi’nde yapılan kongresine Çalışma Bakanı Şemsettin Sırer ve DP adına Fuat Köprülü de katıldı. Onların dışında CHP ve DP’den bazı politikacılar da kongreyi izledi. Kongrede Sırer’den sonra konuşan Köprülü, işçilerin seçimlerde desteğini sağlayacak bir konuşma yaptı:

“Grev, bütün demokratik memleketlerde mevcut olan bir haktır. Biz bu hakkı ileri sürerken siyasi bir propaganda yapmayı katiyen düşünmedik.

İçtimai adalet düsturu elde tutuldukça katiyen sınıf mücadelelerine ve kardeş kavgalarına meydan verilmez.

Bir memlekette işçi, içtimai adaletten ne kadar istifade ederse sermaye de bundan katiyen zarar etmez.

Biz grevin işçinin tabii bir hakkı olduğuna inanıyoruz” ³⁶.

Fuat Köprülü bu konuşmasıyla DP’nin işçi sorununa bakışını yansıtmaktadır ve bu, DP’nin CHP’ye nazaran çok daha liberal bir söyleme sahip olduğunu göstermektedir. Sonuçta bu söylem, seçimlerde DP’ye işçi kesiminden çok daha fazla oy sağlayacaktır. Ancak, iktidara geldikten sonra DP’nin bu vaatlerini yerine getirmeyecektir.

Celal Bayar, 5 Mart’ta yapılan DP Adana İl Kongresi’ne katıldı ve burada seçimleri kazanacaklarına olan inancını dile getirdi:

“Millet ile daima temas halindeyiz. Bence zafer sureti kat’iyede Demokrat Partinindir. Millet kararını vermiştir. DP bu intihabı kazanacaktır. Ben onun kazanmasını düşünüyorum değil, kazanmış farzediyorum” ³⁷.

³⁵ Vatan, “Celal Bayar İzmir’de Bir Nutuk Söyledi” (30 Ocak 1950).

Bu dönemde grev hakkı meselesi kamuoyunun gündemini oldukça meşgul ediyordu. Bu bağlamda, CHP’nin etki alanında olmayan sendikalar grev hakkı istiyorlar ve bunun için çaba gösteriyorlardı. Bkz. Vatan, “Müstakil Sendikalar Grev Hakkı İstiyor” (2 Şubat 1950).

Grev hakkının kabul edilmemesi durumunda bütün milletin işverenin esiri olacağını dile getiren sendika liderleri de vardı. Bkz. Vatan, “Grev Taraftarı İşçi Toplulukları Artıyor” (3 Şubat 1950).

³⁶ Vatan, “İşçi Sendikaları Birliği Kongresi Dün Yapıldı” (6 Şubat 1950).

³⁷ Vatan, “Bayar, Zaferin DP’de Olduğunu Söyledi” (6 Mart 1950).

Uyar, Hakkı. Türk Demokrasi Tarihinin En Önemli Seçimi: 1950 Seçimleri.

DP, seçim sürecinde ve hatta öncesinde basın da büyük ölçüde desteğine sahipti. CHP iktidar olmasına rağmen basını karşısına almıştı. Basın, yapılan baskılardan ve ağır cezalardan şikâyetçiydi.

Seçimler öncesinde İnönü'nün hem parti başkanlığını hem de devlet başkanlığını bir arada yürütmesini DP sıklıkla eleştiriyordu. Örneğin Mart ayında yapılan Ankara il kongresinde de konu gündeme gelmiş ve durumun Anayasa'ya aykırı olduğu dile getirilmişti³⁸. Aslında DP bu eleştiriyi uzun zamandır yapmaktaydı. Devlet başkanının parti başkanı olduğu bir ülkede seçimlerin dürüst ve güvenilir bir şekilde yapılamayacağı ileri sürülmekteydi.

DP, seçimlerin Haziran ayı başlarında yapılmasını istiyordu. Bayar, Eskişehir'deki sel felaketi nedeniyle gittiği bölgede yaptığı açıklamada, seçimlerin Mayıs ayı ortalarında yapılma ihtimalinin belirlediği ve iktidarın Meclis'te izlediği politikanın bunu gösterdiğini söyledi ve *"Partilerin adayların seçim tarihinden 20 gün evvel ilan etmeleri gerektiğine göre, asıl faaliyet zamanı nisan ayında olacaktır. Halbuki birçok vilayetlerimizde bilhassa Doğu illerimizde kar ve çamurdan muvasala temini zordur. Seçim günününün haziran ayı iptidasına rastlayacak bir surette tesbitini istemekteyiz ve bunda musuruz. Hükümetin, eğer normal şartlar dahilinde seçim yapmak fikrinde ise, iyi niyetinin ilk delili olarak bu arzumuzu kabul edeceğinden emin olmak istiyoruz"* dedi³⁹.

Seçim kararı alındığı sıralarda ülke gündemindeki konulardan biri de, *"Bizim Köy"* kitabının yazarı Mahmut Makal'ın tutuklanmasıydı. Tutuklanma nedeni günlerce basını meşgul etmiş; bazılarına göre köyün ve köylünün sefaletini anlattığı kitabı nedeniyle, kimine göre de solculuk propagandası yaptığı gerekçesiyle gözaltına alınmıştı. Niğde valisinin öğretmen Makal hakkında demeçleri de basında yer alıyordu⁴⁰. CHP'nin aydınları karşısına aldığı ve muhalefete bir kere daha malzeme verdiği görülmekteydi.

DP, 24 Nisan'da aday listesini ilan etti⁴¹. Listede çok sayıda aydın da bulunuyordu. MP, sadece 22 ilde aday gösterebilirken⁴², Milli Kalkınma Partisi de sadece İstanbul'da aday gösterdi⁴³.

³⁸ *Vatan*, "DP Kongrelerinde İktidara Hücumlar" (13 Mart 1950).

³⁹ *Vatan*, "D. Parti Seçimin Haziran Ayında Yapılmasını İstiyor" (18 Mart 1950).

⁴⁰ Örneğin bkz. *Vatan*, "Birbirini Tutmayan Resmi Ağızlar: Bizim Köy'ü Yazanın Akibeti Ne Oldu?" (8 Nisan 1950).

⁴¹ *Vatan*, "DP'nin Namzet Listesi İlan Edildi" (25 Nisan 1950); *Zafer*, "Demokrat Partinin Aday listesi" (25 Nisan 1950).

⁴² *Vatan*, "MP, Ancak 22 Vilayetten Namzed Gösterebildi" (24 Nisan 1950).

⁴³ *Vatan*, "M. Kalkınma Partisi İstanbul'da Seçimlere İştirak Ediyor" (25 Nisan 1950).

İnönü, Mayıs ayının ilk günlerinde Ege’de iken, Bayar da Diyarbakır ve Elazığ’a gitti. Burada yapılan mitinglerde başta ekonomik politikalar olmak üzere iktidarı eleştirdi⁴⁴.

DP’nin seçim beyannamesi ise, 8 Mayıs’ta ilan edildi⁴⁵. CHP, DP’yi beyannamesini geciktirmekle eleştirmektedir. DP, seçimlere bir hafta kala beyannamesini yayımlayabilmişti.

4. Seçim Propagandası

Cumhuriyet dönemin gerçek anlamda ilk seçimi olan 1950 seçimlerinde seçim ortamı da son derece renkliydi; CHP, DP ve MP’yi destekleyen gazetelerin sayfalarında, karikatürlerinde ve seçim afişlerinde bu renkliliği görmek mümkündür. CHP’nin seçim afişlerinde işlediği konulardan biri de Atatürk ve İnönü’nün partisi olmaktı. Yine CHP’nin sık sık işlediği konulardan biri de, vatani kurtarmış olmaktı. DP, buna küçük bir el ilanında şöyle yanıt veriyordu:

“Vatandaş,

CHP’liler ikide birde her yerde Vatani biz kurtardık, Yunanlıları biz denize döktük diyorlar.

Biz DP’liler diyoruz ki:

Vatanının, Ayşe’sinin, Fatma’sının namusu için silaha sarılan Mehmetçikler Çanakkale’de, Dumlupınar’da, Sakarya’da 6 oklu bayrak altında çarpışmadılar. Mehmetçiğin boynunda o zaman CHP’nin hüviyet cüzdanı asılı değildi.

Bu nurlu günleri bizlere hediye edenler, nur içinde yatanlar CHP’nin 6 oklu bayrağı altında çarpışarak İnönü İnönü diyerek şehit olmadılar.

Onlar Şanlı ve Ayyıldızlı Türk Bayrağı altında Allah Allah diyerek kahpe düşmanı denize döktüler ve Vatani kurtardılar.

DP bunu böyle bilir ve böyle söyler.

DP senin partindir”⁴⁶.

⁴⁴ *Vatan*, “Celal Bayar, Dün Diyarbakır ve Elazığ’da Konuştu” (7 Mayıs 1950); *Zafer*, “Bayar’ın Şarkta Söylediği Nutuk” (7 Mayıs 1950).

⁴⁵ *Vatan*, “DP’nin Seçim Beyannamesi” (9 Mayıs 1950); *Zafer*, “D. Parti Seçim Beyannamesi” (9 Mayıs 1950).

⁴⁶ Söz konusu metin daktilo ile yazılmıştır. Belge, Şahin Demirel koleksiyonundan alınmıştır.

Uyar, Hakkı. Türk Demokrasi Tarihinin En Önemli Seçimi: 1950 Seçimleri.

DP yine bir başka el ilanında CHP'nin vatandaşa tepeden bakan otoriter tek parti yönetimini ve dönemin başbakan yardımcısı Nihat Erim'i şöyle eleştiriyordu:

“Yurtdaş

Senin hürriyetine ŞAL örtmek isteyenlere

Seni, kendini idare edemez sananlara

Seni iktisaden bugünkü perişan hale sokanlara

Reyini verme

Senin öz hak ve hürriyetlerini sağlamağa uğraşan

Seni ancak senden alacağı kudretle idare edecek olan,

Seni Milletçe refaha kavuşturmayı vazife edinen

DEMOKRAT PARTİ'ye

Reyini ver

DEMOKRAT PARTİ" 47

1950 seçimleri öncesinde yürütülen propaganda faaliyetleri sırasında etnik ya da dinsel kimliklerin de kullanıldığı CHP örgütünün yazışmalarından anlaşılmaktadır. Örneğin Diyarbakır Bölge Müfettişi ve Malatya Milletvekili Dr. Hikmet Fırat, CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı bir yazıda, Şeyh Sait isyanı sırasında ayaklanıp idam edilenlerin ya da çatışmalarda öldürülenlerin çocuklarının ve Batı bölgelerine sürülüp affedilerek bölgeye dönenlerin DP'yi desteklediklerini belirtmektedir. Bunlar koyu bir ırkçılık (Kürtçülük) faaliyeti içinde bulunmaktaydılar. H. Fırat'a göre, *“Koyu ırkçıların başında gelen garptan Diyarbakır'a gelmiş bulunan Cemil Paşaların damadı olup halen DP milletvekili adayı olan Mustafa Ekinci ile yine garptan gelen Silvan kazasından gelen Aziz oğullarından Hüseyin Ağa'nın kardeşi Dr. Yusuf Azizoğlu vardır”*. Bunlar her yerde *“mahalli dille”* (Kürtçe) konuşup, fikirlerini yayıyorlardı. Silvan seçim kuruluna başvuran DP ilçe başkanı köylerde Kürtçe propaganda yapmak için resmen izin isteyecek kadar ileri giden bu kişilerin isteğini seçim kurulu oybirliği ile reddetmişti. Ancak, Kürtçü ideolojinin talebi resmi makamlara kadar bir yazı ile ve DP adına istenmişti⁴⁸.

⁴⁷ Belge, Şahin Demirel koleksiyonundan alınmıştır.

⁴⁸ Cumhuriyet Arşivi (BCA), CHP Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 365.1537..1.

CHP Ordu Müfettişi ve Samsun Milletvekili Naşit Fırat, Parti Genel Sekreterliği'ne 9 Mayıs 1950'de gönderdiği raporda, partinin Ünye, Fatsa, Gök köy ve Mesudiye ilçelerinde kuvvetli olduğunu; fakat, merkezde ve Perşembe ilçesinde kuvvetli olmadığını belirtmektedir. Ordu merkezde kuvvetli olmamasının nedeni il yönetiminde yaşanan sorunlardı. İl yönetiminden 5 kişi milletvekilliğine aday olmuş, yapılan parti yoklamasında sadece biri kazanmıştı. DP'nin en kuvvetli olduğu yer Perşembe ilçesiydi. 1946 seçimleri ve 1948 ara seçimlerinde bu iki yerin köy ve kasabalarına gönderilen sandık görevlileri bile CHP'ye oy vermemişti. Sandıklardan çıkan oylar bunu göstermekteydi. Fırat, CHP'nin 1950 seçimlerinde merkez ilçe ve Perşembe'de oyların % 15-25'ini alacağı fikrindeydi. CHP Ordu Müfettişi'ne göre, DP'liler yürüttükleri propaganda çalışmalarında CHP'nin halkı aç ve sefil bıraktığını, şeker ve sigarayı ucuzlatacaklarını, yol vergisinde zengin ve fakir ayrımı yapacaklarını, iktidarın halktan fazla vergi aldığını ve ülkeyi yönetmeyi beceremediğini, şehirlinin okulu bütçeden yapılırken köylünün okulunun köylüye yaptırıldığını, yol, okul ve hastane olmaması nedeniyle 25 yıldır hiçbir şey yapılmadığını, pek çok ünlü ismin ve binlerce kişinin CHP'yi terk ettiğini, devlet memurlarına iktidar partisinin propagandasının yaptırıldığını söylemekteydiler. Bunların yanı sıra DP'liler seçim çalışmalarında bir "jeep arabası", portatif amplifikatör ve mikrofon kullanmaktaydılar⁴⁹.

Naşit Fırat, seçim günü, yani 14 Mayıs'ta CHP Genel Sekreterliği'ne bir rapor daha gönderdi. Bu raporun özelliği kişiye özel ve gizli olmasıydı. Fırat, raporunun başında partinin bir özeleştirisini yapmaktaydı: "*Ordu ilinde gayri mütecanis, ahenksiz bir il idare kurulu ile ilçelerde birer başkanın mevcudiyetiyle varlıkları bilinen yine akortsuz, darmadağın bir ilçe idare kurulundan başka bir şey yoktur*". Bu durumu, "*teessür*" ve "*teessüf*" ile bildiren Fırat, parti içi sorunlar arasında eski il başkanı Yekta Karamustafaoğlu'nun parti aleyhine çalışması ve partiyi küçük düşürmesini başta saymaktadır. Seçimi kazanmak için sadece birkaç idealist canla başla çalışmaktaydı. Dolayısıyla seçimleri kazanma ümidi hâlâ vardı. Fırat'ın dikkat çektiği bir konu da Ordu'da Türk kökenli olanlarla Gürcü kökenliler arasındaki rekabet ve hatta nefretti. Resmi kayıtlara göre, ilde 20-30.000 kadar Gürcü kökenli vardı. CHP üyesi olduğu halde bağımsız olarak milletvekilliğine aday olan Ziya

---

Durum, CHP Silvan İlçe Başkanı Yümnü Üstün'ün 14 Nisan 1950 tarih ve 49 sayılı yazısıyla CHP Diyarbakır Bölge Müfettişliği'ne bildirilmişti. Üstün'ün yazısında, ilçe seçim kurulunun DP ilçe başkanlığına verdiği yanıtta bir Türk ilinde Türkçeden başka bir lisanla propaganda yapılamayacağı yanıtını verdiği belirtilmektedir.

⁴⁹ BCA CHP Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 376.1588..1.

Çürüksulu ve Hamit Haznedar (Ünyeli) Gürcü asıllıydı. CHP adaylarından Osman Şahinbaş da Gürcü asıllıydı ve Ünye’de sevilmeyen bir aileye mensuptu. DP adaylarından İsa Cordan da Gürcü kökenliydi. Bu durum, Fırat’a göre Türk kökenlilerde rahatsızlık yaratmıştı⁵⁰.

5. Gazetelerin Seçim Tahminleri

Sorunlu 1946 seçimleri sayılmazsa Cumhuriyet tarihinin ilk demokratik seçimleri olan 1950 seçimlerine basın büyük ilgi gösterdi. Okuyucuları arasında anket çalışması yapan Vatan ve Hürriyet gazetelerinin yanı sıra, Türkiye’nin dört bir yanına muhabirlerini gönderen Vatan, Cumhuriyet ve Hürriyet gibi gazeteler halkın nabzını tuttular⁵¹. Bu çalışmalar, 1946 seçimleri hariç tutulursa birer ilkti. Seçimler ilk kez basında bu kadar ilgi görüyordu. CHP iktidar olmasına rağmen, basının genel eğilimi DP’den yanaydı. Bunu dönemin köşe yazılarında, haberlerinde ve hatta karikatürlerinde bile görmek mümkündü. Seçimlerle ilgili yapılan anket çalışmalarında ve illerde seçmen nabzını tutmaya yönelik haberlerde de DP yanlılığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu anket ve seçim haberleri üst düzey yöneticilerin de ilgisini çekmekteydi. Örneğin Hürriyet gazetesinin anket çalışmasını Cumhurbaşkanı İnönü de yakından takip etmişti. 8 Mayıs’ta trenle İstanbul’a gelen İnönü, yanında bulunanlardan CHP İstanbul İl Başkanı İlhami Sancar’a partinin İstanbul’daki seçim mücadelesini sordu. *“İyidir Paşam!”* yanıtını alan İnönü, orada bulunan Hürriyet gazetesi muhabirine, gülerek, *“İlhami Sancar’ın seçim şansı nasıl?”* sorusunu yöneltti. Muhabirin, Sancar’ın DP adaylarından sonra geldiğini söylemesi üzerine, İnönü Sancar’a dönüp yine gülerek, *“Sancar, sen yanmışsın öyleyse”* dedi. Sancar da İnönü’nün şakasını şöyle cevapladı: *“Paşam, biz de başka yollardan daha geniş anketler yaptık. Aldığımız neticeye göre vaziyetimiz iyidir!”* Sancar’ın bu cevabı gülüşmelere yol açtı ve neşeli bir ortam yarattı⁵². Hürriyet ve Vatan gazetelerinin anket çalışmaları seçim sonuçlarını tam olarak tutturamasa da, DP’nin seçimlerden birinci çıkacağını bildiler.

Hürriyet, Vatan ve Cumhuriyet gazetelerinin muhabirlerinin neredeyse karış karış dolaştıkları ülkede, il bazında yapılan nabız yoklamalarında da seçimleri

⁵⁰ BCA CHP Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 376.1588..1.

CHP Ordu Belediye ve il başkanı Ali Rıza Gürsoy da İsa Cordan’ın bir zamanlar Pontus Metropolit’inin elini öptüğünü iddia etmiş ve konu mahkemelik olmuştu. Cordan, Gürsoy’a karşı açtığı davayı kazanmıştı. Bkz. Adnan Aktan, “Ordu, Nutuktan Geçilmez Halde”, *Cumhuriyet* (1 Mayıs 1950); Adnan Aktan, “Ordu’nun Harika Adayı”, *Cumhuriyet* (6 Mayıs 1950).

⁵¹ Seçmenin nabzını tutmaya yönelik çabalar günümüzdeki seçim anketlerinin ilkel birer örneği olarak değerlendirilebilir.

⁵² *Hürriyet*, “Cumhurbaşkanı Anketimizle Alakadar Oldu” (9 Mayıs 1950).

DP'nin kazanacağı anlaşılıyordu. CHP, İnönü'nün adaylığını koyduğu ve memleketi olan Malatya'da güçlüydü ve ayrıca genelde Doğu illeri CHP'nin kalesiydi. Bu illerde DP'nin örgüt yapısı zayıftı. DP ise, genellikle Ege başta olmak üzere gelişmiş bölgelerde daha kuvvetliydi. Ege illeri de DP'nin kalesi olarak nitelendiriliyordu. Dikkat çekici bir nokta da, DP'nin merkezde CHP'nin kırsalda kuvvetli olduğunun vurgulanmasıydı. Yapılan nabız yoklama çalışmalarıyla seçim sonuçlarının örtüşeceği genelde görülecekti. Dolayısıyla aslında seçim sonuçları tüm bunlar göz önüne alındığında sürpriz değildi.

Seçimler için illeri dolaşan muhabirlerin en büyük zorluğu ulaşım ve barınma ihtiyacı idi. Şehirlerin bakımsızlığı, halkın bitmek tükenmek bilmeyen dertleri (orman kanunu, toprak kanunu...), suiistimaller genelde ortak olarak muhabirler tarafından işleniyordu. Hangi partiye oy verileceği konusunda yarışın DP ile CHP arasında olduğu çok açıktı. MP'nin neredeyse hemen hiçbir ağırlığı olmadığı belliydi.

Hürriyet gazetesi adına çeşitli illeri dolaşan Hikmet Bil, illerde yaptığı röportajlar dizisini Nihat Erim ve Celal Bayar'la yaptığı iki röportajla bitirdi. Seçim sonuçlarının nasıl olacağını ilişkin soruya Erim şu yanıtı vermişti:

"-(...) CHP'nin görüşü şudur:

Vaziyetimizi 947, 948 ve 949'la mukayese edersek CHP lehine bir inkişaf vardır.

Umumi kanaat, CHP'nin yeni Mecliste büyük bir ekseriyet sağlayacaktır. (...)"⁵³.

Erim'le Başbakanlıktaki odasında görüşen Bil, Celal Bayar'la da Ankara Palas Oteli'nde görüştü. Görüşmede Bayar, koalisyon fikrini ilk kez Hürriyet gazetesinin gündeme getirdiğini, iki parti arasında bu konuda herhangi bir teklif olmadığını söyledi ve Başbakan Günaltay'la seçimlerde DP'ye 150 milletvekili bırakılması konusunda mutabık kalındığı iddiasını da (dolayısıyla muvazaa iddiasını) teklip etti.

Seçim sonuçları hakkında nasıl bir tahminde bulunduğu sorusuna Bayar, *"Hiç şüphe yok kazanacağız. Bütün şartlar lehimizdedir"* diyordu.

⁵³ Hikmet Bil, "Seçimler Yaklaşırken Memleketin Nabzını Yokluyoruz: Başbakan Muavini Nihat Erim'e Göre Seçimlerde Halk Partisinin Şansı Nedir?", *Hürriyet* (4 Mart 1950).

Uyar, Hakkı. Türk Demokrasi Tarihinin En Önemli Seçimi: 1950 Seçimleri.

Seçimlerin erkene alınması durumunda iktidarın muhalefetle anlaşması ve bu tarihi ortaklaşa tespit etmeleri gerektiğini belirten Bayar, bunun bütün ileri ülkelerde böyle olduğunu ileri sürmekteydi ⁵⁴.

İller bazında durumun değerlendirilmesiyle ilgili birkaç örnek verecek olursak; örneğin Van'daki partilerin durumu hakkında Ali Saracoğlu şu değerlendirmeyi yapmaktaydı:

“Van’da teşkilatını tamamlamış olan DP’nin ve bir sene önce teşkilatını kurmağa başlamış bulunan Millet Partisi’nin hatalı, noksan mücadeleleri yüzünden CHP, hâlâ hükümet otoritesine dayanan nüfuzunu idame ettirebilmektedir.(...)”

Bilhassa DP’nin Van gölü bölgesinde geniş halk kütlesini etrafında toplayamamasının başlıca sebeplerinden biri de DP genel merkezinin bütün Doğu Anadolu’da olduğu gibi Van’a da önem vermemesinden doğmuştur.

DP başkanı Celal Bayar’ın geçen sene yaptığı doğu seyahatinde Erzurum’dan ileri geçmemesi CHP’nin ekmeğine yağ sürmüş ve CHP’lilerin ‘Biz hükümet partisiyiz, DP hükümete karşı geliyor. Onları da bir gün Serbest Fırka gibi dağıtacağız’ sözleriyle tutturdukları propaganda muhalefetin durumu ve bilhassa muhalefetin kudretini şüpheye düşürmüştür” ⁵⁵.

Muhabirlerin bütün değerlendirmelerinde seçimlerin dürüst yapıldığı takdirde, seçimleri DP’nin kazanacağı belirtilmekte ve seçimlerde 1946’da olduğu gibi bazı usulsüzlüklerin yapılabileceği endişesi dile getirilmekteydi. Örneğin Jerfi Yener’e göre, dürüst yapılması halinde İzmir’de seçimlerin galibi DP olacaktır:

“... İzmir’in CHP iktidarına olan küskünlüğü o kadar derindir ki, dürüst cereyan edecek bir seçim neticesi daima muhalefetin lehine olacaktır. Bu sebepten Demokrat Parti’nin kazanma şansı riyazi bir katiyetle belirmiş gibidir” ⁵⁶.

Cumhuriyet gazetesi adına Balıkesir’i dolaşan Necmi Erkmen, CHP’de seçimleri kazanacağına dair kendine olan güveni şöyle anlatmaktaydı:

“Görünüşe göre Halk Partisi’nde, halinden memnun, istikbalinden emin insanların durumu var gibi... Bir mecliste az konuşup purosunu tüttüren ve insana büyük altından

⁵⁴ Hikmet Bil, “Seçimler Yaklaşırken Memleketin Nabzını Yokluyoruz: Demokrat Parti Lideri Celal Bayar Seçimleri Biz Kazanacağız Diyor..”, *Hürriyet* (5 Mart 1950).

⁵⁵ Ali Saracoğlu, “Seçimler Arifesinde Vaziyet: Van’ın Manzarası”, *Vatan* (18 Mart 1950).

⁵⁶ Jerfi Yener, “Seçimler Arifesinde Vaziyet, Demokratların Müstahkem Mevkii: İzmir”, *Vatan* (22 Mart 1950).

*gülyormuş hissini veren bir kalantor tasavvur ediniz! Teşbihte hata olmazsa, işte Halk Partisi!..."*⁵⁷

6. Seçim Sonuçlarının Analizi

14 Mayıs Pazar günü yapılan seçimler son derece olgunluk ve sükunet içinde geçti. Gazeteler, birkaç baskı yaparak sonuçları duyurdu. Örneğin Vatan gazetesinin manşeti, "DP Kahir Ekseriyetle Kazandı" idi⁵⁸. DP'nin yayın organı Zafer, "DP Zafer Yolunda" manşetini atmıştı⁵⁹. Ulus gazetesinin manşeti ise, "CHP İktidarı Devrediyor"du⁶⁰.

Seçimler ve sonucundaki iktidar değişikliği yurt dışında da büyük ilgi ve hayranlık uyandırmıştı. Dönemin basınında yabancı gazetelerde yer alan haber ve yorumlar geniş bir şekilde yer almıştı⁶¹.

1950 seçimlerinde seçim sonuçlarının il bazında açıklanmış olması nedeniyle hangi partinin köylerde ya da kentlerde ne kadar oy aldığını belirlemek pek mümkün değildir. Ancak dönemin basınında il bazındaki bilgileri derinleştirmek için bazı ipuçları bulunmaktadır.

1950 seçimlerini sandık başında izleyen ve Anadolu'ya dağılan basın mensupları, izlenimlerini sığağı sığağına gazetelerine yansıtıyorlardı. Çoğu muhabirin vurguladığı seçimlere katılımın yüksekliği ve halkın sabahın erken saatlerinde sandık başına koşmasıydı. Örneğin Cumhuriyet gazetesinin Kayseri muhabiri Kadri Kayabal şunları yazıyordu:

*"Sabahın sekizinde sandık başlarına müthiş bir akın başladı. Ekserisi, geceyi uyumadan geçiren seçmenler reylerini bir an evvel atmak için sabırsızlanıyorlardı. Saat daha 9.30 olmamıştı ki, merkez seçmenlerinin yüzde ellisi reylerini kullanmış bulunuyordu. Bu nisbet öğleyin yüzde yetmiş, şu satırları yazdığım saatte (15.30) de sekseni buldu. Akşama kadar yüzde doksanı da bulursa hiç şaşmayacağım"*⁶².

Seçim, 14 Mayıs günü ülke genelinde yağmur altında gerçekleşti. Yağmura rağmen, oy kullanmak isteyen kitleler sabahın erken saatlerinde sandık başında yerlerini aldılar. Bunların önemli bir bölümü kadınlardı. Katılımın yüksekliğine

⁵⁷ Necmi Erkmen, "4 Senenin Bursa'da Yarattığı Eser", *Cumhuriyet* (30 Nisan 1950).

⁵⁸ *Vatan* (16 Mayıs 1950).

⁵⁹ *Zafer* (16 Mayıs 1950).

⁶⁰ *Ulus* (16 Mayıs 1950).

⁶¹ Örneğin bkz. "Türkiye'de Yapılan Seçimlere Hayranlık", *Vatan* (20 Mayıs 1950).

⁶² Kadri Kayabal, "İşini Bilen Köylüler", *Cumhuriyet* (15 Mayıs 1950).

Uyar, Hakkı. Türk Demokrasi Tarihinin En Önemli Seçimi: 1950 Seçimleri.

rağmen, seçimler büyük ölçüde sorunsuz bir şekilde yapılmış ve öğleden sonraya kadar halk çoğunlukla oyunu kullanmıştı. Bu, Doğu Karadeniz illeri için de geçerliydi. Cumhuriyet gazetesi muhabiri Adnan Aktan şu yorumu yapmaktaydı:

*“Saat 15’te Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Çoruh ve Gümüşhane’de durum şudur: Vazife halinde bulunan ilçe ve il seçim kurullarına hiçbir şikayet vaki olmamış, şu ana kadar seçimle ilgili hiçbir hadise vuku bulmamıştır. Görülen hale göre seçmenlerin büyük çoğunluğu oy verme müddetinin sona ermesinden çok önce oylarını kullanmış olacaktıdır”*⁶³.

Bölgeler bazında bakıldığında; Türkiye’nin görece daha gelişmiş bölgeleri olan Marmara, Ege, Akdeniz ve Kuzey-Orta Anadolu’da DP’nin oyları daha yüksektir. Bunun ayrıntısına bakıldığında şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır⁶⁴:

<u>Bölgeler</u>	<u>DP</u>	<u>CHP</u>
Marmara	%55,3	%33,7
Ege	%57,8	%40,2
Akdeniz	% 55	% 40.9
Kuzey-Orta	% 53.9	% 36.2

Bu bölgeler arasında DP ile CHP arasında ortalama fark % 15-22 civarındadır. Dört bölgede DP ortalaması % 55.5, CHP ortalaması % 37’dir. İki parti arasındaki fark, bir hayli fazladır. Bölgelerde gelişmiş düzeyi arttıkça, DP’nin CHP’ye attığı fark da artmaktadır.

Gelişmişlik bakımından görece daha geri olan bölgelerde DP ile CHP’nin arasındaki oy farkı azalmaktadır. CHP’nin oyları artmakta, DP’nin oyları düşmektedir.

<u>Bölgeler</u>	<u>DP</u>	<u>CHP</u>
Güney-Orta	% 59.8	% 37.7
Karadeniz	% 49.7	% 41.9
Doğu-Orta	% 48.4	% 46
Kuzeydoğu	% 48.8	% 43.4
Güneydoğu	% 49.9	% 47.7

⁶³ Adnan Aktan, “Doğu Karadenizde Seçim Çok Sakin Geçti”, *Cumhuriyet* (15 Mayıs 1950).

⁶⁴ Cem Çakmak, “1950’li Seçimler ve Demokrat Parti”, *Tarih ve Toplum* 53, (Mayıs 1988).

Bu beş bölgede DP ile CHP arasındaki oy farkı % 7'ye düşmektedir. Güney-Orta bölgesi hariç tutulacak olursa bu fark çok daha azdır. Beş bölgede DP ortalaması % 50, CHP ortalaması % 43'tür.

Görülen odur ki, kentleşme ve burjuvalaşma, özetle kapitalistleşme sürecinde daha ileride olan illerde DP daha yüksek oy almıştır. Eğitimli ve aydın sınıfların DP'ye yöneldiğini söylemek mümkündür. DP'nin Afyon, Konya, Kayseri ve Erzurum gibi muhafazakâr kimliği ile ön plana çıkan illerde de yüksek oy alması, konunun bir başka dikkat çekici yönüdür. CHP muhafazakâr kimliği belirgin olan illerin yanı sıra Batı illerinde de daha düşük oy aldı. CHP büyük kentlerde de seçimi kaybetti ve bu iller en az oy aldığı iler arasındadır. Üç büyük şehirde de seçimi kaybeden CHP'nin en az oy aldığı il, İstanbul'dur (% 24.3)⁶⁵. Bir başka ilginç nokta, CHP'nin kırsal nüfusu yani köy ve bucak nüfusunun ağırlıkta olduğu illerde seçimi kazanmış olmasıdır. Bu illerde, kentleşme azdır; kırsal nüfus çok daha yoğundur⁶⁶.

CHP'nin liste halinde, yani bir ildeki tüm milletvekilliklerini kazandığı illerin sayısı 8'di: Bingöl (2), Bitlis (2), Erzincan (5), Hakkari (1), Hatay (6), Kars (10), Malatya (11) ve Sinop (5) (toplam 42 milletvekili). Bu illerin biri hariç –Sinop-, hepsi Doğu ve Güneydoğu illeridir. Ülkenin görece kapitalistleşmiş, modernleşmiş bölgeleri olan Ege ve Marmara'dan CHP bir tek milletvekili bile çıkaramadı. DP ise, 44 ilde tüm milletvekillerini aldı. 11 ilde ise, tek parti listesi değil, birden fazla partinin adayı çoğunluğu sağlayarak milletvekilliğini kazandı. Bu iller; Kastamonu (DP 9, CHP1), Kırşehir (DP 2, CHP 1, MP 1), Mardin (DP 3, CHP 3, Bağımsız 1), Ordu (CHP 6, DP 2), Tokat (DP 8, CHP 1), Trabzon (CHP 9, DP 3), Urfa (DP 6, CHP 1), Van (CHP 2, DP 1), Yozgat (DP 6, CHP 1) ve Zonguldak (DP 9, CHP 1) idi. CHP'nin milletvekili çıkarabildiği bu iller de Karadeniz bölgesi ile İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleriydi. Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri bunlar arasında yoktur. Geleneksel toplum yapısı aşılın, kapitalistleşme ve modernleşme yolunda ilerleme kaydedilen Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri CHP'nin yenilgiye uğradığı illerdi. Dolayısıyla modernleşmenin öncüsü olan CHP kendi sonunu hazırlamıştı.

⁶⁵ Çakmak, *1950'li Seçimler*, ss. 24-25.

⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibarıyla Nüfus*, (Ankara: 1955).

Uyar, Hakkı. Türk Demokrasi Tarihinin En Önemli Seçimi: 1950 Seçimleri.

Cem Çakmak, 1950 seçimlerinde CHP ile DP'nin aldığı oyları sosyo-ekonomik bazda şöyle yorumlamaktadır:

“CHP'nin, bazı büyük toprak sahipleri ile onların etkisi altındaki daha geri köylü kesimlerini ve bürokratik tabakaları temsil ettiğini, DP'nin ise, ticaret ve sanayi burjuvazisi, kentlerin dar gelirli tabakaları ve köylü sınıfının daha gelişmiş kesimlerini temsil ettiğini görmek mümkündür. Aslında 1950'li yıllardaki CHP ve DP arasındaki bu toplumsal bölünmenin bir gelişmişlik-gelişmemişlik bölünmesi olduğu söylenebilir”⁶⁷.

Tuncer Bulutay ve Nuri Yıldırım da, Türk seçmenin oy verme eğilimlerine yönelik yaptıkları bir araştırmada iktisadi nedenlere vurgu yapmaktadırlar. Örneğin 1950'li yıllarda, birey başına düşen gelir arttıkça DP'nin oyları artmış (1954), gelir düştükçe DP'nin oyları azalmıştır (1957)⁶⁸. Dolayısıyla 1950 seçimleri sırasında yaşanan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan miras kalan ekonomik sorunlar da CHP iktidarının seçimleri kaybetme nedenleri arasında sayılmalıdır.

CHP'nin çok partili yaşama geçmesinden sonra 1980'lere kadar önde gelen isimlerinden biri olan Turan Güneş, CHP'nin kurulduğu yıllarda mahalli eşraf ve bürokratlara dayandığını ve bu sınıfların Batılılaşmaya en yakın sınıflar olduğunu dile getirmektedir. Güneş, tek parti dönemindeki CHP'nin özellikleri olarak şunları sıralamaktadır –ki, bunlar 1950 seçim yenilgisinin nedenleri arasındadır:-

- Tek parti dönemi boyunca siyasal hayat dar bir kesimin elindedir. Geniş halk toplulukları siyasal ve hatta toplumsal hayatında dışında kaldıkları izlenimine sahiptir.

- Çok partili yaşama geçene kadar Türkiye önemli sosyal ve ekonomik gelişmeler göstermiştir. Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren genç devrimci kadro yani CHP'nin üst düzey yönetici kadrosu yaşlanmış ve tutucu bir ruh yapısına sahip olmuştur. Parlamento da bu ihtiyarlamaya maruz kalmıştır.

- Cumhuriyet dönemi boyunca yetişen yeni kuşak ise, ne bu siyasal kadro içerisinde yer alabildi, ne de halka inebilen yeni bir harekete katılabildi. Bunların toplum üzerinde etki oluşturabilecekleri tek yol devlet örgütü ya da bürokrasydi.

- Süreç içerisinde CHP taşra örgütü de yaşlandı ve kasabanın yeni yapısına uyum sağlayamadı. Cumhuriyetin ilk yirmi beş yılındaki ekonomik gelişme ve

⁶⁷ Çakmak, *1950'li Seçimler*, s. 25.

Çakmak'ın bu konudaki diğer bir makalesi için bkz. Cem Çakmak, “Türkiye’de 1950’li Yıllardaki Genel Seçimler Üzerine Bir Deneme”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 12/ 3&4, (1985).

⁶⁸ Tuncer Bulutay - Nuri Yıldırım, “Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebeplerin Önemi Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13/4, (Aralık 1968).

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı enflasyon, yeni mahalli eşraf adayları yarattı. Ancak bunlar, sahip oldukları güce uygun siyasal bir pozisyona sahip değillerdi. Ayrıca, devrimlerin ve genel toplumsal gelişmenin de etkisiyle toplum üzerinde yerel eşrafın etkisi azalmıştı.

- Çok partili yaşama geçerken CHP'nin halkla olan bağlantısı çoktan kesilmiş durumdaydı. Ekonomik olarak geri kalmış bir ülke olan Türkiye'de iktidardaki tek partinin devrimleri gerçekleştirmek için örgütlediği kesimler yaşlanmış ve toplumu kuşatamaz hale gelmişti. Halka ilişkisi büyük ölçüde kesilmişti ve halkın gözünde "devlet aristokrasisi" haline gelmişti⁶⁹.

Güneş, genel oy hakkının tanınmasıyla kitlelerin isyanının ortaya çıktığını ve bunu DP'nin temsil ettiğini belirtmektedir:

- Ekonomik olarak geri kalmış bu ülkede genel olarak kaderine razı ve tevekkül içinde yaşadığı düşünülen kitleler, kendilerine bazı haklar tanınınca aniden şikâyetçi ve talepçi konuma gelmişlerdir. Örneğin sendika özgürlüğünün sağlanmasıyla birlikte işçiler hızla örgütlenmişlerdir.

- Oy hakkı elde eden kitleler, kısa zamanda devletten çok şey talep eder duruma gelmişlerdir. Yaşamın ucuzlaması ve gelir artışı, kısaca tüm yönleriyle refah artışı kitlelerin hemen yerine getirilmesini istediği taleplerdi. "Önemli olan nokta, bütün bunların oy hakkı aracılığı ile devletten istenmesidir".

- Kitleler nezdinde bir memur ve eşraf partisi olarak görülen CHP, kitleleri Hasolar, Memolar ve baldırı çıplaklar olarak algılıyor ve onlara tepeden bakıyordu.

- Kurulu sosyal düzene ya da CHP'ye karşı kitlelerin isyanının bir nedeni de devrimler olarak görülebilir. Çünkü, İslam cemaatinden çıkıp Batı uygarlığına geçişin bazı kesimlerde husumet uyandırması kaçınılmazdı.

- Modernleşmenin/devrimlerin birer sembolü olan CHP'nin altı oku, muhalefet tarafından vatandaşa özgür olmamanın ve yoksulluğun nedeniymiş gibi gösterildi.

- CHP'nin tek parti dönemi boyunca uyguladığı devletçilik politikalarının kendilerine yeteri miktarda olanak yaratmadığını ve hatta engellediğini düşünen sınıflar (sanayici ve tüccar), DP'yi destekledi ve içinde yer aldı. Cumhuriyet döneminde bir hayli artan bu sınıflar, DP'nin devlet müdahaleciliğini azaltacağını

⁶⁹ Turan Güneş, *Türk Demokrasisinin Analizi*, haz. Hürşit Güneş, (Ankara: Ümit Yay., 1996), ss. 76-80.

umuyorlardı. Taşrada gelişen yeni zenginler ve yeni esnaf hem bu ekonomik nedenlerle, hem de yeni siyasal mevkii elde etmek düşüncesiyle DP'ye katıldılar. CHP eşrafına karşı oluşan yeni zenginler ve yeni eşrafa kitleler kendilerini daha yakın hissettiler⁷⁰.

- CHP'nin kadrosundaki kapalılık ve tıkanıklık, Cumhuriyet döneminde yeni yetişen dinamik, eğitilmiş ve gelecek için bir kadro oluşturabilecek kişileri DP'ye yöneltti⁷¹.

DP iktidarını, kitleler "15 Mayıs sabahı çirkin karılarını bile güzel yapacak bir mucize" olarak karşılamışlardı⁷². Görüldüğü üzere DP'den kitlelerin beklentisi büyüktü.

Sonuç

1950 seçimleri yakın dönem Türkiye tarihinde "Beyaz İhtilal" olarak tanımlanmaktadır. Bu ihtilal, hukuki anlamda bir ihtilal değilse de, siyasal anlamda bir ihtilal idi⁷³.

Seçim sonuçlarının il bazında olması, sonuçların analizini zorlaştırırsa da⁷⁴, etnik ya mezhep kimlikleriyle oy vermeye yönelik ipuçları yakalamak mümkündür. Yoğun Alevi nüfusa sahip illerde genellikle DP'nin kazanması Alevilerinin çoğunlukla DP'yi destekledikleri şeklinde yorumlanabilir. Alevi nüfus yoğun yaşadığı yerlerden sadece Malatya'da ve Erzincan'da CHP seçimleri

⁷⁰ Güneş, *Türk Demokrasininin Analizi*, ss. 83-88.

CHP yanlısı eşraf ile DP yanlısı eşrafın mücadelesi konusunda ilginç bir örnek için bkz. Horst Unbehaun, *Türkiye Kırsalında Kliyentalizm ve Siyasal Katılım, Dağca Örneği: 1923-1992*, çev. Mehmet Öztürk, (Ankara: Ütopya Yay., 2006).

Yine CHP'nin taşradaki yapısı için ayrıca bkz. Ayşe Güneş Ayata, *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, çev. Belkıs Tarhan - Nüvit Tarhan, (Ankara, Gündoğan Yay., 1992).

⁷¹ Güneş, *Türk Demokrasininin Analizi*, s. 88.

CHP'nin seçim yenilgisinin ertesinde tepkisel olarak CHP'ye gidip üye olan gençler de vardı. Örneğin bkz. Altan Öymen, *Değişim Yılları*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2004), ss. 433-438; Nermin Neftçi, *Demokrasininin Kilittası Anılar*, (Ankara: TESAV Yay., 1997), ss. 12-14.

⁷² Güneş, *Türk Demokrasininin Analizi*, s. 88.

⁷³ Turgut Omay, *Beyaz İhtilâl*, (Ankara: Gerçek Yayınevi, 1950), ss. 13-15.

Broşür, 5 Haziran 1950 tarihini taşımaktadır.

⁷⁴ Seçim sonuçlarıyla ilgili olarak bugün bile hâlâ yaşanan bazı belirsizlikler vardır. Bunlar; partilerin çıkardığı milletvekili sayısı ve aldıkları oy miktarına ilişkindir. Özellikle seçmenlerin karma liste yapabilmeleri, bir adayın iki yerden birden aday olabilmesi ve bağımsız adayların da listeye dahil edilmeleri bunun nedenleri arasında sayılmalıdır.

kazanabilmiştir⁷⁵; ki, Malatya’da CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ve Erzincan’da Başbakan Şemsettin Günaltay adaydı⁷⁶.

Seçim yenilgisinden sonra seçim sonuçlarına bakıp; faturayı seçim sistemine kesen ilk CHP’li Dr. Sadi Irmak oldu. Irmak, o dönemde partinin İstanbul bölge müfettişiydi. Seçimleri de İstanbul’dan izlemiştir⁷⁷. 16 Mayıs akşamı da parti genel merkeziyle görüşmelerde bulunmak üzere trenle Ankara’ya hareket etti. Yola çıkmadan önce gazetecilere verdiği demeçte şunları söyledi:

“Halk Partisi iktidar vazifesinden muhalefet vazifesine geçmektedir. Bu yeni vazifenin vatan için iktidar kadar ehemmiyetli ve lüzumlu olduğuna kaniim. İnönü’nün liderliğinde 70-80 kişilik bir muhalefet grubu küçümsenmeyecek bir kuvvettir. Size bir de seçim sisteminin garip bir tecellisinden bahsedeyim. Seçim çevrelerini büyük tutmak yüzünden şu garip vaziyet hasıl olmuştur. Demokrat Parti aldığı dört buçuk milyon reyyle dört yüzü müteceviz milletvekili çıkardığı halde CHP aldığı dört milyon reyyle 70 milletvekili çıkarmış bulunuyor. Benim şahsi kanaatimce seçim adaleti bakımından seçim çevrelerinin küçültülmesi lazımdır. İstanbul’daki mağlubiyetimiz de büyük farkla olmamıştır. Ne olursa olsun yeni iktidara karşı dürüstlük vazifemizi müdrükiz ve samimiyetle milletimize hizmet etmelerini temenni etmekteyiz. Hayırlı eserler yaratırlarsa bizden yalnız müzaheret göreceklere. Hatalar görürsek bunu da yapıcı bir zihniyetle tenkid etmekte kusur etmeyeceğiz. Yeni kurultayımızın partiye yeni bir hamle ruhu ve dinamizmi vermek için yeni kararlar alacağını kuvvetle tahmin etmekteyim. Bu arada teşkilatımızda bazı değişiklikler yapılacağını umuyorum. Ocak, bucak, ilçe taksimatı üzerinde ehemmiyetli surette durulacaktır. Ve umumiyetle şimdiye kadar iktidara göre ayarlanmış olan program ve nizamnamemizin muhalefet vazifesine göre nizamlanacağını tahmin ediyorum. Bütün bunlar hakkında kurultaydan sonra daha vazıh fikir edinmek kabil

⁷⁵ Seçimlerden kısa bir süre önce Cumhuriyet gazetesi muhabiri, Malatya’da seçimleri CHP’nin kazanacağı tahmininde bulunuyordu. Bunun üç nedeni vardı: İnönü’nün aday olması, Alevi şeyhi Hüseyin Doğan dedenin CHP adaylığı ve Vali Sait Koçak’ın desteği. Bkz. “Malatya’da CHP’nin Kuvveti”, *Cumhuriyet* (2 Mayıs 1950).

⁷⁶ Şener Aktürk, “Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler 1920-2007”, *Doğu Batı* 11/ 44, (Şubat-Mart-Nisan 2008), ss. 43-74, 55.

Ertürk, Erzincan’da DP’nin kazandığını belirtmektedir.

1954 seçimlerinde Alevi oyları DP ile CHP arasında eşit dağılmış, 1957 yılında ise çoğunlukla CHP’ye yönelmiştir.

⁷⁷ Orhan Birgit, *Evvel Zaman İçinde*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2005), ss. 83-87.

Birgit’in belirttiğine göre, Dr. Irmak CHP’nin seçimleri kazanacağından o kadar emindi ki, partisinin İstanbul’dan çıkaracağı 27 milletvekili için 16-17 Mayıs tarihlerinde Ankara treni için rezervasyon yaptırmıştı. Kendisinin de Konya’dan seçileceğine inanıyordu.

Seçim gecesi yenilginin belirginleşmesi üzerine İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Org. Asım Tınaztepe, Dr. Irmak’ı arayarak seçimlere –İnönü isterse- müdahale edebileceklerini iletmişti. Ancak, İnönü bu öneriyi kabul etmemiş ve milli iradeye saygılı olunmasını istemişti.

olacaktır. Size şunu söylemeliyim ki mağlubiyetimiz ilk anda bir sürpriz tesiri yaratmışsa da bütün teşkilatta çalışma azminde bir kırbaç rolü oynamıştır. Bunun mes'ut tesirleri şimdiden görmekteyim" ⁷⁸.

İlerleyen yıllarda CHP, seçim sisteminin hem kendisine hem de demokrasiye verdiği zararı daha net bir şekilde kavradı. Bu seçim sisteminin eleştirisini 1950'li yılların sonunda yaptı. Çünkü yaşanan üç seçim, 1950, 1954 ve 1957 seçimleri bunu net bir şekilde göstermişti. 1957 seçimlerinden sonra CHP Araştırma Bürosu'nun yayınladığı bir broşür, eğer çoğunluk sistemi değil de nispi temsil sistemi uygulansaydı seçim sonuçlarının çok daha farklı olacağını göstermekteydi. CHP Araştırma Bürosu'nun hesaplamalarına göre şimdiki sistem (çoğunluk sistemi), basit harici kısım (basit nispi temsil) ve D'Hondt sisteminde milletvekili dağılımı şöyle olacaktı ⁷⁹:

Şimdiki sistem:	Basit harici kısım:	D'Hondt:
CHP: 67	CHP: 201	CHP: 200
DP: 416	DP: 270	DP: 275
MP: 1	MP: 12	MP: 10
Bağımsızlar: 3	Bağımsızlar: 3	Bağımsızlar: 2

CHP Araştırma Bürosu'nun hesaplamalarından ortaya çıkan sonuca göre, 1950 seçimlerinde nispi temsil sisteminin hangi versiyonu uygulanırsa uygulansın daha demokratik ve temsilde daha adaletli bir tablo ortaya çıkacaktı. Bu, daha dengeli bir parlamento tablosu demektir. DP'nin ezici bir üstünlüğünün olmadığı ve güç de olsa tek başına parlamentoda iktidarını sağlayabildiği bir TBMM yapısı anlamına geliyordu. Aynı sistem, MP'nin de işine yarıyordu.

1950 seçimlerinde % 52.7 oy alıp 408 milletvekili çıkaran ve TBMM'de % 84 oranında temsil edilen DP'nin parlamentodaki ezici üstünlüğü, O'nun CHP'yi yok sayması sonucunu doğurdu. DP, ezici bir üstünlükle iktidar olmayı içine sindiremedi. CHP de, % 39.4 oy alıp 69 milletvekiliyle TBMM'de % 14 oranında temsil edilmeyi içine sindiremedi. 27 yıllık tek parti iktidarından sonra CHP'nin aldığı oyun çok altında milletvekiliyle parlamentoda temsil edilmesi, O'nu

⁷⁸ "CHP'liler ve Seçim Sistemi", *Vatan* (17 Mayıs 1950).

⁷⁹ CHP Araştırma Bürosu Yayın No. 7, *Seçim Neticeleri Üzerine Bir İnceleme, 1950, 1954, 1957 Milletvekili Seçimleri*, (Ankara: 1959).

Bu konuda ayrıca bkz. Erol Tuncer - Necati Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, (Ankara: TESAV Yay., 2003), s. 195.

olumsuz yönde etkiledi. TBMM’de % 32 oranında daha fazla temsil edilen DP ile % 25 oranında daha az temsil edilen CHP’nin demokrasi konusunda iyi bir sınav verdiklerini söylemek güçtür.

CHP’nin 1950 seçimlerinde aldığı % 39’luk azımsanacak bir miktar değildir. Aslında seçimleri –yukarıdaki verilerin ışığında- CHP’nin kaybetmesine değil, bu miktar bir oy alabilmesine şaşırarak gerekir⁸⁰. 27 yıllık tek parti iktidarının yarattığı bıkkınlıktan ve İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği sosyo-ekonomik sorunlardan sonra CHP, % 39 gibi yüksek bir oya ulaştı. Bu oy miktarının tesadüf olmadığı, öldü denilen CHP’nin 1954 ve 1957 seçimlerinde de oyunu koruduğu görülmektedir.

Özetle söylemek gerekirse, 1950’li yıllar boyunca DP’nin iktidar olmayı ve CHP’nin de muhalefet olmayı içlerine sindiremediğini söylemek gerekir. Bunda diğer pek çok faktörün yanı sıra, temsilde adaletsizliğe yol açan ve partiler arası çatışmayı tırmandıran seçim sisteminin de önemli bir rolü vardır.

Gerçekten de 1950 seçimleri ve seçim kanunu, bir ülkede seçimlerin sağlanması gereken iki temel şeyden birini sağladı. Sağlanan, seçim güvenliği ve seçimlerin dürüst yapılmasıydı. Sağlayamadığı ise, yukarıda da belirtildiği üzere temsilde adaletti. Temsilde adalet sorunu, günümüz Türkiye’inde de devam eden bir sorundur.

1945 sonrasında kurulan çok partili düzen, kimi aydınlara İkinci Meşrutiyet dönemini de hatırlatmıştı. Örneğin Tarık Zafer Tunaya, Vatan gazetesinde yazdığı makalelerde İkinci Meşrutiyet döneminin İttihatçı-İtilafçı kavgasına, kutuplaşmasına dikkat çekerek, tarihin tekerrür etmemesi konusunda uyarılarda bulunuyordu⁸¹. Ancak, Tunaya’nın uyarıları işe yaramayacak; 1950’lerin sonunda Türkiye bu kez DP-CHP cepheleşmesini yaşayacaktı.

DP, kendinde önce Cumhuriyet döneminde kurulan iki partiden, TPCF ve SCF denemelerinden farklıydı. Bir kere iç ve dış siyasal konjonktür farklıydı. Kurucu ve destekçi kadro, CHP’yi dengeleyecek durumdaydı: Eski başbakanlardan Celal Bayar ve Cumhuriyet döneminin uzun yıllar genelkurmay başkanlığını yapmış olan Fevzi Çakmak. Gerçi, sonraki yıllarda Çakmak, DP ile yollarını ayıracaktı; ama, netice itibarıyla bu süre içerisinde maksat hasıl olmuş,

⁸⁰ Cemil Koçak, “CHP Üzerine Yeni Bir Araştırma”, *Toplum ve Bilim* 82, (Güz 1999).

⁸¹ Tarık Z. Tunaya, “Muhalefetin Lüzumu”, *Vatan* (11 Eylül 1949); Tarık Z. Tunaya, “Muhalefetin Teşekkülü”, *Vatan* (6 Ocak 1950); Tarık Z. Tunaya, “Muhalefetin Zayıf Tarafı”, *Vatan* (23 Şubat 1950); Tarık Z. Tunaya, “Yakın Tarihin Kabusu: Fırkacılık”, *Vatan* (3 Mart 1950).

DP'ye yönelik kitlelerde bir güven oluşmuştu. 1950 seçimleri öncesinde pek çok aydın (Ahmet Emin Yalman, Nadir Nadi, Halide Edip Adivar...) DP'ye yönelik destek sağlamakta, kimi bürokratlar (Yargıtay Başkanı Halil Özyörük dahil) ve Milli Mücadele kahramanları (Ali Fuat Cebesoy, Sinan Tekelioğlu⁸²...) DP'ye katılarak seçimlerin galibini işaret etmekteydiler. Ayrıca, tek parti döneminin bugün klasikleşmiş marşı olan 10. Yıl Marşı'nın yazarları, Faruk Nafiz Çamlıbel ve Behçet Kemal Çağlar da CHP'nin karşısında, DP'nin yanındaydılar. Buna basın da eklendiğinde seçimler öncesinde hemen her şeyin CHP'nin aleyhinde olduğunu söylemek mümkündür.

Yakın dönem Türkiye tarihine bakıldığında 1908'in Hürriyetin ilanı, 1923'ün Cumhuriyetin ilanı ve 1950'nin de Demokrasi'nin ilanı olduğu iddia edilebilir⁸³.

1950'de seçimle iktidarın değişimi ve demokratik yaşamın kurumsallaşma sürecine girmesi Türk Devrimi'nin son aşamasına tekabül eder. Bu, Türkiye'nin Demokrasi Devrimi'dir. Atatürk'ün başlattığı, İnönü'nün tamamlandığı devrimdir. Çok partili yaşama geçişin ana nedeni Cumhuriyetin kurucu kültürünün demokrasi idealidir. Ardından İnönü'nün kararlı tutumunu belirtmek gerekir. İnönü, 1945'te 61 yaşındaydı ve sağlığında demokratik hayatın yerleştiğini, seçimle iktidarın değişiminin gelenekleştiğini görmek istiyordu. Bunu yapmak hiç de kolay değildi. Şüphesiz İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ve dünya konjonktürünün uygun hale gelmesi çok partili hayata geçişi kolaylaştırmıştır. Ancak iç ve dış dinamikler müsait bile olsa, İnönü kendi partisini de çok partili hayata geçişe ikna etmek zorunda kalmış, hatta bunda zorlanmıştır. Genel olarak Türkiye'de çok partili hayata geçişin dış dinamiklerin etkisiyle olduğuna dair bir kabul vardır. Oysa bu eksik bir değerlendirmedir. Batı ittifakı içerisinde yer almak için çok partili hayata geçildiği tezi eksik ve yetersiz bir açıklamadır. Bu durumda Salazar'ın diktatörlüğü altında Portekiz'in NATO'ya nasıl girebildiğini, nasıl kurucu üyesi olabildiğini açıklamak zorlaşmaktadır. Dolayısıyla Batı ittifakı içerisinde yer alabilmek için demokratik bir ülke olmak zorunluluğu yoktur. Bu, - AB üyeliği için aranan şartlar bir kenara bırakılırsa- bugün bile geçerlidir.

⁸² Tekelioğlu, CHP'den istifa ettikten sonra Seyhan'dan (Adana) bağımsız olarak adaylığını koymuştu. Ancak, ardında DP listesinden bir kişinin (Ali Alaybek) istifa etmesiyle DP listesine girdi. Bkz. "Sinan Tekelioğlu", *Vatan* (18 Mayıs 1950).

⁸³ Hakkı Uyar, *Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri*, (Ankara: Anka Yayınları, 2014); Hakkı Uyar, "1950 Seçimleri Üzerine Bir Analiz Denemesi", *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu*, (Isparta: Ekim 2008).

Türkiye, tarihindeki ilk parlamento seçimini 1877 yılında yaptı. Ancak seçimle iktidarı ilk kez 1950’de değiştirebildi. Aradan 73 yıl geçmesi gerekmişti. 1950’den günümüze Türkiye üst üste seçimle iktidarı değiştirmesi gelenekleştiremedi. Demokrasi kültürünün zayıflığı, demokratik altyapının yetersizliği gibi faktörler siyasal çatışma kültürüyle birleştiğinde demokrasi kesintiye uğradı. 1950’den 73 yıl sonra Türkiye’nin seçimle iktidarı değiştirip değiştiremeyeceğini Cumhuriyetin 100. Yılında göreceğiz. Yine bir 14 Mayıs’ta...

Kaynakça

Türkiye’de ve Yabancı Memleketlerde Seçim Mevzuatı. Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1949.

CHP Araştırma Bürosu Yayın No. 7, *Seçim Neticeleri Üzerine Bir İnceleme, 1950, 1954, 1957 Milletvekili Seçimleri*. Ankara: 1959.

CHP Propaganda Malzemesi Serisi, *CHP Hükümetlerinin Bayındırlık ve Ulaştırma Alanındaki Başarıları Hakkında Not*. Ankara: 1950.

CHP Propaganda Malzemesi Serisi, *CHP Hükümetlerinin Dışişleri ve Sağlık Alanındaki Başarıları Hakkında Not*. Ankara: 1950.

CHP Propaganda Malzemesi Serisi, *CHP Hükümetlerinin Milli Eğitim ve İçişleri Alanındaki Başarıları Hakkında Not*. Ankara: 1950.

CHP Propaganda Malzemesi Serisi, *CHP Hükümetlerinin Sanayi, Maden, Ticaret ve Maliye Alanındaki Başarıları Hakkında Not*. Ankara: 1950.

CHP Propaganda Malzemesi Serisi, *CHP Hükümetlerinin Ziraat Alanındaki Başarıları Hakkında Not*. Ankara: 1950.

Aktan, Adnan. “Doğu Karadenizde Seçim Çok Sakin Geçti”, *Cumhuriyet* (15 Mayıs 1950).

Aktan, Adnan. “Ordu, Nutuktan Geçilmez Halde”, *Cumhuriyet* (1 Mayıs 1950).

Aktan, Adnan. “Ordu’nun Harika Adayı”, *Cumhuriyet* (6 Mayıs 1950).

Bil, Hikmet. “Seçimler Yaklaşırken Memleketin Nabzını Yokluyoruz: Başbakan Muavini Nihat Erim’e Göre Seçimlerde Halk Partisinin Şansı Nedir?”, *Hürriyet* (4 Mart 1950).

- Bil, Hikmet. "Seçimler Yaklaşırken Memleketin Nabzını Yokluyoruz: Demokrat Parti Lideri Celal Bayar Seçimleri Biz Kazanacağız Diyor..", *Hürriyet* (5 Mart 1950).
- Erkmen, Necmi. "4 Senenin Bursa'da Yarattığı Eser", *Cumhuriyet* (30 Nisan 1950).
- Gençosman, Kemal Zeki. "1. Meşrutiyet'ten Günümüze 25 Seçim ve Siyasi Partiler 1-52", *Dünya* (10 Kasım-31 Aralık 1980).
- Kayabal, Kadri. "İşini Bilen Köylüler", *Cumhuriyet* (15 Mayıs 1950).
- Saracoğlu, Ali. "Seçimler Arifesinde Vaziyet: Van'ın Manzarası", *Vatan* (18 Mart 1950).
- Yalman, Ahmet Emin. "İsmet İnönü'nün Çok Mühim Bir Sözü", *Vatan* (4 Şubat 1950).
- Yener, Jerfi. "Seçimler Arifesinde Vaziyet, Demokratların Müstahkem Mevkii: İzmir", *Vatan* (22 Mart 1950).
- Ayata, Ayşe Güneş. *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*. çev. Belkıs Tarhan- Nüvit Tarhan. Ankara: Gündoğan Yay., 1992.
- Barutçu, Faik Ahmet. *Siyasi Hatıralar*. 2. Cilt, Ankara: 21. Yüzyıl Yay., 2001.
- Birgit, Orhan. *Evvel Zaman İçinde*. İstanbul: Doğan Kitap, 2005.
- Çavdar, Tefvik. *Müntehib-i Sani'den Seçmene*. Ankara: Verso yay., 1987.
- Demir, Fevzi. *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*. Ankara: İmge Yay., 2007.
- Derin, Haldun. *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1995.
- Erdem, Tarhan. *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*. İstanbul: Milliyet Yay., 1982.
- Güneş, Turan. *Türk Demokrasisinin Analizi*. haz. Hurşit Güneş. Ankara: Ümit Yay., 1996.
- Hatemi, Nilüfer. *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*. 2. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2002.
- Neftçi, Nermin. *Demokrasinin Kilittası Anılar*. Ankara: TESAV Yay., 1997.
- Öymen, Altan. *Değişim Yılları*. İstanbul: Doğan Kitap, 2004.

- Tuncer, Erol- Danacı, Necati. *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*. Ankara: TESAV Yay., 2003.
- Tuncer, Erol. *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-1999)*. Ankara: TESAV Yay., 2002.
- Tümerkan, Siddık. *Kaymakam Samiden Öyküler*. İstanbul: 1976.
- Unbehaun, Horst. *Türkiye Kırsalında Kliyentalizm ve Siyasal Katılım, Datça Örneği: 1923-1992*. çev. Mehmet Öztürk. Ankara: Ütopya Yay., 2006.
- Uran, Hilmi. *Hatıralarım*. Ankara: 1959.
- Uyar, Hakkı. *Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri*. Ankara: Anka Yayınları, 2014.
- Aktürk, Şener. "Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler 1920-2007". *Doğu Batı* 11/ 44 (Şubat-Mart-Nisan 2008), 43-74.
- Bulutay, Tuncer- Yıldırım, Nuri. "Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebeplerin Önemi Üzerine Bir Deneme". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 23/ 4 (Aralık 1968), 7-39.
- Çakmak, Cem. "1950'li Seçimler ve Demokrat Parti". *Tarih ve Toplum* 53 (Mayıs 1988), 280-285.
- Çakmak, Cem. "Türkiye'de 1950'li Yıllardaki Genel Seçimler Üzerine Bir Deneme". *ODTÜ Gelişme Dergisi* 12/ 3&4 (1985).
- Koçak, Cemil. "CHP Üzerine Yeni Bir Araştırma". *Toplum ve Bilim* 82 (Güz 1999), 198-210.
- Uyar, Hakkı. "Tek Parti Döneminde Seçimler". *Toplumsal Tarih* 64 (Nisan 1999), 21-31.
- Uyar, Hakkı. "1950 Seçimleri Üzerine Bir Analiz Denemesi". *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu*. Isparta: 2008.
- Tunaya, Tarık Z. "Muhalefetin Lüzumu", *Vatan* (11 Eylül 1949).
- Tunaya, "Tarık Z. Muhalefetin Teşekkürü", *Vatan* (6 Ocak 1950).
- Tunaya, Tarık Z. "Muhalefetin Zayıf Tarafı", *Vatan* (23 Şubat 1950).
- Erim, Nihat. *Günlükler 1925-1979*. 1. Cilt. haz. Ahmet Demirel. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2005.

Uyar, Hakkı. Türk Demokrasi Tarihinin En Önemli Seçimi: 1950 Seçimleri.

Tunaya, Tarık Z. "Yakın Tarihin Kabusu: Fırkacılık", *Vatan* (3 Mart 1950).

BCA, Cumhuriyet Arşivi. *CHP Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 376.1588..1.*

BCA, Cumhuriyet Arşivi. *CHP Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 365.1537..1.*

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibarıyla Nüfus*. Ankara: 1955.

Cumhuriyet Dönemi Türk Hava Harp Sanayinde Devlet Girişimleri

State Initiatives in the Turkish Air War Industry in the Republican Era

Osman Yalçın

Doç. Dr., İstanbul Rumeli Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Ulaştırma Hizmetleri

Bölümü Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği

Assoc. Prof. Dr., Istanbul Rumeli University Vocational School, Department of

Transportation Services, Civil Air Transportation Management, İstanbul/Türkiye.

E-posta: osman.yalcin@rumeli.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6259-6490

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makale / Research Article

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Yaz-Haziran

Geliş/Received: 19 Mart /March 2023

Kabul/Accepted: 14 Haziran/June 2023

Yayın/Published: 30 Haziran/June 2023.

Atıf/Cite As

Yalçın, Osman. "Cumhuriyet Dönemi Türk Hava Harp Sanayinde Devlet Girişimleri".
Demokrasi Platformu Dergisi, (2023), 12/38, 86-134.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi ve intihal tespit edilmemiştir.
/This paper was checked for plagiarism. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Osman Yalçın)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Osman Yalçın % 100

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi>

e-mail to: demokrasiplatformudergisi@gmail.com

Publisher Serkan Yorgancılar, Ankara-Türkiye.

Öz

Cumhuriyet Dönemi Türk Hava Harp Sanayinin temelleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayanmaktadır. Osmanlı sanayii ve genelde bütün dünyada sanayi 17. yüzyılda başlayan sanayi devrimi ile gelişmiştir. Havacılık bu gelişmeden etkilenmiş hatta bu gelişmelerin sonucu olarak meydana gelmiştir. Cumhuriyet Döneminde havacılık sanayinin kurulmasında en etkili isimler devleti idare eden kişilerdir. Mustafa Kemal Paşa da "İstikbal Göklerde" diyerek havacılığın önemine vurgu yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, havacılık sanayini devletin girişimleri ve kişilerin girişimleri olarak iki temel başlıkta incelemek mümkündür. Devletin girişimleri olarak TOMTAŞ, Kayseri Tayyare Fabrikası, Türk Hava Kurumu Fabrikaları ve Türkiye Uçak Sanayii (TUSAŞ)'dır. Özel girişimleri ise Nuri Killigil, Nuri Demirağ, Şakir Zümre, Vecihi Hürkuş ve Selahattin Alan'ın çalışmalarıdır. Türkiye 1952 yılında NATO üyesi olmuş ve Türk Ordusu tamamen modernize edilmiştir. Ancak bu dönemde yerli harp sanayii ihmal edilmiştir. Dolayısıyla ordunun dışarıya bağımlılığı artmıştır. Kıbrıs Meselesi ile birlikte Milli Harp Sanayinin önemi ortaya çıkmıştır. Türkiye tekrar başta hava harp sanayi olmak üzere hemen her alanda milli harp sanayini güçlendirmeye çalışmış ve önemli tedbirler almıştır. 20. yüzyılın başlarında Türkler bir imparatorluk kaybetmiştir. Diğer taraftan aynı yüzyılda yeni bir devlet kurulmuş ve kurulan bu devlet modern dünyanın önemli bir üyesi olmuştur. 21. Yüzyıl ise kurulan modern devletin bütün dünyada hemen her alanda lider bir ülke olması için birçok fırsatlara sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Havacılık, Harp Sanayi, Hava Endüstrisi, Osmanlı Havacılığı, Balon.

Abstract

The foundations of the Turkish Air War Industry History in the Republican Period are based on the Ottoman Empire period. Since the industry is the result of a technological development, the basis of all developments today is based on historical developments. Ottoman industry, and industry in general all over the world, developed with the industrial revolution that started in the 17th century. Aviation was affected by this development and even emerged as a result of these developments. The most influential figures in the establishment of the aviation industry in the Republican Period were the people who administered the state. Especially Mustafa Kemal Pasha's "The Future is in the Skies." determination is still valid. In the history of the Republic of Turkey, it is possible to examine the aviation industry under two main headings as the initiatives of the state and the initiatives of individuals. TOMTAŞ, Kayseri Aircraft Factory, Turkish Aeronautical Association Factories and Turkish Aircraft Industry (TUSAŞ) are government initiatives. Private initiatives are the works of Nuri Killigil, Nuri Demirağ,

ŞakirZümre, VecihiHürkuş and Selahattin Alan.Turkey became a NATO member in 1952 and the Turkish Army was completely modernized. However, in this period, the domestic war industry was neglected. Therefore, the foreign dependency of the army has increased. With the Cyprus Issue, the importance of the National War Industry has emerged. Again, Turkey has tried to strengthen the national war industry in almost every field, especially the air war industry, and has taken important measures.At the beginning of the 20th century, the Turks lost an empire. On the other hand, a new state was established in the same century and this state became an important member of the modern world. The 21st century, on the other hand, has many opportunities for the established modern state to become a leading country in almost every field all over the world.

Key Words: Aviation, War Industry, Air Industry, Ottoman Aviation, ballon

Giriş¹

Tarihin en eski zamanlarından beri, insanların uçan yaratıklara bakarak onlar gibi uçmaya özendiklerinin tarihinin insanlığın tarihi kadar eski olduğu genel bir kabuldür. Ne var ki, çok eski uygarlıklar hakkında günümüze fazla bir miras ulaşamadığından bunun delili pek mümkün değildir. O uygarlıklarda insanların makine yaparak veya kanat takarak uçmak istedikleri kabul edilmektedir. Tarihin eski uygarlıklarından Çin ve Mısır'da uçmaya yönelik çabalara dair bilgilere ulaşılmıştır. Planör benzeri araçlar yaptıkları bilinmektedir. Daha eski efsanelerde ise kanatlı ilahlar, hayal mahsulü sihirli vasıtalar, uçan varlıklara çektirilerek gökyüzünde dolaştıklarından bahsedilmektedir.² XVII. yüzyıldan itibaren kısmen emeksiz sermayeye ulaşan Batı dünyasında büyük gelişmeler yaşanmış ve AR-GE'ye büyük yatırımlar yapılmıştır. Gelişmede dokuma sanayi başat rolü oynamıştır. İnsanın bedeni gücünün yerini alan buhar gücü makineleşmeyi başlatmıştır.³ Osmanlı toplumu bu dönemde benzeri aksiyonların dışında ve daha satabil kalmıştır. Devletin döneme göre maruz kaldığı sorunları padişahlar dâhil bir kesim anlamış olmakla birlikte büyük bir imparatorluğun bünyesinde

¹Bu çalışma ağırlıklı olarak yazarın yüksek lisans, doktora tezleri ve bu tezlerden üretilen muhtelif makalelerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Yavuz Kansu-Sermet Şensöz-Yılmaz Öztuna, Havacılık Tarihinde Türkler 1, Hv.K.K.lığı Hv. Bsm. ve Neş. Md.lüğü, Ankara, 2006, s.10-15.

³Prasanna Parthasarathi, Avrupa Zenginleşirken Asya neden Yoksul Düştü? Küresel Ekonomik Ayrışma, (Çev.: Öktem Kalaycıoğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2019, s.167-171; Halil İnalçık, Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyeti ile Özdeşleşme Süreci, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2013, s.33-36,127-139.

dönüşüm gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Bu durumun demografik, teknik, sosyal, politik, siyasi, kültürel, iktisadi ve askerî alanlar başta olmak üzere pek çok yönü vardır.⁴ Bununla birlikte Osmanlı kanserin varlığını teşhis etmiş lakin türünü teşhis konusunda yeterli bir ilerleme sağlanamamıştır.⁵ 1570 yılında gerçekleşen İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşının analizi aradaki teknik farkın yanı sıra yenilikleri göstermesi bakımından önemli işaretler vermektedir. Diğer taraftan konu sadece teknik bir sorunun çok daha ötesindedir. Osmanlı harp uygulamalarının yüzyıllar içinde halen aynı kaldığının özellikle muhasımlar tarafından tespiti önemliydi ve bu durum Türklerin aleyhine bir gelişmeydi.⁶ Bu yönüyle havacılığın doğuşunu teknolojik gelişmelerden ayrı düşünmek mümkün değildir.

Batılı bir araştırmacı, Türkiye’de 1700’ler sonrası gelişmeleri, Batının güçlenmesini sağlayan durumun “sırları”na sahip olmak için çabaladıklarını belirtmektedir. Araştırmacıya göre Batılı ülkelerin ileri gelenleri Doğuluların kendilerine benzemeye çalıştıklarını düşünmektedirler. Doğulu yöneticiler ise gerçekte, “Batılılar gibi güçlü olmak” istemektedir.

Havacılık balon çağında olduğu gibi uçak çağında da kısa zamanda bir cazibe merkezi olmuş, insanların dikkat nazarlarını üzerinde toplamıştır. Sportif amaçlı ilk çabalardan sonra askerî amaçla kullanılması da oldukça erken bir zamana rastlar. Günümüze doğru yaklaştıkça havacılığın yüksek mesafelere yönelen gelişmesi süratle devam ederken, yeni sorunlar ve uzlaş bekleyen konular artmaya devam etmektedir. Havacılık ve Uzay, insanlığa sunduğu sınırsız faydalar yanında günümüze kadar karşılaşılmayan yeni güvenlik anlayış ve endişelerini de beraberinde getirmiştir.

Havacılık son yarım yüzyıl içinde Gök Vatan’ın korunması ve savunulması daha da önemli ve hayati bir konu olarak öne çıkmıştır. Bütün ülkeler bu alana yönelik bilimsel çalışmalara yönelmişler ve uzayda söz sahibi olmanın istikbalde bağımsız ve müstakil olmayla eşdeğer olduğu gerçeğini kabul etmektedirler.⁷

⁴ Osman Yalçın, "Son Bin Yılda Doğu Ve Batı Medeniyetlerinin İktisadi Yapılarının Değişimi Üzerine Bir Deneme", The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5 Issue 5, p. 281-324, October 2012, s.313.

⁵Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, YKY, 17. Baskı, İstanbul, 2012, s.39.

⁶Geoffrey Parker, Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800, Küre Yayınları, 2006, İstanbul, s.158-190, 228-230.

⁷ Osman Yalçın, 1950 Sonrasında Türk-Yunan Sorun Sahaları ve Gelişmeler, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 2 / Haziran 2021, s.27, 28.

Havacılığın gelişmesi teknolojik olarak en son gelişmelerle doğrudan ilgili olmuş, teknolojide yatırım yapan ülkeler her zaman başat güç olarak yeniliklerin yapıldığı, inovatif amaçlı çalışmaların yoğunlaştığı ülkeler olmuştur.⁸ Esasen havacılığın gelişmesi ve insanlığa etki etmesi ile zihinsel olarak modernleşen ülkeler arasında doğrudan bir korelasyon bulunmaktadır. 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren askerî havacılık esas olmak üzere gelişmiş ülkeler havacılıkta bir gerileme yaşarken, Türkiye'nin genç elitleri dünyada en önemli havacılık kuramcıları ve hava gücünün savunucuları olarak dikkatleri üzerlerine çekmişlerdi. Keza hakimiyet teorileri ile gündeme gelen fütüristler ve teorisyenler arasında dikkati çekenlerden birisinin de Atatürk olduğunu belirtmek gereklidir. Atatürk'ün hayatının hemen her aşamasında hava gücüne ve havacılığa karşı büyük ilgi gösterdiği ve ülkenin geleceği için önemini bildiği için de destek verdiği yabancılar tarafından da müşahede edilmiştir.⁹ Atatürk'ün bizzat ilgilendiği Türk Hava Kurumunun ilk nizamnamesinde tespit edilen hususlar da çağına göre oldukça ileri adımlar ve doğru hedeflerdi. Bu Kurum marifetiyle Devlet-Millet işbirliğine yönelik bağış uçakları projesi hedefi ve milli birlik ve beraberliğe katkısıyla üzerinde durulacak ve takdire değer görülecek çabalardı.

Türk ve Dünya havacılığının gelişmesini anlayabilmek için yalnızca teknik havacılığın bilinmesi yeterli olmayacaktır. Günümüzde havacılık tarihi çalışmalarında üzerinde durulması gereken konulardan biri de bu husustur. Bütüncül bir yaklaşım ile süreci ve mevcut durumu değerlendirebilmek için multidisipliner bir yaklaşım gerekir. Sosyo-kültürel, teknik, siyasi, iktisadi, askerî, inovatif, politik, demografik ve stratejik alanlarda yetersiz olunması durumunda salt bir bilim bakışı ile de doğru teşhislerde bulunabilmek kolay olmayacaktır. Belki saha çalışanları konunun hayati bir boyutunu ele alacaklar ancak bunun yanında mümkün olduğu kadar yukarıda belirtilen hemen her boyutunun incelenmesine ihtiyaç vardır.

1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Dünyada ve Türkiye'de Uçak Çağının Başlaması

Milton Wright'ın oğulları Wilbur ve Orville; Ohio eyaleti Dayton şehrinde iyi bir tahsil almışlar ve bundan sonra işe başlamışlardır. Langley, Chanut'un

⁸ Yalçın, THHST, s.116.

⁹ Alfred F. Hurley-Robert C. Ehrhart, Hava Gücü ve Savaş, (Çev.: Mehmet Erdoğan), Hv.Bsm. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1986, s.52; EK-14-1-2-Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık (Tarihçe Ş.Md.lüğü-2020).

eserlerini, Lilienthal'in deney sonuçlarını okumuşlar ve işe planör yapmakla başladılar. 1900 yılında Kuzey Carolina'da Kitty Hawk'da tayyarelerini denediler. Uçaklarını önce pilotsuz uçurdular. 1901'de yeni bir denemede 50 metre kadar süzöldüler. Bu süreçte Chanute'den yardım aldılar. 1902'de denemelerinde 200 metre süzöldüler. 1903 yılı denemelerinde dikey dümen kumandasını kanadı burmak suretiyle temin ettikleri, yatış (kanatçık) kumandasına bağladılar. Planör rüzgâra karşı 72 saniye uçar. Artık en önemli mesele bu planöre motor takılmasıydı.¹⁰

Wright Kardeşlerin 17 Aralık 1903 tarihinde yaptığı ilk uçuş, dünya tarihinde önemli ve etkileri sonraki zamanlara artarak tesir etmiştir.¹¹ Nitekim 6 yıl kadar sonra 28 Mayıs 1909 tarihinde Fransız baloncu Barbout kendine ait balonu tanıtmak ve satabilmek için İstanbul'da gösteri yapmış ve balona Osmanlı adı verilmiştir. Bu balon daha sonra İzmir'e de gitmiş ve orada da halka gösteriler yapmıştır. Bu olaydan altı ay kadar sonra ise önce Baron de Catters, Voisin tayyaresiyle 2 Aralık 1909 tarihinde ilk uçuşunu yapmıştır. 5 Aralık tarihindeki ikinci uçuşunu istikamet dümeni telinin kırılması sebebiyle yarıda kesmiştir. Bu hadiseden birkaç gün sonra ise bir başka Fransız tayyareci Bleriot, kendi uçağıyla 11 Aralık 1909 tarihinde Taksim'de uçuş gösterisi için kalkış yapmış ancak hava muhalefeti sebebiyle uçuşunu Dülger Andon'un evine çarparak bahçesine bir kaza ile inmiş ve kendisi de hafif yaralı halde uçuşunu sonlandırmak zorunda kalmıştır. Başta Sultan Reşat olmak üzere devlet yetkilileri kaza sebebiyle Bleriot'a geçmiş olsun dileklerini iletmişlerdir.¹²

1908 yılında Manş Denizi'ni geçen 1000 Sterlin ödül konulmuştur. Bu ödülün sahibi 1909'da üç yarışmacıdan Bleriot olmuştur.¹³ 1909 yılında Avrupa'da Hava gösterileri başlamıştır. Halk uçuşlara başta büyük ilgi göstermişse de zamanla kanıksamaya başlanmıştır. Daha sonraları ise halk uçuşları, halk yarışları ve 3

¹⁰ Kansu Vd., a.g.e., s.90; Yalçın, THG, s.18-20.

¹¹ Mazlum Keyüsk, Türk Havacılık Tarihi 1912-1914 Birinci Kitap, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1950, s.10; İrfan Sarp, Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları, Pozitif Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s.5.

¹² Ergüder Gediz, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihi C. I 1911-1918, Tarihçe Şb. Müdürlüğü, Ankara, s.4-6; Osman Yalçın, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri C-1, Hv.Bsm. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2009, s.10; AjunKurter, Türk Hava Kuvvetleri Tarihi C.I (1910-1914), Hv.K.K.lığıBsm., Ankara, 2009, s.40,41.

¹³ Zekeriya Türkmen, "Türkiye'de Havacılık Teşkilatının Kurulmasında Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış", Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslar arası Tarih Sempozyumu 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.31.

tayyareli gösterilerle, ilginin devam edilmesine çalışılmıştır. Bu gösterilerle havacılığın yeni bir spor dalı olması sağlanmıştır.¹⁴

1908'de kazada ölen ilk hava kurbanı Thomas Selfridge isimli bir Amerikalıdır. 1909'da pilot Lefebre ve az sonra Yzb. Ferber, düşerek ölmüşler. 1909-1911 arasında 132 kişi uçuş sebebiyle hayatını kaybetmiştir.¹⁵1908-1911 yılları arasında 133 kişinin kazalarda hayatını kaybetmesi adeta Quinton'un, "Günde bir tayyareci öldüğü zaman tayyarecilik var olacaktır." kehanetinin ortaya çıkmasıydı.¹⁶ 1783 yılında balonla başlayan modern havacılık tarihinde 20.000 civarında balon uçuşu yapılmış ve insan kaybı sayısı yalnız 20 kişidir. Bu durum uçakların tehlike bakımından risklerinin balonlarla mukayese edilemeyecek kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Uçuşun gerçekleşmesinde en önemli mesele havada kas gücünün dışında ve motor gücüyle hareket eden bir sistemin emniyetle yere inişinin sağlanmasıydı. Bunun teminatı olarak bröveler ortaya çıkmış ve emniyeti garanti edenlere uçuş yetkisi verilmiştir.

Pilot bröveleri 1909 yılında havacılıkta faaliyeti ile öne çıkan Fransız Hava Kulübü tarafından verilmeye başlandı. İlk 16 kişi doğrudan aldıysa da bundan sonra sınav ile verilmeye başlanmıştır.¹⁷1910'da Fransız ordusunda 39 askerî pilot ve 29 tayyare bulunuyordu. 1910 sonunda pilot sayısı 60'a yükselmiştir. Savaş başlayıncaya kadar her tatbikatta uçaklar da yer almıştır. 1912 Fas'ın istilasında Fransız ordusuna uçak ve balonlar keşif ve bombardıman görevi yaparlar. Almanya ve İtalya da 1909'da Avusturya ise 1912'de askerî havacılıklarını kurdular. İlk askerî tayyare, Wright Kardeşler tarafından 2 Ağustos ABD'ye teslim edilmiştir.¹⁸

Askerî Bröveyi kazanmak kısa sürede bazı kurallara bağlandı. Sivil pilot yetkisi aldıktan sonra 5 aylık bir uçuş eğitimine alınan adayların yapılan sınavda 5 km.lik bir menzilde belirlenen hedefin 150 metre yakınına iniş yapmak, Belirlenen arazi üzerinde 300 metre yüksekte 100 km.lik bir mesafeyi üç uçuş yapmak

¹⁴ Osman Yalçın, "Havacılık, Hava Gücünün Doğuşu ve Birinci Dünya Savaşına Etkisi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 59, Ankara, Güz 2016, s.193.

¹⁵ Osman Yalçın, "Havacılık, Hava Gücünün Doğuşu ve Birinci Dünya Savaşına Etkisi", s.132.

¹⁶ Kansu Vd., a.g.e., s.96,97.

¹⁷ Kansu Vd., a.g.e., s.100.

¹⁸ Kansu Vd., a.g.e., s.106, 107.

gerekliyordu.¹⁹ Nitekim daha sonra Osmanlı havacılığı da benzer standartlar ile bröve vermiştir.²⁰

1911'de 1350, 1912'de 1425 ve 1913'te 1148 kara ile 148 deniz uçağının imal edilmiş olması oldukça yüksek rakamlardı.²¹ Havacılık tarihi alanında çalışan E.Hv.Pl't. Tümğ. İrfan Sarp, eserinde bir alt başlığı "1912 yılı Avrupası Uçak Fabrikalarıyla Dolu!" diye yazmıştır.²² Avrupa'da bu gelişmeler olurken Osmanlı Yönetimi de süratle bazı tedbirler almıştır.

3. İmparatorluk Döneminde Türk Askeri Havacılığının Kuruluş Süreci

Osmanlı tarihinde uçuşla ilgili ilk çalışmaların Sultan IV. Murat döneminde yapılan ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnamelerinde yer alan Hezarfen Ahmet ve Lagari Hasan Çelebi'nin uçuşlarına dayandırılmaktadır.²³ Bu uçuşun gerçekte olup olmadığı konusunda tartışmalar olmakla birlikte batı dünyasında havacılığın başlama tarihinin, "Daidalus ve İkarus Destanı" ile başladığı dikkate alındığında Türk tarihinde çok daha sağlam esasları olan ve gerçek olma ihtimali de bulunan bu hadise üzerinden olumsuz bir yaklaşımın katkısı olmayacağı açıktır.

Sultan 1. Abdülhamit zamanında Montgolfier Kardeşlerden hemen 2 yıl sonra 1785'te İstanbul'dan Bursa'ya İranlı bir baloncunun öncülüğünde bir balon uçuşu gerçekleştirilir. Osmanlı tarihinde dikkat çeken önemli bir husus ise Avrupa merkezli havacılık alanındaki gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan ürünlerin tanıtımının genel olarak Osmanlı başkentinde de tanıtılmasıdır. Hemen her padişah zamanında İstanbul'da yabancılar balon gösterileri yapmıştır. Bu dönemlerde Osmanlı toplumunda bilimsel nitelikte bir çalışma bulunmamaktadır. Oflu İsmail Bey ve Bebekli Atıf Beyin bireysel bir uçuş teşebbüsü olmuşsa da kabul görmemiştir. Hatta Oflu İsmail ve arkadaşının faaliyeti yasaklanmıştır.²⁴ Sultan II. Abdülhamit döneminde balon torpidoları ve balonlar hakkında Bahriye Müşaviri Alman Ferik Scharke ve takiben zeplinler Mehmet Şakir Paşa'ya incelenmiştir.²⁵

¹⁹ Kansu Vd., a.g.e., s.106.

²⁰ Yalçın, THHST, s.26.

²¹ Kansu Vd., a.g.e., s.96, 97.

²² Sarp, a.g.e., s.21.

²³ Kansu Vd., a.g.e., s.35-39; Star Gazetesi, "JFK Havalimanı'na Hezarfen'in mermerden rölyefi konuldu", 25.01.2015; http://www.airturkhaber.com/haber_detay.asp?haberID=14262, Erişim Tarihi: 26.01.2014.

²⁴ Kansu Vd., a.g.e., s.40.

²⁵ Yalçın, THG, s.11, 12, 19.

²⁵ Deniz Kurt-Erdal Korkmaz, Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri Cilt-I, Hv.Bsm. ve Neş. K.lığı, Ankara, 2020, s.9-11.

Şüphesiz buradaki her 3 olay da bir teşkilat kurmaktan ziyade araştırmaya yönelik çabalardır.

18. Yüzyıl balonların, 19. yüzyıl planörlerin ve 20. yüzyıl uçakların çağı olarak tanımlamak mümkündür. 20. yüzyıl başladığında Osmanlı İmparatorluğunun içeride ve dışarıda üstesinden gelinmesi gereken yığınla sorunu bulunuyordu. Türklerden eğitilmiş ve genç bir kesim olması olumlu bir durumdur. 1908 yılında 2. Meşrutiyet ile birlikte önce bir olumlu hava oluşmuş ise de kısa zamanda bunun yerini dağılma süreci hızlanmış ve endişeler artmıştır. Osmanlı idaresinde bulunanların 20. yüzyıl başlarında karşılaştığı önemli bir gelişme uçakların icadı ve kısa zamanda gelişme göstermesi olmuştur.

İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemi Türk havacılığının önemli avantajlarından biri idareci konumunda olan birçok devlet adamının mental olarak uçakların önemini takdir etmesidir. Nitekim İstanbul'da 1909 yılında peş peşe yapılan gösteri uçuşlarından sonra Devlet idaresi tarafından 20 Aralık 1909'da kurulan Askerî Komisyon bu bakımdan çok önemlidir ve tavsiyeleri ile dönemine göre oldukça ufuk açıcı tespitlerde bulunmuşlardır.²⁶

Osmanlı İmparatorluğu, 1910 yılında "Uluslararası Balon Konferansı" ve "Hava Seferleri Konferansı"na Paris Sefareti marifetiyle katılmıştır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre konferanslara yönelik Osmanlı yazışmalarında havacılığın hızla geliştiği ve gerekli tedbirler alınmasının önemi, Başkente rapor edilmiştir.²⁷ Yazışmalar, Dışişleri, Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığı bağluları arasında yapıldığından havacılık en etkili birimler tarafından tanınmaya başlamıştır.

Osmanlı askerî havacılığının kurulması öncesi bazı gelişmeler olmuştur. Bunlardan biri 1910 yılında Paris yakınlarında bulunan "Picardie Manevraları"na katılan heyetin raporlarıdır. Bu tatbikata Kur.Yzb. Mustafa Kemal'in olduğu bir heyet gözlemci olarak katılmıştır. Paris Askerî Ataşesi Ali Fethi (Okyar) Beyin de katıldığı bu tatbikatin sonuç raporları da havacılığın önemine ve gerekliliğine

²⁶ Osman Yalçın, "Türk Hava Kuvvetleri Tarihinde Hava Okulu ve Harp Okuluna Geçiş Süreci", Akademik Bakış Dergisi, Cilt 9 Sayı 17, Kış 2015, Ankara, s.231, 232; Osman Yalçın, Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009, Hv.Bsm.Evi ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2009, s.61; AjunKurter, Türk Hava Kuvvetleri Tarihi-1, Ankara, 2002, s.553-556; RifatUçarol, Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu, Alaş Ofset, İstanbul,1988, s.21.

²⁷Fethi Kural, Kuruluş Yıllarında Türk Askerî Belgeleri 1909-1913, Hv.Bas.ve Neş. Md.lüğü, Ankara, 1974, s.60-73; Osman Yalçın, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Askeri Havacılığı, Bilig Dergisi, Kış:2021, Sayı:96, s.152.

değmektedir. Keza kısa süre sonra çıkan Trablusgarp Savaşı da savaşta uçakların önemini ortaya çıkarmış bulunuyordu.²⁸

Osmanlıda askerî havacılığın gerekliliğini ortaya koyan bir diğer önemli gelişme Trakya Karıştıran taraflarında, 1910 yılında Osmanlı ordusunun yapmış olduğu manevradır. Bu tatbikatta alınan net6icelerin değerlendirmesinde, henüz gelişmekte olan uçakların keşif maksadıyla orduda kullanılabileceği sonucuna varılmıştır. Çünkü son zamanlarda Avrupa'da yapılan ordu manevralarında keşif için tayyare ve balon kullanılmaya başlanmıştı.²⁹ Uçağın hızla yaygınlaşması, İstanbul'da yapılan gösteri uçuşları, Paris Havacılık Konferansı ve alınan kararlar, Picardie manevrası, Karıştıran Manevrası ile tarihte ilk deha iki devlet arasında yapılan bir savaşta Trablusgarp'ta İtalyanların uçak kullanmaları önemli gelişmelerdi.³⁰ Serbest balonlar zamanla Sevk edilebilir balonlara dönüşmüştür. Osmanlı ordusunda balon ve uçak kullanılması konusunda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Paris Askeri Ataşeliği uçakları, Berlin Askeri Ataşeliği ise balonları daha verimli bulmuştur. Osmanlı ordusu ise uçaklar ağırlıklı olmakla birlikte balonu da alarak harekate etkilerini bizzat görmeyi yeğlemiştir.³¹

Türk İmparatorluk dönemi askerî havacılığının kuruluş gerekçeleri ortaya çıkınca şüphesiz ilk yapılması gereken askerî hava teşkilatını oluşturmaktır. Osmanlı havacılığının teşkilatlanmasında iki isim öne çıkmıştır. Bunlar Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Kur.Yb. Süreyya (İlmen)'dir. Süreyya Bey anılarında "... İkinci Başkan Çürüksulu Mahmut Paşa beni çağırarak Genelkurmay Dairesinin ciddi bir surette tayyarecilik ile alakadar olacağını beyanla, bu hususta benim memur edildiğimi emretmişlerdir." ifadesine yer vermektedir. Havacılıkla ilgilenmesi konusunda görev verilinceye kadar Süreyya Bey'in mesleki kariyerinde, havacılıkla ilgili bir çalışması bulunmuyordu.³² Kur.Yb. Süreyya Bey, havacılık dökümanlarını incelenmesi sonrasında, havacılık işlerinin yalnız subay ile yürütülmeyecek kadar kapsamlı ve yoğun olduğunu tespit etmiştir. Üst makamlara yaptığı teklif ile "Tayyarecilik Komisyonu" kurulmuştur. Komisyon'un Başkanı Kurmay Yarbay Süreyya Bey olup İstihkâm Binbaşı Refik, İstihkâm

²⁸ Yalçın, THHST, s.105.

²⁹ Yalçın, "Havacılık, Hava Gücünün Doğuşu...", s. 198; Mazlum Keyüsk, Türk Havacılık Tarihi 1912-1914 Birinci kitap, Uçuş Okulları Basımevi Eskişehir, 1950, s.7,8.

³⁰Fethi Kural, Kuruluş Yıllarında Türk Askerî Belgeleri 1909-1913, Hv. Bas. veNeş. Md.lüğü, Ankara, 1974, s.54,66; Süreyya İlmen, Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul,1947, s.18-20.

³¹AjunKurter, Türk Hava Kuvvetleri Tarihi C-I, Hv.Bsm. veNeş.Md.lüğü, 2006, Ankara, s.80-84.

³²RifatUçarol, Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu, Alaş Ofset, İstanbul,1988, s.22-24; İlmen, a.g.e., s. 47; Yalçın, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Askeri Havacılığı, s.153-157.

Binbaşı Mehmet Ali ve İstihkâm Binbaşı Ahmet Zeki Beyler üye olarak görevlendirilmişlerdir.³³

Türk Havacılığın kurulması için öncelikli olarak ilk pilotların yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı ordusu bu konuda proaktif davranmış ve bazı tedbirler almıştır. Uygun seçim için pilotaja uygun kriterler tespit edilmiştir.³⁴ Müracaat eden 6 adaydan 4'ü sınava katılmış, sınavlar sonrası İstihkam Teğmen Yusuf Kenan ile Yzb. Fesa Beyler seçilmiştir. Pilot adaylarının Fransa'da bulunan Bleriot okuluna gönderilmesine karar verilmiştir. Yine aynı tarihlerde Fransa'da öğrenim görmekte olan Teğmen Hikmet'in de kendi hesabına pilotaj eğitimine başlaması kabul edilmiştir.³⁵ 1912 yılı başlarında Fransa'da Bleriot Uçuş Okuluna gönderilen mezkur iki subaydan Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey 780 nolu bröveyi, Teğmen Yusuf Kenan da Fransa'nın 797 numaralı uçuş brövesini almıştır. Bu subaylar sırasıyla Türk havacılığının da ilk pilotları olmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ülkenin imkanları ile temin edilen uçaklarla ilk uçuş 26 Nisan 1912 tarihinde gerçekleşmiştir. İlk uçaklar, Fransa'dan temin edilen iki (2) adet deperdussin uçağıdır. Bu uçaklar, 12 Mart 1912 tarihinde İstanbul'a getirilmiş ve Hasköy'de bulunan Piri Paşa Ambarlarına yerleştirilmiştir. Nisan ayının 19-20'si civarında R.E.P. uçağı ile İngiliz pilot Gordon Bell ve iki makinist İstanbul'a gelmiştir.³⁶ R.E.P uçağının ilk denemesini 26 Nisan 1912'de İngiliz pilot Gardon Bell yapmıştır. Sultan Reşat tarafından uçağın satın alınması için 1.000 altın bağışta yapılmış ve uçağa "Ordu" adı verilmiştir.³⁷ 20 Nisan 1912'de Fransa'dan alınan satın alınan ve gelen uçaklar Yzb. Fesa ile Tğm. Yusuf Kenan'a teslim edilmiştir.³⁸ Bu uçakların teslim alınmasıyla ilk hava birliğinin kurulduğu kabul edilmektedir.³⁹ Bu tarih, aynı zamanda ikinci parti uçakların yurt dışından da geliş tarihidir.⁴⁰ İlk Türk hava birliklerinin çekirdeğini oluşturan teşkilatlanma tarihi ordulara birer bölük olarak dâhil edilen tayyare bölükleridir. Osmanlı havacılığının kuruluş aşamasında oluşturulan ilk yapılardan biri de 25 Eylül 1912'de "Tayyare Mektebi ve Tayyare Bölükleri Teşkilatı"nın oluşturulması

³³ Orhan Aydar, Uçan Süvariler, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s.40,41; Keyüsk Türk Havacılık Tarihi 1912-1914 Birinci kitap, s. 22; Gediz, a.g.e. 19.

³⁴ Kural, a.g.e., s.22,26,41-44.

³⁵ Kurter, a.g.e., C-I, s. 46; Kural, a.g.e., s. 2, 3.

³⁶Kurter, Hava Kuvvetleri Tarihi C-I, s.80-87.

³⁷ Erden Candaş, 1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri, Hv. Basımevi, Ankara, 1993, s.20-23.

³⁸ Bu tarih Fethi Kural'ın eserinde 21 Mart 1912 olarak geçmektedir.

³⁹ Yaşar Özdemir, Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey, Hv.Bsm. veNeş.Md.lüğü, Ankara, 1981, s.6.

⁴⁰Keyüsk, Türk Havacılık Tarihi, (1912-1914) Birinci Kitap, s.26.

olmuştur. Bu yıllarda, tayyare bölükleri iki takımdan ve her takımda ise iki uçak olması kararlaştırılmıştır.⁴¹ Bu bölüklerin Batı'daki emsallerine göre sayı ve evsaflarının ¼ gibi oldukça düşük olduğunu da belirtmek gerekir. Bu durum savaş yıllarında da çok fazla değişmemiştir.⁴²

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Tayyare (Hava) Okulu'nun Üsküdar taraflarında kurulmasını istiyordu. Ancak uygun bir arazi bulunamaması sebebiyle bugün Yeşilköy olarak bilinen bölge rüzgârın esiş yönü, arazinin durumu ve demiryoluna yakınlığı sebebiyle havacılık için uygun bulunmuştur.⁴³ Kur.Yb. Süreyya Bey havacılık teşkilatı ve özellikle Hava Okulu için yoğun çaba harcamıştır. Çalışmasında; hangar, daire ve sair yapılar için milli kabiliyetlerin kullanılması hesaplanmış, okulun yerinin düzenlenmesi için o gün için ihtiyaç duyulan mali tablo tespit edilmiştir. Toplamda ihtiyaçlar için gerekli olan bütçe 40.000 lira olarak belirlenmiştir.⁴⁴

Kur.Yb. Süreyya Bey Başkanlığında ve yanında Bnb. Mehmet Ali Bey'den oluşan bir heyet, 7 Mayıs-9 Temmuz 1912 tarihleri arasında Avrupa'da havacılığın geldiği durumu ve son gelişmeleri görmek, ayrıca uçak, mühimmat ve teçhizat siparişi de vermek üzere bir inceleme gezisine görevlendirilmişlerdir. Bu gezi esnasında hemen her yeni bilgi ve görülen yerler İstanbul'a rapor edilmiştir. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Süreyya Bey'e 15 Mayıs 1912 tarihli yazısında "... Bir gün evvel önce hava okulunu kurmak ile pilot yetiştirmeye çok şiddetle ihtiyacımız vardır... Şu okulu bir gün önce kurmamıza ve bir gün önce uçak uçurarak, hiç olmazsa kıyılara yakın yerlerde keşif yapabilmemize imkân verecek şekilde hareket ediniz..." talimatı vermiştir.⁴⁵

3 Temmuz 1912'de Yeşilköy Hava Okulu resmi olarak açılmıştır. 25 Eylül 1912 tarihli emirle Okulun teşkilatı, hava bölükleri teşkilatıyla birlikte

⁴¹ Keyüsk, Türk Havacılık Tarihi (1912-1914) Birinci Kitap, s.104-110;Yalçın, THHST, s.13,14.

⁴² İhsan Göymen, Birinci Dünya Harbi IX ncu Cilt Türk Hava Harekatı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1969, s.33,70.

⁴³ H. Derya Kalyencioğlu, Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu-III, HHO Basımevi, İstanbul, 2007, s.17.

⁴⁴ Osman Yalçın, Hava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2001, s.12; Zeynep Gülten, Havacılık Tarihinde Yeşilköy, HHO Müzesi Yayınları, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2010, s.20; AjunKurter, Türk Hava Kuvvetleri Tarihi-1, Ankara, 2002, s.566-568.

⁴⁵Keyüsk, Türk Havacılık Tarihi (1912-1914) Birinci Kitap, s.33; RifatUçarol, Türk Havacılığını Güçlendirme Kampanyası İlk Defa 1912 Yılında Nasıl Başlamıştı?, Hava Kuvvetleri Dergisi, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, s.6;UÇAROL, a.g.e., s.29.

düzenlenmiştir.⁴⁶ Okul müdürlüğü, komutanından yazıcı onbaşıya kadar toplamda 24 kişilik bir kadrosu vardı. Bu personelden 4 öğretmen pilot ve 6 makineci öğretmen eğitimden sorumluydu. Hava Okulu bünyesinde tamirhane, depo ve muhafız takım komutanlığı bulunuyordu. Her yıl üç devre kurs açılması ve her devrede 15-20 subayın eğitim alması planlanmıştır. Bu şekilde bir yıl içinde yaklaşık 50-60 pilotun yetiştirilmesi öngörülmüştür. Bu sayıda mezun verilmesi hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Uçakların arıza yapmaya başlaması sonrasında makinist yetiştirilmesi için de Osmanlı donanması mensubu subayların teknik alanda destek vermesi için Hava Okuluna görevlendirilmesi yapılmıştır. Bu subaylar hava gücüne makinist olarak katkı sağlamışlardır. 1914 yılı Haziran ayında Yeşilköy'de Deniz Hava Okulu açılmıştır.⁴⁷ Deniz Hava Okulu'nun öğretmen kadrosu Hava Okulu tarafından karşılanmıştır. Fransız Binbaşı De Goys, Mayıs-Ağustos 1914 tarihleri arasında Osmanlı havacılığını ıslah etmek için görev almıştır. De Goys bir takım önemli işleri yapmaya çalışmıştır.⁴⁸

Birinci Dünya Savaşı süresince İmparatorluk dönemi Türk askerî havacılığında Almanlar etkili olmuştur. 3 Aralık 1914 tarihi itibarıyla; Yeşilköy Hava Okulunda 31 subay ile 417 astsubay, sanatkâr ve er mevcuttur. Bu Okul; fonksiyon ve orduya ihtiyaç duyulan yeterli sayıda pilotu yetiştirmekte yetersiz kalmıştır. Hamdi Çaypınar kendi anılarında, esir İngiliz Tümgeneral Charles Vere FerrersTownshend'in anılarına atıfta bulunarak Hava Okulu ile ilgili ağır tenkitlerde bulunduğunu aktarır.⁴⁹ Bununla birlikte Townshend'in birçok konuda objektif olmadığını bu konudaki tespit ve eleştirilerine şüpheli bakmak gerektiğini ve başka kaynaklarla teyide muhtaç olduğunu belirtmek gerekir.

Kuruluşundan beri Türk havacılığının önemli sorunlardan biri her zaman mali hususlar olmuştur. Alman maliyesi, parası gönderilmeden tayyare ve yedek malzeme gönderilmesine karşı çıkmış ve ödemenin yapılmadan sevkiyat yapılmamasında ısrarcı olmuştur. Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan uçak, teçizat ve donatım malzemelerinin zamanında ve yeterli sevkiyatına engel olunmuştur. Osmanlı havacılığının başında bulunan Alman Hv. Plt. Bnb. Serno da bu hususu eleştirmiştir. Bu durum iki devlet arasında uzun süre sorun olmuş ve birtakım

⁴⁶ Osman Yalçın, Türk Hava Harp Sanayii Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s.20.

⁴⁷ Gülten, Havacılık Tarihinde Yeşilköy, s.32-34.

⁴⁸ Yaşar Özdemir, "Hamdi Çaypınar'ın Havacılıkla İlgili Anıları", Hava Dergisi, 1980, s.5.

⁴⁹ Özdemir, a.g.m., s.7.

görüşmelerden sonra sevkiyatlar başlamıştır.⁵⁰ Dönemin bir diğer gelişmesi uçakların uçuş ömrünün çok kısa olmasıdır. Süratle değişen uçak teknolojisi nedeni ile envanterdeki uçakların kısa sürede demode olmaktadır.⁵¹ Türk havacılar bu duruma razı olmakla birlikte demode uçaklara ulaşmak bile pek mümkün olmamıştır. Ordu envanterindeki uçak miktarı kademeli ve teşkilata bağlı olarak artmıştır. 1915'te 40 adet, takip eden yıllarda ise 100'e yükselmiştir. 1914 yılında 10 civarındaki pilot sayısı ve Osmanlı havacılığının insan gücü savaş süresinde de gelişmeye devam etmiştir. Savaşın sonlarına doğru görev başında 100 civarında pilot ve rasit bulunuyordu. Savaş yıllarında toplam 450 muhtelif tipte kara ve deniz uçağı girmiştir. Bu uçaklardan 150 kadarı Alman Tayyare Paşa Bölükleri envanterinde olup Alman hava unsurlarınca kullanılmıştır. Almanlar, bu tarihlerde altı (6) hava ve bir deniz hava bölüğü olmak üzere 7 bölük olarak teşkilatlanmışlardır. Savaş yıllarında deniz tayyareciliği haricinde Osmanlı hava teşkilatında 290 Alman uçucu personel ile 1400 kadar Alman teknisyeni görev almıştır. Bu rakamlara deniz tayyare bölüklerinde görev alan 50 uçucu ve 120 teknisyen de ilave edildiğinde toplamda 295 pilot subay, 95 pilot astsubay olmak üzere toplamda 1740 makinist ve diğer personel görev almıştır. Osmanlı havacılığının en kıdemli pilotu ve komutanı olan Hv.Plb.Bnb.Serno anılarında uçak sayısı 415 adettir. 1918 yılı sonunda Türk havacılığının; 17 Tayyare Bölüğü, birkaç hava müfrezesi, 3 deniz hava bölüğü ile ilaveten 3 Balon bölüğü olmak üzere 25-30 civarında muharip hava birliği bulunuyordu.⁵² Osmanlı askerî havacılığı tamamen müttefiklere bağımlı haldeydi. Yine savaş yıllarında yaklaşık 205.000 civarında uçak üretildiği ve bunların yaklaşık 47.000'nin Osmanlı İmparatorluğunun müttefikleri tarafından üretildiği gerçeği karşısında 10 cephede savaşan bir ordunun envanterine savaş süresince sadece 450 adet uçak girmiş olması milli bir harp sanayinin önemli olduğu hususunda üzerinde durulması ve tefekkür edilmesi gereken bir konudur.

3.1. İmparatorluk Dönemi Türk Hava Harp Sanayii Kurulması Teşebbüsleri

⁵⁰Flanagan, a.g.e., s.45.

⁵¹Flanagan, a.g.e., s.79.

⁵²Flanagan, a.g.e., s.91; İsmail Kayabalı-Cemender Arslanoğlu, Türk Kültürü, S.116, Hava Kuvvetleri Sayısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Haziran 1972, s.494,495; Yıldız, a.g.e., s.175; Yalçın, Mütareke Dönemi ..., s.76,77.

Paris Osmanlı Askerî Ataşeliğine 1911 yılı sonlarında J. Şişmanoğlu adında bir Osmanlı vatandaşı müracaat etmiş ve bazı buluşlarını Osmanlı menfaatine kullanabileceğini belirtmiştir. Beyanında Osmanlı İmparatorluğunun özgün havacılık merkezi ile hava okulunu kurması suretiyle yurtdışına bağımlılıktan sakınılmasına değinmiştir. Kurulacak tesislerle ileride millî hava sanayisinin gelişeceğini hatta istenirse kurulacak okulda öğretmen olarak görev alabileceğini belirtmiştir.⁵³

Balkan Savaşlarından hemen sonra yabancı (Macar) bir Şirket İstanbul'da uçak fabrikası kurmak için girişimlerde bulunur.⁵⁴ Mutabakata varılan taslak çalışmada oldukça önemli hususlar yer almaktadır. Bunlar;

a) Hava Okulu inşaatı beş (5) ay içerisinde tamamlanacak ve eğitim-öğretime hemen başlanacaktır.

a) Pilotaj eğitimi 6 ay olacak,

b) Okulun öğretmen ve araç-gereç giderleri fabrika tarafından karşılanacak,

c) Şirket mektebin yanında en modern uçakları üreten bir uçak fabrikası kurulacak,

d) Uçak motorlar ilk zamanlar hükümetin de uygun göreceği bir ülkeden satın alınacak,

e) Uçak fabrikasında zamanla Türk işçiler çalışmaya başlayacaklar,

f) Osmanlı ordusunun ihtiyacı için belirlenen sayıda göreve hazır uçak her an satın alınmak üzere fabrikada hazır bulundurulacak,

g) Hava Okulunda sivillerde pilotaj eğitimi alabilecekler,

f) İcatlar ve buluşların gizli tutulması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁵

Bu proje belirli bir aşamaya kadar kabul görmüştür. Proje imza aşamasındayken İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü'nün ilave görüşlerinin de eklenmesi istenmiştir. Olumlu bir cevap beklenirken, "Bu teklif kabul edilmemiş ve bu iş de yapılmamıştır." notu eklenmiştir. Bu notu protokole kimin niçin yazdığı bilinmemektedir. Bu gelişme üzerine proje bu safhada kalmıştır.⁵⁶ 1913 yılında

⁵³ Yalçın, a.g.y.l.t., s.31.

⁵⁴ Kural, a.g.e., s.5-6.

⁵⁵ Kural, a.g.e., s.5.

⁵⁶ Kural, a.g.e., s.328.

burada öngörülen uçak fabrikası ve ilave yeni bir hava okulu kurulsaydı muhtemelen Birinci Dünya Savaşı'nda önemli katkısı olurdu. Bu dönemde Osmanlı sanayinin, kurulacak fabrikayı idame ettirecek ve gelişmesini sağlayacak güçte olmadığı da dikkate alınması gereken bir husustur. 1913 yılında Fransa'da 22 adet uçak fabrikası olduğu bilinmektedir. Aynı tarihlerde küçük bir uçak üretimi yapan bir fabrikanın bile olmaması Türk havacılığı için büyük kayıptır. Havacılıkta teknik yapının bir geçmişinin ve bilgi birikiminin olması gelişmelerin devamı için gereklidir. Havacılık, diğer yan sanayiiden destek alması gereken kompleks bir yapıdır. Batıda onlarca uçak ve motor fabrikaları kurulmuş olmasının kültürü Sanayii Devrimi'nin sonucudur.

İstanbul'da uçak imalatı için bir diğer teşebbüs Temmuz 1914'de gazetelerde yer almıştır. Otomobil teknisyenliği bilgisi olan Hayri Bey ve Rıza Beyler Tophane Askerî Fabrikasına müracaat ederek uçak yapma arzularını dile getirmişlerdir. Bu kişileri Enver Paşa teşvik etmiş ve çalışmalarına müsaade edilmiştir. İmalatı tamamlanan uçağın uçurulması mümkün olmamıştır. Bu şekilde ikinci teşebbüs de hayata geçirilmesine rağmen başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵⁷ İmalatın yapılması bile dönemine göre oldukça cesur ve değerli bir çıkıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk ordusunun uçak, uçak motoru ve teknik personel eğitimi ihtiyacının karşılanması gerekiyordu. Zira 10 civarında Cephe olması sebebiyle ihtiyaçlar ve maliyetler sürekli artıyordu. Bu gerekçelerle Türkiye'de bir "Uçak ve Uçak Motor Fabrikası'nın kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu maksatla Prusya Harbiye Bakanlığı'ndan Yzb. Bartsch ve Bonz Firması Temsilcisi Bronzinile birlikte İstanbul'a gelmişler ve yapılan incelemede bulunmuşlardır. Ancak teknik alanda yetersizlikler sebebiyle o günün koşullarında uçak üretilemeyeceği sonucuna varılmıştır. Yine aynı tarihlerde Stinnes Firması da İstanbul'da inceleme yapmış ve aynı gerekçeler ile vazgeçmiştir.⁵⁸ Osmanlı idaresi tarafından havacılık yakından takip edilmesine rağmen batı ordularının kazanımları denginde bir askerî havacılık oluşturulamamıştır. Avrupa'da onlarca uçak üretim fabrikası kurulmuş ve bu fabrikalar öncelikle kendi askerî havacılığını desteklemiştir. Osmanlı Devleti idarecileri havacılığın ordularda önemli olacağını takdir etmelerine rağmen hava harp sanayinin gelişmesi için alınan tedbirler sınırlı kalmıştır. Esasen sanayileşme bir süreç ve yeterlilik ile ortaya çıkan bir sonuçtur.

⁵⁷ Gökhan (Rumuz), Türk Havacılık Tarihi, Türk Hava Kurumu Bilim Eserleri Yarışması, İstanbul, 1989, s.54; Oktay Verel, İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.I, Türk Hava Kurumu Yayınları 3, İstanbul, 1985, s.40.

⁵⁸Flanagan, a.g.e., s.41,42.

İdealler veya vizyonlar çok değerlidir. Ancak bunların gerçekleştirilebilirliği konusu bir durumdur.

3.2. Cumhuriyet Dönemi Türk Hava Harp Sanayii Çalışmaları

Milli Mücadele döneminde Türk havacılığı birçok soruna rağmen güç şartlarda zaferin elde edilmesine büyük katkılar sağlamıştır. Kısıtlı imkânlarla envantere bulunan uçakların kaybedilmemesi ve faydalı şekilde kullanılması gerekiyordu. Savaş halinde olunması sebebiyle barış şartlarında olduğu gibi uçak üreticilerinden teminde önemli sorunlar vardı. Temin edilenler de silahsız olarak alınabiliyordu. Bu uçaklara Birinci Dünya Savaşı yıllarından kalan Alman silahları monte edilerek uçaklar silahlı hale getiriliyordu. Bu dönemde Eskişehir ve Konya'da onarım merkezleri açılmış, zamanla Konya, Türk havacılığı için merkezi bir onarım ve bakım merkezi haline gelmiştir. Muharebelerin her birinde havacılar keşif faaliyeti yapmak, bildiri atmak suretiyle psikolojik hareket ve havadan yere düzenledikleri diğer harekât nevi'leri önemli katkılar sağlamıştır.⁵⁹

İstiklal Savaşı'nın başarı ile sona ermesi sonrası ülkenin pek fazla iç ve dış sorunları bulunuyordu. Lozan Barış Antlaşması sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını devam ettirmesi için alacağı tedbirlerin yerinde, zamanında ve yeterliliği ölçüsünde olacağı açıktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu mesleki hayatlarının son 11 yılını genel olarak cephelerde geçirmiş yetenekli, tecrübeli ve genç bir kesimden oluşuyordu. Bu kadro o günün şartlarında tam bağımsız olmanın en önemli teminatlarından birinin hava gücü olduğu konusunda mutabıktılar. Ancak bu hava gücünün yerli milli imkan ve kabiliyetlerle üretilmiş, modern eğitim sistemini benimsemiş ve Türk milletinin mensuplarınca yürütülmesi gerektiği de önemli bir kriterdi.⁶⁰ Türk askerî havacılığı kuruluş yıllarında uzun bir süre yabancı personel istihdam etmek durumunda kalmış ve burada telafisi güç bazı sorunlarla karşılaşmıştır.⁶¹ Bu nedenle milli üretilen uçakların personelinin de milli olması önemliydi.

3.2.1. Hava Harp Sanayii Alanında Projeler ve Sonuçları

⁵⁹ Yalçın, a.g.t.yl., s.136, 219.

⁶⁰ Yalçın, THG, s.429, 430.

⁶¹ Osman Yalçın, "Balkan Savaşlarında Türk Hava Harekâtı", Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2022, Sayı: 6, s.90, 97.

Cumhuriyet tarihinde gerçekleşen ilk uçak üretme teşebbüsü özel bir girişim olarak gerçekleşmiştir. Bu girişim, Yunanlardan kalan malzemeler ile kendi uçağını imal eden ve 28 Ocak 1925 tarihinde başarılı bir uçuş gerçekleştiren Vecihi Hürkuş'un girişimidir. Vecihi Bey, bu girişim sonrası 15 gün hapis cezası almış ve Hava Kuvvetlerinden ayrılmıştır.⁶² Bu gelişmeden kısa süre sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından 16 Şubat 1925 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti'nin açılışı yapılmıştır. Gazi Paşa'nın, "İstikbal Göklerde"dir"⁶³ sözünü bu açılışta söylediği kabul edilmektedir. Kendisi, Türk Tayyare Cemiyeti'nin ilk Nizamnamesinin hazırlanmasına bizzat müdahil olmuştur. TTC'nin güçlendirilmesi için tedbirler alınmıştır. Bunlardan biri de Donanma Cemiyeti'nin Türk Tayyare Cemiyeti'ne devredilmesi olmuştur. Asli görevi şüphesiz Osmanlı Donanmasının gelişmesi ve güçlenmesine yöneliktir. Bu cemiyet Cumhuriyet dönemine kadar intikal etmiştir. 1926'da çıkarılan kanunla donanma Cemiyeti'nin lağvı ile Donanma Cemiyetinin varlıkları 689 No'lu kanunla Türk Tayyare Cemiyeti'ne devredilmiştir.⁶⁴ Bu Nizamnamede havacılığın gençliğe sevdirmesi yanında havacılık sanayiinin kurulmak istenmesinin ifade edilmesine yer verilmiştir.⁶⁵

3.2.2. Hava Harp Sanayii Alanında Devlet Girişimleri

Cumhuriyet tarihinde Hava Harp Sanayii yatırımına yönelik ilk girişimi Devlet yapmıştır. Alman uçak üreticisi olan Junkers firması ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında 15 Ağustos 1925 tarihinde bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşme ile Türk Tayyare Motor Anonim Şirketi (TOMTAŞ)'nin kuruluşu gerçekleşmiştir.⁶⁶ Bu çalışmada Cumhuriyet Döneminde yapılan girişimleri Devletin ve Özel Teşebbüsün yapmış olduğu girişimler olarak iki ana başlık altında toplamak konuyu incelemek ve bütünlüğü sağlamak bakımından bir yöntem olarak uygulanmıştır.

3.2.2.1. TOMTAŞ ve Kayseri Tayyare Fabrikası

⁶² Yalçın, THHST, s.182.

⁶³ Atatürkçülük Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1983, s.200.

⁶⁴ Kavanin Mecmuası, TBMM, Yıl: 1926, C.IV, Kanun No:689, s.34.

⁶⁵ Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname, 1925.

⁶⁶ Osman Yalçın, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Uçak Fabrikası Kurma Mücadelesinde İlk Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (tomtaş) ve Kayseri Uçak Fabrikası", AAM Dergisi, Cilt:26, Sayı:78, Ankara, 2010, s.574, 575.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takiben hava hâkimiyetinin ve güvenliğinin sağlanması için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Burada temel yaklaşım, Türkiye'nin kendi, uçaklarını kendisinin yapabileceği bir yapının kısa sürede ama kalıcı bir şekilde gerçekleştirilmesiydi. Bu maksatla havacılığın milletin dikkatinde canlı tutulması için çalışmalar başlatılmıştır. Türk Tayyare Cemiyeti'nin kurulması, Bağış Uçakları Projesi marifetiyle halk ile temasta bulunulması yerli sanayinin sağlam temeller üzerinde inşa edilmesine katkı sağlayan yan unsurlardır. Keza yurt dışına eğitime personel gönderilmesi ise zaman içinde kurulan tesislerin milli olması için atılmış önemli bir adımdır. Kaldı ki mevcut hava gücünün modern ve dünya standartlarına uygun şekilde yapılandırılması ülkenin bekası için kaçınılmazdır.

Harp Sanayii kurma çalışmaları, İstiklal Savaşı yıllarına dayanmaktadır. Önce Kırkkale'de bazı tesisler yapılmış, Cumhuriyetin ilanı sonrasında ise bu girişimler devam etmiştir. Genel olarak Hava Harp Sanayi, bir ülkede ağır sanayinin en gelişmiş halidir. Teknolojik üstünlüğü, tasarımı, mühendislik bilgisi yönüyle önemlidir. Cumhuriyet erken döneminde, birçok yan sanayi dalının geliştirilmesi ülkenin kalkınması için önemli bir gelişmedir. Yine ekonomik alanda da ciddi yatırımlara ihtiyaç vardır.⁶⁷ Gazi Mustafa Kemal, "Eskimiş teknolojileri değil, en yeni teknolojiyi ülkeye getirmediğimiz, getiremediğimiz sürece, yabancı ülkelere bağımlı olmaktan kurtulamayız." ve "...Fakat aynı zamanda sanayimizi de güzelleştirmek, geliştirmek zorundayız. Eğer sanayi konusunda hoş görür olmaya devam edersek, endüstri ürünleri yönünden, yine dış ülkelere haraç vermek zorunda kalırız"⁶⁸ vurgusunu yapmıştır. Gazi Mustafa Kemal 1 Kasım 1924'de TBMM'yi açış konuşmasında, "Yurt savunmasından söz ederken askerî alanda önemli ve etkin bir nitelik taşıyan Hava Kuvvetlerine yüce Meclisin özellikle ilgisini ve dikkatini çekmek isterim." demiştir.⁶⁹ Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet ordusunun milli imkân ve kabiliyetlerle modern techizatlarla donatılmak istenmektedir.

Junkers Firması uçak imalatı geçmişiyle, iddialı ve güven duyulan bir firmadır. Ancak 1920'li yıllarda ekonomik olarak sorunları bulunmaktadır.

⁶⁷İhsan Tayhani, Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950), THK Bsm., Ankara, 2001, s. 207.

⁶⁸ Ziya ŞAKİR, Nuri Demirağ Kimdir?, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1947, s.62; Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-2001), İmaj Yayınevi, Ankara, 2001, s.61.

⁶⁹Kayabalı-Arslanoğlu, a.g.e., s.534; Özdemir, Atatürk ve Türk Havacılığı, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1981, s.22; EK06-1-2-Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık (Tarihçe Ş.Md.lüğü-2020.

Almanya'nın Versay Antlaşması hükümlerinden kaynaklı kısıtlarına karşın Türkiye'nin tam egemen olması, firma ile Türk hükümetinin ortak çıkarlarda bir araya gelmesini sağlamıştır. Yapılan anlaşmada fabrikanın kuruluş sermayesinin yaklaşık 7.000.000 Mark (3,5 milyon TL) olacağı hesaplanmıştır. Bu miktar Türkiye hükümeti ve Junkers firması arasında eşit olarak paylaşılacaktı.⁷⁰ Fabrika tam kapasite üretime geçinceye kadar Türkiye Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı olan uçakları Almanya'dan alacaktı. Ancak firmanın son yıllarda işlerinin iyi gitmediği bilgisi Almanlar tarafından bildirilmemiş, Türkiye de bu durumdan haberdar değildir.

Tayyare Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ)'ın kurulması ve Türkiye'nin uçak üretmesi gerektiği konusu 22 Nisan 1925 tarihinde TBMM'de gizli oturumda Meclis'te etraflıca tartışılmıştır.⁷¹ Neticede bu görüşmelerde ülkenin savunma ihtiyaçları, mali gücü ve özellikle hava gücünü geliştirme zorunluluğu kabul görmüş ve işbirliği yapılması kararına varılmıştır. TOMTAŞ'ın resmen açılışı devlet töreni ile 6 Ekim 1926'da yoğun bir katılım ile gerçekleşmiştir. Resmi açılışa; TOMTAŞ İdare Reisi Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey, Milli Müdafaa Vekili Recep (Peker) Bey konuşma yapmışlar ve kurulacak olan bu fabrikanın önemine değinmişlerdir.⁷²TOMTAŞ'ta, kuruluş günlerinde 50 Türk işçi ile 120 Alman olmak üzere toplam 170 personel birlikte çalışmaya başlamıştır. Fabrikada çalışan Türk personelden bir kısmı gruplar halinde Almanya'da uçak üretimi, havacılık sanayii gibi çalışacakları alanda teknik eğitime teksif edilmişlerdir.⁷³ 1927 yılında TOMTAŞ'ın faaliyete geçmesi ile Hava Kuvvetleri envanterindeki A-20, F-13 ve G-23 uçaklarının bakım, onarım ve revizyonları yapılmaya başlamıştır.

TOMTAŞ faaliyete başlamış olmasına karşın beklentileri gelişmeleri karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bunun birçok nedenleri vardır. Junkers Firması'nın bu dönemde ekonomik sorunları bulunuyordu. TTC'nde olduğu gibi TOMTAŞ yönetiminde bulunan Türk üyenin, havacılık ve teknik konularda yeterliliğinin sınırlı olduğu değerlendirilmektedir. Alman ve Türk personel arasındaki 4-5 kata varan ücret farklılığı yine bir başka önemli sorundu. Yine

⁷⁰Tayhani, a.g.e., s.218.

⁷¹Tayhani, a.g.e., s.219.

⁷²Hulusi Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler II, Hv.Bsm. veNeş.Md.lüğü, Ankara, 2006, s.352; Oktay Verel, İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.II, Türk Hava Kurumu Yayınları 4, İstanbul,1985, s.426-432.

⁷³ Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler II, s.352; Bora Çağlar, Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar, HAVELSAN, Ankara, 2000, s.338,339; Tayhani, a.g.e., s.223.

dönemin havacılarından Vecihi Bey (Hürkuş)'e göre eğer TOMTAŞ'da uçak üretimi yapılabilseydi, Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda bir uçak ihracatçısı olacak ve Türkiye hazinesine altın yağacaktı. Yaşanan bazı olumsuz gelişmeler sebebiyle fabrika üretime başlayamamış ve 3 Mayıs 1928'de tarihinde TOMTAŞ'ın faaliyeti sona ermiştir. Junkers ile Türk Tayyare Cemiyeti arasında bir protokol yapılmış ve Junkers tüm hisseleri ile bilumum haklarından 520.000TL. bedel karşılığında feragat etmiş ve uçak fabrikası Türk Tayyare Cemiyeti'ne devredilmiştir. Junkers Firması ile olan anlaşmazlık çözümlenmiş ve hisselerin Türkiye tarafından satın alınması sonrası 1930 yılında fabrikada revizyon faaliyeti yeniden başlamıştır.⁷⁴

TOMTAŞ kapandıktan sonra hukuki süreç ile tasfiye gerçekleşmiştir. 1931 yılında Hava Müsteşarlığına bağlı olarak "Kayseri Tayyare Fabrikası" yeniden açılmıştır. Türkiye, ihtiyacı olan uçakları üretmek için Amerika'dan uçak üretim lisans hakkı almıştır.⁷⁵ Bu maksatla 1932'de MMV (MSB)'liği ile Amerikan "TheCurtissAeroplaneand Motor Companyİnc." arasında sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşme gereği 33 adet "CurtissHawk" 8 adet "Fledgling" uçaklarının üretimi Kayseri'de yapılmıştır. Bu üretim Amerikan havacılık sanayi ilk defa Türkiye'de uçak üretiminde yer almıştır.⁷⁶

Yıllar içinde üretime bakıldığında; 1935 yılında Türkkuşu için 3 ayrı tipte 50 adet planör ile 1936'da Alman GothaerWaggonFabrik A.G. ile lisans anlaşması yapılmış 45 adet Gotha 145 uçaklarının 1937 yılından itibaren üretimi yapılmıştır. Bu yıllarda uçak üretiminde önemli bir ülke olan Polonya'nın PanstwoweZakładyLotnicze firması ile yapılan lisans anlaşması yapılmıştır. 1937 yılından itibaren 20 adet PZL-24A-24C tipi uçağın üretimi yapılmıştır. Bu firma ile anlaşma yapılmasında Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda görev yapan dönemin Polonya Hava Kuvvetleri Komutanı LudomilRaysk'nin katkıları olmuştur.⁷⁷ Kayseri Uçak Fabrikasında zamanla ayda 4 uçak üretilecek bir üretim yapılımaya başlanmıştır. Son olarak 1940'da İngiliz PhilipsAndPowis Aircraft Ltd.

⁷⁴ BCA. Fon Nu.30.18.1.2.6, Yer Nu.57.15; Perihan Kilimci, Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askeri Havacılığı, Hv. Harp Okulu Basımevi, 2004, s.123,124; Serdar Sarısır, Atatürk Dönemi Millî Hava Harp Sanayii İçinde Kayseri Tayyare Fabrikasının Yeri, Erciyes Üniversitesi Sos.Blm.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1998, s.72; Yalçın, THHST, s.460, 461.

⁷⁵ BCA, Fon Nu.30.18.1.2, Yer Nu. 24.72.17, BCA, Fon Nu. 30.18.12, Yer Nu. 42. 10.2. BCA,Fon Nu. 30.18.1.2,Yer Nu.33.5.7; BCA,Fon Nu.30.18.1.2, Yer Nu.24.72.17; BCA,Fon Nu, 30.18.1.2, Yer Nu. 42.10.2.

⁷⁶ Üretilen Bazı Uçaklar EK-01-1-2-3-4-5'dedir.

⁷⁷Sarısır, a.g.t., s.75-85.

firmasıyla anlaşılmiş ve 24 adet Magister tipi uçak üretimi yapılmıştır.⁷⁸ Kayseri Uçak Fabrikası'nda 1932–1942 arasında 200 kadar uçağın üretimi yapılmış ve Türk hava unsurlarına teslim edilmiştir.⁷⁹

Almanya daha sonraki yıllarda Dışişleri aracılığı ile bir Uçak Fabrikası ve benzeri havacılık faaliyeti ortaklığını yeniden ihyasını teklif etmiştir. Arşivde yer alan belgeye göre Junkers Firmasının birkaç yıl evvel yaptığı anlaşmada yaşanan olumsuz neticeden belirtilmektedir. Alman Hükümeti tarafından desteklenen Lufthanza Firmasının projeleri anlatılmaktadır. Proje ile öngörülen bazı öneriler şunlardır. Berlin-İstanbul hava hattının açılması, Sarıgazi'de Hava Kuvvetlerine bir meydan yapılması, Alman Hava Sanayi desteği ile Lufthanzaile birlikte Türkiye'de bir uçak fabrikası yapılmasıdır.⁸⁰ Dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak konuyla ilgili Başbakanlığa gönderdiği değerlendirmesinde, Genelkurmayın Harp Sanayinin gelişmesine her zaman önem verdiğini ve uygun olan projelerin destekleneceğini bildirmiştir.⁸¹ Ancak gelişen siyasi olayların etkisiyle yeni bir girişim olmamıştır.

Kayseri Tayyare Fabrikası uçak üretimine son verdikten sonra İkmal ve bakım işlerini yapmaya devam etmiş ve buna göre yeniden yapılandırılmıştır. Yıllar içerisinde teşkilatta bazı değişiklikler olmakla birlikte bakım ve onarım merkezi olma vazifesini sürdürmektedir. 1978 yılında fabrikanın imkân ve kabiliyetinin uçak üretmeye yeterliliğinin ölçülmesi için "Mavi Işık Uçak Üretim Projesi" ile uçak üretme kabiliyeti test edilmiş ve dönemine göre bu proje başarı ile tamamlanmıştır.⁸² Halen Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı önemli sayıda uçağın Fabrika seviyesi bakım, onarım, tadilat ve olarak faaliyetini sürdürmektedir.

3.2.2.2. Türk Hava Kurumu Harp Sanayii Fabrikaları

⁷⁸ BCA, Fon Nu. 18.1.2, Yer Nu.83.54.18.

⁷⁹ Zeynep GÜLTEN, İlk Uçak Sanayimiz Tayyare Otomobil Türk Anonim Şirketi TOMTAŞ' tan 2. Hava İkmal Bakım Merkez Komutanlığı'na 2001, İstanbul, 2002, s.75; Tayhani, a.g.e., s.223-225.

⁸⁰ BCA, Fon Nu. 30.10, Yer Nu: 59.398.5.

⁸¹ BCA, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 59.398.5.

⁸² Yalçın, THHST, s.332; EK03-1-THK Uçak Fabrikası.

Türkiye'de havacılığın geliştirilmesi için ilk çaba, Türk Tayyare Cemiyetinin 16 Şubat 1925'de kuruluşu olmuştur.⁸³ Kurumun ilk nizamnamesi Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Burada kuruluş amaçları arasında geçen "sınai" kelimesi Kurum'un havacılık endüstrisinin geliştirilmesi için de faaliyet göstereceğini belirtmesi bakımından önemlidir. Nizamnamede giriş sayfasında kuruluş amacı olarak "askerî, iktisadi, fenni, sınai alanda" faaliyet göstereceği belirtilmiştir.⁸⁴ Kurum kuruluşundan kısa bir süre sonra sanayii alanındaki faaliyetini askıya almıştır. Her ne kadar TOMTAŞ'ın hissedarı ve daha sonra da Kayseri Tayyare Fabrikasının ilk sahibi olmuşsa da bu alanda faaliyeti sınırlı kalmıştır. Bu dönemde özel girişimciler ve Kayseri Tayyare Fabrikası önemli bir boşluğu yetersiz olmakla birlikte doldurmaya gayret etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı beklenen bir gelişmeydi. Uzun bir gerginlik döneminden sonra savaş kaçınılmaz hale gelmiş ve kısa sürede oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Türkiye'nin savaş yıllarında ithalat yaptığı ülkeler, savaşta düşman cephelerde yer almaları, Türkiye'nin silah ve donanımı ithalatını olumsuz etkilemiştir. Savaşın çok şiddetli ve tahripkârlığı coğrafi olarak savaşın merkezinde bulunan Türkiye'yi tehdit ediyordu. Diğer taraftan savaşa taraf ülkeler sistem, teçizat ve mühimmat olarak öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılamak durumundaydılar.⁸⁵ Türkiye, savaş şartlarında silah ihtiyaçlarını temin bakımından oldukça yetersiz kalmış ve hava gücünün hemen her gün yeni bir gelişme kaydettiği bu yıllarda en önemli açıklardan birisi uçak ve teçizatı olmuştur.

Dönemin koşulları gereği kendi uçağını devletin imkânları ile yeniden üretmek gerekli hale gelmiş ve bu maksatla yeni bir fabrika kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Polonya'nın savaşa girmesiyle buradan kaçabilen yetişmiş profesyonel insan gücünden bazıları Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Bu kapsamda il başlarda 24 mühendis ve teknik personel istihdam edilmiştir. Yabancı personelin de desteğiyle ilk olarak Türkiye'nin uçak üretimi yapılabilme yeterliliği incelenmiştir.⁸⁶

---

⁸³ Osman Yalçın (Edt.)-Recep Mutlu - Emin Gökalp, "Türk Tayyare Cemiyetinden Günümüz Türk Hava Kurumu'na Bir Değerlendirme, Türk Havacılık Tarihi Makaleleri,Hava Harp Okulu 6. Bilim Şenliği, HHO Bsm., 2011, İstanbul, s.164-166.

⁸⁴ TTC Nizamname, 1925.

⁸⁵BCA, Fon Nu.30.01.100, Yer Nu. 619.2. Ek.04-2.

BCA, Fon NU. 030.01, Yer Nu.100.619.2; EK04-2- THK'nın Hava Harp Sanayi Hakkında Raporu.

⁸⁶ Oktay Verel, İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.-II, Türk Hava Kurumu Yayınları 3, İstanbul, 1985, s.23.

THK tarafından uçak üretimine Ankara Akköprü'deki oldukça eski ve yetersiz durumdaki binada başlanmıştır. Üretime başlanıldığı zaman 70 kişi çalışmaya başlamıştır. Kısa sürede üretim atölyesi genişletilmiş ve çalışan sayısı 113 mühendis ve teknisyenlerle birlikte 221 kişiye yükselmiştir THK Uçak Fabrikasının ilk uçak üretimi, lisansı İngiltere'den satın alınan "Magister" okul tayyareleridir.⁸⁷

Etimesgut Uçak Fabrikası 1942 yılında üretime başladığında 5.840 m²'lik bir alanda üretime başlamışken kısa süre sonra 13.790 metrekare genişlikte bir alana dönüşmüştür. Fabrikada çalışan personel sayısı yükselmiştir. Bu yıl içinde fabrikada çalışan sayısı; 129 teknik personel, 143'ü memur ve 606'sı işçi toplam 878 kişiye yükselmiştir. Teknik ve sayısal olarak güçlü bir kadro oluşturulmuştur.⁸⁸ Etimesgut Uçak Fabrikası'nın büyümesi dönemine göre oldukça hızlı olmuştur. 1 Nisan 1947 tarihinde; fabrika kapalı alanı 16.710 metre²'dir. Bu dönemde personel kademeli olarak azalmaya başlamıştır. Toplam personel sayısı; 98 teknik eleman, 85 memur ve 357'si işçi olmak üzere 540 kişidir.⁸⁹ Yeterli siparişlerin verilmemesi ile personel sayısının kademeli olarak azaldığı anlaşılmaktadır. 31 Mart 1948 tarihli Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan bir raporda bu durum gerekçeleri açıklanmıştır.⁹⁰ Bu 16 sayfalık rapor Türk Hava Kurumu tarafından hazırlanarak Başbakanlık makamına gönderilmiştir. Rapor bugün için de geçerli olabilecek önemli sorunları ve çözüm önerilerini açıklamaktadır.

Etimesgut Uçak fabrikasında etüt çalışmalarına özel bir önem verilirdi. 1944 yılının ilk yarısına kadar burada yapılan etüd ve denemelerin sayısı 45.000 parçayı geçmesi o dönem için oldukça yoğun bir AR-GE yapıldığını göstermektedir.⁹¹ Bütün bilimsel gelişmelerin ve sanayinin geliştiği yerde AR-GE çalışmalarının gücü nispetinde başarı elde edildiği dikkate alındığında buradaki durum 45.000 parçanın etüd edilmesi oldukça önemliydi. THK Uçak Fabrikası'nda toplamda 14 tip uçak ve planör geliştirilmiştir.⁹² Bunlardan THK-5: Miles (Magister) tipi uçağın teknik özelliğine bakıldığında iki adet GipsyMajor motorlu,

⁸⁷ Osman Yalçın, "Türk Hava Kurumu'nun Kurduğu Hava Harp Sanayii Fabrikaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 29, Sayı 86, Ankara, 2013, s.142.

⁸⁸ Osman Yalçın, "1911-1945 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayii", Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu Onikinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri (Sunulmayan Bildiriler Kitabı) 20-22 Mayıs 2009, ATASE Yayınları, Ankara, 2010, s.188.

⁸⁹ Kayabalı-Arslanoğlu, a.g.e., s.586,587.

⁹⁰ BCA, Fon Nu. 030.01, Yer Nu.100.619., 2 "THK'nın Başbakanlık Katına Raporu"; Yalçın, ". Kurduğu Hava Harp Sanayii Fabrikaları", s.143.

⁹¹ Tayhani, a.g.e., s.236.

⁹² EK03-2-3-THK Uçak Fabrikası Üretimi Tiplerden THK-1'e Ait Resimler.

iki dümenli, yarı monokok ahşap gövdeli, ahşap pervaneli ve iki kişilik okul başlangıç uçağıdır. Bu uçak ambulans uçağı olarak da kullanılmış ve bir daeti Danimarka'ya satılmıştır.⁹³ Daha sonra bu uçaktan 26 adet daha sipariş verilmişse de bu siparişler İngiltere'de üretim yapan uçak fabrikalarına yöneltilmiştir.

THK uçak fabrikasına sipariş gelmemesi ve hibe Amerikan uçakları üretimi ve AR-GE'yi olumsuz etkilemiştir. "Başbakanlık Murakebe Kurulu Raporu"nda fabrikanın zarar ettiği dikkate alınarak kapatılması ya da devredilerek yeniden gözden geçirilmesi tavsiye edilmiştir.⁹⁴ Bu dönemde daha birçok çalışmada ve arşiv belgesinde THK Hava Harp Sanayi Fabrikalarının taşınması her geçen gün zorlaşan bir yük olarak görülmesi yönünde bir anlayış oluşmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar ve dönemin şartları için bunun anlaşılabilir tarafı vardır. Ancak bu tesislerin stratejik tesisler olduğu, ülkenin tam bağımsızlık idealine hizmet eden somut gelişmeler olduğu dönemin koşulları içinde yetkililer tarafından değerlendirilmemiştir.

Fabrikaların durumunun değerlendirilmesi maksadıyla 5 Nisan 1952 tarihinde THK'nın Olağanüstü Genel Kurultayı yapılmıştır. Kurultayda, son 5 yıldır hazırlanan birçok rapor ve fabrika faaliyetinin bir sonucu olarak tesislerin ayakta tutulmasının zararlı olduğu değerlendirilmiştir. Kurultay, THK Uçak ve Uçak Motor fabrikalarının elden çıkarılması kararı vermiştir. Burada alınan karara göre, "Mal sahibi sıfatıyla Motor ve Uçak fabrika tesislerini münhasıran devlet müesseseleri ve iktisadi devlet teşekküllerine dilediği bedel mukabilinde satmak veya dilediği müddet ve şartlarda kiraya vermeye THK Genel Merkez Kurulu'na tam ve kâmil yetki vermiştir. Aynı kurultayda bu yetkiye ilave olarak; "dilediği anda kapatma yetkisine haizdir" maddesi yapılan oylama sonucunda kabul edilmiştir.⁹⁵ Bu karara bir üye tarafından karşı çıkmıştır. Burada çalışan Polonyalılar savaş sonrası ülkelerine gitmek için THK Uçak ve Uçak Motor Fabrikalarından ayrılmışlar. Dönemin önemli bir havacısı olan ve teknik alanda pek çok icadı bulunan Emrullah Ali Yıldız patent almak maksadıyla yapmış olduğu bir Amerika ziyaretinde, Türkiye'den ayrılan Polonyalıların birçoğuna

⁹³Kayabalı-Arslanoğlu, a.g.e., s.241; <https://www.savunmasanayiidergilik.com/tr/Haber-Dergilik/THK-Etimesgut-Ucak-Fabrikasinin-ilk-ucagi-78-yil-once-bugun-havalandi> (Erişim Tarihi: 04.11.2022).

⁹⁴ BCA, Fon Nu. 030.01.100, Yer Nu. 619.6, s.49, 50; EK02-1-2-Atatürk ve Fevzi Çakmak Havacılığı Destekleyen Liderlerdir.

⁹⁵ Verel, İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.II, s.37.

Amerikan hava endüstrisinde çalışırken tesadüf etmiştir.⁹⁶ Bu hadiselerin olduğu dönemde Türkiye bir taraftan jet uçaklarına geçerken diğer taraftan dönemin şartlarında halen önemli bir ulaşım aracı olan at nalları mihî tedariki de yurtdışından hibe olarak alınmaya devam etmiştir.⁹⁷

Türk Hava Kurumu tarafından 1940'lı yıllarda kurulan bir diğer hava harp sanayi fabrikası, Atatürk Orman Çiftliğinde kurulan Uçak Motor Fabrikası'dır. Atatürk'ün 1937'de ifade ettiği "... tayyarelerimizin ve motorlarının memleketimizde yapılması..."⁹⁸ ön görüşü hayatat geçirilmek istenmiştir. Esasen buna acilen ihtiyaç duyulmuştur. Bu konuda birçok ülke ve fabrika bir heyet tarafından gezilmiştir. Bu yıllar jet motorlarına geçiş yılları olduğundan konuya Genelkurmay Başkanlığı da bir rapor ile katkı sağlamak istemiş ve yeni gelişen teknolojinin bir gereği olarak jet motoru fabrikası önermiştir. bu öneri Gnkur.Başkanlığı'nın 24 Nisan 1946 gün ve Hv.Kur.Bşk. XIV.Şb. Ks. 3 Sayı:68339 ve Tepkili Motor Sanayinin Kurulması (Jet Motoru Fabrikası kurulması) gerektiğine konulu raporda yer almaktadır.⁹⁹ Raporda jet motorunun önemine ve savaş alanlarında artık pervaneli uçakların yerinin olmadığına değinildikten sonra raporun devamında; ikinci Dünya Savaşı yıllarında havacılıkta yaşanan önemli gelişmelere ait tespitler de değerlendirmeler yapıldıktan sonra "Türkiye'de hava harp sanayinin bir an evvel kurulması zarureti vardır denmektedir."¹⁰⁰ Bu dönemde yetkililer yaptıkları açıklamalar ile en gelişmiş teknolojinin temin edileceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla muharebelerde artık jet uçaklarının kullanıldığı bilgisi ortadayken, motor fabrikası seçiminde temel kriterin bu olması beklenirdi.

Türkiye'de ilk uçak motor fabrikası, Atatürk Orman Çiftliği içerisinde, 1945-1948 yılları arasında kurulmuş ve faaliyete geçmiştir.¹⁰¹ Motor Fabrikası kurulması için Türk Hava Kurumu Başkanı Şükrü Koçak ve ekibi Amerika'da ve İngiltere'de uzun süren gezilerinde, motorların evsaf ve durumları hakkında incelemeler yapmışlardır. Dönemin şartları gözetilerek motor fabrikasının İngiltere'den lisans

⁹⁶Tayhani, a.g.e., s. 236; Yalçın, THHST, s.276.

⁹⁷ ABD'den At Nalı İthali Raporu (BCA, Fon Nu: 030.01, Yer Nu.00.00.111.701.1).

⁹⁸ Yaşar Özdemir, Atatürk ve Türk Havacılığı, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1981, s.48; Tayhani, a.g.e., s.238; Verel, İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.I, s.10.

⁹⁹ BCA, Fon Nu.30.10, Yer Nu.58.396.14; EK05-1-Jet Motoru Fabrikası Kurulması Konulu Genelkurmay Görüşü.

¹⁰⁰ BCA, Fon Nu.30.10, Yer Nu.58.396.14; Osman Yalçın, Türk Hava Kurumu'nun Kurduğu Hava Harp Sanayii Fabrikaları, Sayı:86, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, Temmuz-2013, s.152.

¹⁰¹ Verel, İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.II, s.416-425.

alınarak kurulmasına karar verilmiştir.¹⁰² Üretimi yapılacak olan motor, Genelkurmay'ın talep ettiği jet motoru kategorisinde değildi. Motor Fabrikasının, Devlet Ziraat İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün Ankara Tavukçuluk Enstitüsü yanında bulunan arazisi üzerinde 120.000 m²'lik alanda kurulması planlanmıştır.¹⁰³ Seçilen arazi, motor fabrikasının modern bir tesisi olarak inşası ve geleceğe yönelik ihtiyaçlara cevap vermesi bakımından uygun bir planlamadır.¹⁰⁴ Burada çalışacak personel, üretim sürecine katılmak ve hazırlanmak amacıyla yurt dışına eğitime gönderilmiştir. İlk Hava Kuvvetleri Komutanı da olan Hv.K.K. Hv.Pl't. Tümğ. Zeki Doğan ihtisasa gidecek ekibin uğurlama töreninde bulunmuş ve kendilerine "...memleketin hayati davası için girilen bir teşebbüste üzerine aldıkları hizmetin büyüklüğünü belirtmiştir..."¹⁰⁵ demiştir. Motor Fabrikası 15.000 metre² kapalı bir alanda kurulmuş olup maliyeti 8.750.000 liraydı. Fabrika yüksek maliyete kurulmuş, yıllık personel maliyeti 500.000 lira olup yıllık iş siparişleri; 1949 yılında 566.572,41 TL., 1950 yılında 150.000,18 TL., 1951 yılında alınan siparişler ise 801.129,20 TL.dir.¹⁰⁶ Önemli masraflar yapılmasına rağmen iş akışı ve iş üretim devamlılığı yapılamamıştır. Burada da yönetim dışından müdahale sıklıkla yaşanmış, maliyet etkinliği iyi değerlendirilmemiş, her malzemenin motor fabrikasında üretilmesi gayreti maliyet bakımından doğru olmamıştır.

1948 yılına ait Hava Kurumu Raporunda kurulan motor fabrikasına yönelik tenitler bulunmaktadır. Raporda: "*Türk Hava Kurumunun, bu tesisleri ayakta tutmak endişesiyle, bu fabrikalarda Hava Ordumuza ait tayyare ve motor onarımı işleri ve havacılık mevzuu dışında kalan imalât yaptırmayı, kanaatimizce doğru değildir. Bu suretle belki fabrikaların yaşaması sağlanabilirse de, esas gaye ve maksat kaybolacaktır ve memleket müdafaası için elzem ve zaruri olan, Hava Sanayinin kurulması ve ilerletilmesi meselesi daha gecikecektir*".¹⁰⁷ ifadesine yer verilmiştir.

1940'lı yıllarda kurulan bir diğer önemli girişim, Türk Hava Kurumu'nun öncülüğünde Milli Eğitim Bakanlığının da katkısıyla kurulan "Ankara Rüzgâr Tüneli"dir. Önce İsviçre Firması ile bir görüşme yapılmış ve bir sonuç alınamayınca

¹⁰² BCA, Fon Nu.30.10, Yer Nu. 61.410.29.

¹⁰³ BCA, Fon Nu.30.10, Yer Nu.61.410.29; Abidin Daver, "Motör Fabrikası", Havacılık ve Spor, Ankara, Şubat 1945, s.9.

¹⁰⁴ Fikret Çeltikçi, "Türk Hava Kurumu Motor Fabrikası", Havacılık ve Spor, Sayı 396, Ankara, Ekim 1948, s.3-6.

¹⁰⁵ Havacılık ve Spor, Kuracağımız Uçak Motör Fabrikası, S.358, Ankara, Ağustos 1945, s.11.

¹⁰⁶ Verel, İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.II, s.416,417;Tayhani, a.g.e., s.242; Kayabalı- Arslanoğlu, a.g.e., s.580.

¹⁰⁷ BCA, Fon Nu.030. 01, Yer Nu.100. 619. 2.

İngiliz Holst firması ile görüşmeler yapılmış ve bu firma ile anlaşma yapılmıştır. 1944'te ART için bir sözleşme yapılmıştır. Rüzgâr tüneli için gerekli donanım, makine, malzeme ve çizimler İngiltere'den alınmış ve 1947 yılında inşaat işlemleri başlamıştır. 1949 yılında alınan teçhizatın montaj çalışmaları 1950 yılında tamamlanmıştır.¹⁰⁸ Avrupa'nın en yeni ve modern tesislerinden olan ART'den yararlanılması kısa bir süre için olmuş ve tesis uzun bir süre atıl kalmıştır.

Uçak fabrikası 1952 yılında MKEK'e devredilmiştir. Bu dönemde daha önceden projelendirilen ve sipariş de verilmiş olan MKEK UĞUR-IV tipi uçak üretimi MKEK tarafından yapılmıştır. MKEK UĞUR-IV için Hava Kuvvetleri Komutanlığı adına 100 adet uçak siparişi verilmiştir. Hibe uçak girişinin artışı ve daha modern olması nedeniyle bu sayı 60 olarak yeniden revize edilmiş bunlardan 3 uçak Ürdün'e hediye edilmiştir.¹⁰⁹ Türkiye'nin bölge politikası bakımından da önemli bir husustur. 60 adet uçak üretilerek teslim edilmiştir.

3.2.2.3. Türk Havacılık ve Uzay Sanayi (TUSAŞ)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada meydana gelen gelişmeler ile yeni güç dengeleri ve tehdit algılamaları Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Özellikle Soğuk Savaş'ın başlaması ile birlikte Türkiye'ye yönelik Sovyet tehditleri artmıştır. Bu durum karşısında Türkiye, Batı ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirmek ve Batı ittifakının bir parçası olma yönünde bir dış politika takip etmiştir. Bu dönemde mevcut ağır ekonomik şartlar gereği askerî modernizasyon ve techizde dış destek alınması öne çıkmıştır. TSK, NTO üyeliği ile birlikte yeniden donatılırken mevcut birçok kabiliyet ve yerli sistemler

Türkiye'nin 1950'lerden günümüze tesir eden ve dış politikasında önemli yer işgal eden Kıbrıs Meselesinin ilk dönemlerinde yaşanan bir ziyaret, Rumlar tarafından farklı anlam yüklenmiştir. Rumlar, Kıbrıs'ın İngilizlere geçici olarak devrinden itibaren burasını Yunanistan ile birleştirmek için bir çaba içinde olmuştur. Bu sebeple sadece bir davete icabetten ibaret olan Türk Hava Filosunun ziyareti kendi menfi emellerinin karşısında bir hareket gibi değerlendirilmiştir. Gerçekte ise bu tarihlerde Türkiye'nin Kıbrıs ile ilgili bir politikası olmadığı gibi henüz bir Kıbrıs Sorunu da yoktur. Hatta İngilizlerin talebi ile 1949'da Kıbrıs'a barışçıl maksatlı bir hava seyahati gerçekleştirilmiştir. Türk Hava Kuvvetlerine ait her biri dört uçaktan oluşan Hv.Pl.tuğg. Hamdullah Suphi GÖKER, Yzb.

¹⁰⁸Tayhani, a.g.e., s.244; Yalçın, "THK'nın Kurduğu Hava Harp Sanayii Fabrikaları", s.159-160.

¹⁰⁹ Yalçın, THHST, s.166.

Selahattin AKTAŞ ve Yzb. Cevat TUNA liderliğinde üçlü kol halinde 12 uçak, İngilizlerin daveti üzerine Kıbrıs'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Lefkoşa'da yayımlanan, "Halkın Sesi" gazetesinde, "Kahraman Türk Havacıları Bağrımıza Bastık. Yaşasın Türk Kartalları. Hoş geldiniz Türk Hava Kuvvetleri Filosu." şeklinde yer almıştır. Rumlar barışçıl amaçlarla, davet üzerine yapılan bu ziyareti çarpıtmaya çalışmıştır.¹¹⁰ Takip eden dönemde Kıbrıs sorunu Türkiye'nin de dâhil olmasıyla farklı bir mecraya yönelmiştir. Türkiye'nin gerginliğin artması ve Ada'daki Türklerin büyük tazyik altında kalması yanında Türkiye'nin güney sınırlarının güvenliğinin riske girmesi sebebiyle bir çıkarma harekâtı gündeme gelmiştir. Bu durum, kendi gücüyle sınırları dışına müşterek hareketnevi'nde askerî bir operasyon yapma bakımından Türkiye tarihinde önemli bir gelişmedir.

1950'li yıllarda Türkiye kolektif güvenlik şemsiyesine girdiği dönemde kendi imkân ve kabiliyetlerine tekrar ihtiyaç duyulmayacağı değerlendirilmiş ve bu alanda yatırımlar azalmış veya durma aşamasına gelmiştir. Esasen Marshall yardımı ve takiben NATO üyeliği sonrası milli sanayii konusunda refleksleri güç kaybetmiş durumdaydı. Mesela 8 Mart 1950 tarih ve 5591 sayılı özel kanunla, "Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü"nü adını "Makine ve Kimya Endüstrisi" olarak değiştirilmiştir. Yeni adıyla MKE, bu kanuni düzenleme ile Kamu İktisadi Teşekkülü (KİT) haline dönüştürülmüştür. MSB'nin MKE'ye siparişi 1960'lı yıllara kadar kademeli olarak düşmüş ve MKEK'in üretim oranı %3'e kadar gerilemiştir.¹¹¹ Bu yıllarda yalnız Hava Harp Sanayi alanında değil genel olarak harp sanayiinde önemli bir değişim gerçekleşiyordu. Bu değişimin kısa süre sonra Türkiye'nin aleyhine olduğu ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerin olduğu zamanda Türkiye, dış politikada karşılaştığı güçlükler yanında ve olası bir krizde kendi sorunlarını ancak kendi gücü ile çözmesi gerektiği gerçeği ile yüzleşmiştir. NATO şemsiyesinin her zaman için üyelerin menfaatine yeterli tam bir güvenlik sağlamadığı gibi dışa bağımlı bir silah sisteminin de kısıtları ile yüzleşmiştir. Özellikle 1964 yılı Johnson Mektubu, milli harp sanayiinin gerekliliği hususunda köklü ve kalıcı tedbirlerin alınması için bir milat olmuştur.

Türkiye, 1952 yılında NATO üyesi olduğu zaman TSK'nın silah sistemleri oldukça eski ve yetersiz ve modern sistemlerden yoksundu. Mesela orduda 114

¹¹⁰ Hulusi Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler 4, Hv.Bsm. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2006, s.63-65.

¹¹¹ Mustafa Taşan, Savunma Sanayii ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, MKEK Yay., Ankara, 1987, s.9; Osman Yalçın, Durağanlaşan Türk harp sanayiinin Kıbrıs meselesi ile yeniden yapılanması ve F-16C/D örneği, TurkishStudies-History, 15 (4),2020, s.1255.

çeşit top vardı, kara kuvvetleri envanterinde bulunan piyade silahı 1898 yılı imalatıydı, oldukça eski gemilerden oluşan bir deniz gücü ile demode olmuş onlarca çeşit uçakla mücehhez bir hava kuvvetleri vardı.¹¹² 1960'lı yıllarda Hava ve Deniz Kuvvetlerinin techizinde milli imkânların çok sınırlı kaldığı ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak yurtdışına bağımlılık oranının yüksek olduğu dönem aynı zamanda Kıbrıs için bir çıkarmanın yapılması halinde ihtiyaçların da tespit edildiği dönemdir.

11. Hv.K.K. Hv.Org. Muhsin Batur 1 Mayıs 1970 tarihinde milli imkan ve kabiliyetlerin yeniden harekete geçirilmesi kapsamında bir hava harp sanayinin kurulması için bir çağrıda bulunur. Çağrıda, "Kendi Uçağını Kendin Yap" sloganı ile kampanya başlatmıştır.¹¹³ Bu dönemde Deniz Kuvvetlerinde de "Kendi Gemini Kendin Yap" kampanyası, Kara Kuvvetleri için "Kendi tankını kendin yap" sloganı ile benzer kampanyalar başlatılmıştır. Diğer taraftan dünyada meydana gelişmeler ve Türkiye'nin yeniden kendi imkânları ile harp sanayini geliştirmesini gerektirmiştir.

25 Ağustos 1971 tarih ve 1473 sayılı, "Türk Hava Kuvvetlerinin Güçlendirilmesi ve Millî Hava Sanayiimizin Kurulması Amacıyla Katılma Payı İhdası ve Millî Piyango Hâsılatının Bu Gayeye Sarfı Hakkında Kanun" çıkarılmıştır.¹¹⁴ 1970'li yılların başında kuvvetlerin güçlendirme vakıfları kurulmuş ve burada toplanan bağışlarla modernize projelerinin başlatılması planlanmıştır. Ancak bağışlara dayanarak 1970'lerin şartlarında orduların modernize edilmesinin ve planlar dâhilinde bunun sağlanmasının mümkün olmayacağı açıktır. Nitekim TBMM'de kurulan 45 No'lu Komisyon ile konu bütün detayları ile tartışılmış ve kurumsallaşmanın önemi ortaya çıkmıştır. Dönemin MSB Bakanı Ferit Melen de bu komisyonun faaliyeti sonrası yaptığı konuşmada TSK'nın yenileme (revizyon), bakım, onarım, parça imalatı gibi basamakları geçerek iyileştirilmesi sürecinden bahsetmiştir.¹¹⁵

Türkiye'de milli harp sanayini yeniden kurma ve milli kaynaklara yönelme Johnson Mektubundan hemen sonra başlamıştır. Bu dönemde yapılan başlıca

¹¹² Yalçın, Durağanlaşan Türk harp sanayiinin...", s.1255; Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S:47, Bahar 2011, s.703-727.

¹¹³ Kayabalı-Arslanoğlu, a.g.e., s.592; Yalçın, Durağanlaşan Türk harp sanayiinin...", s.1255, 1256.

¹¹⁴ TBMM, Kanunlar Dergisi, Yıl: 1971, C.LIV, Kanun No:1473; Yalçın, Durağanlaşan Türk harp sanayiinin...", s.1256.

¹¹⁵ Yalçın, THHST, s.285,288; Kayabalı-Arslanoğlu, a.g.e., s.614; Yalçın, Durağanlaşan Türk harp sanayiinin...", s.1256.

çalışmalar şunlardır. 11 Mayıs 1965 tarihinde, "Türk Donanma Cemiyeti" kurulmuş ve 6 Şubat 1972 tarihine kadar faaliyetini sürdürmüştür. Takiben yerine 11 Mart "Türk Donanma Vakfı" kurulmuştur. Takiben bağış ve modernize faaliyetini yürütmek üzere "Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" kurulmuştur.¹¹⁶ 16 Temmuz 1970'de kurulan bir diğer vakıf ise "Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" olmuştur. 1974 yılında yapılan Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle Türkiye'ye ambargo uygulanması üzerine, "Kendi Tankını, Kendi Silahını Kendin Yap." sloganı basında yer almıştır. Yine bu günlerde 27 Ağustos 1974'te "Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" kurulmuştur.¹¹⁷ Her kuvvetin kendi vakfını kurması bir bilinç oluşturmuş olmakla birlikte TSK bir bütün olarak dikkate alındığında modernize ve yenileşme çabalarının bir elde toplanması ve kurumsal bir kültür oluşturulması daha da faydalı olabilirdi. Ancak bunun sağlanması öncesi bir alt yapının oluşması önemli katkılar sağlamıştır. Nitekim kazanılan kabiliyet ve farkındalıklar sonucu 17 Haziran 1987'de 3388 sayılı kanun ile Kuvvet Güçlendirme Vakıfları birleştirilmiştir ve "Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" kurulmuştur. Bu vakıf özel kanunla kurulmuş tek vakıftır (TSKGV ile ilgili Kanun). Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı (TSKGV) ile bütün kuvvet vakıfları ve mevcut sermayeleri tek çatı altında toplanmıştır.¹¹⁸ Bugün bu vakfın yönetiminde veya hissedarı olduğu savunma sanayi şirketleri bu kapsamda kurulmuş ve bir bütün halinde güçlenmeleri hedeflenmiştir.

Savaş uçağı teknolojisi 1950'lerden sonra aviyonik, motor ve silah sistemleri olarak büyük gelişme göstermiştir. Keza bakımı için gerekli malzeme ve bakımın yapılmasını sağlayan techizatının üretimi, idamesi de artmış ve güç hale gelmiştir. Bu değişimin ağırlanması için yüksek teknolojiye sahip sistemlerin envantere alınması ve personelin burada deneyim kazanması önemlidir. Bu kapsamda Türkiye'de 1970'li yıllarda envantere bulunan F-102A Bombardıman Uçağı her hava şartlarında görev yapması ile önemli bir değişimdi. Bu bakımdan bu uçağı misyon uçağı da denmiştir. Bu ifade dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur tarafından, F-102A proje subayı ve takiben Filo Komutanı olan Hv.Pl.t.Bnb. Necati Artan'a bizzat belirtilmiştir.¹¹⁹ Bu dönemde silah sistemleri ve teknolojide büyük gelişmeler meydana geliyordu. Örneğin Vietnam'da havadan

¹¹⁶ Yalçın, Türk Hava Harp Sanayii Tarihi, 2013, s.385.

¹¹⁷ Yalçın, THHST, s.384,385.

¹¹⁸ Yalçın, Durağanlaşan Türk harp sanayiinin...", s.1258; 17.6.1987 tarihli 3388 Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Kanunu.

¹¹⁹ Yalçın-Artan, 2008: Söyleşi, Ankara.

atılan 300 bombadan yalnız biri hedefi vururken, Körfez Savaşı'nda bu oran her iki bombadan birinin hedefine isabet etmesi şeklinde kayda geçmiştir.¹²⁰ Bu oran yaklaşık 20 yıllık bir süre içerisindeki gelişmeler bakımından oldukça inovatif bir durumdu.

Türkiye, TSK'nın güçlendirilmesi için Türkiye şartlarına uygun bir savaş uçağı temini için çalışma başlatmıştır. Yapılan etüd ve incelemeler neticesinde bazı uçakların alınması konusunda yoğun çalışmalar yapılmıştır. F-16 uçağının tip tercih sıralamasına konulması için Genelkurmay Başkanlığının oluru alınmasına karar verilmiştir. 22 Eylül 1982'de ABD Hükümetinden Türkiye'de üretilmek üzere F-16 ve F-18 A uçaklarının ortak yapımı teklifi istenmiş ve 28 Haziran 1983'de ABD Hükümeti teklif edilen uçakların ortak maliyetini bildirmiştir. Türk Hükümeti 31 Ağustos 1983 tarihinde Amerika ile ortak uçak yapımı için kararı almış ve 05 Eylül 1983 tarihinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in başkanlığında yapılan toplantıda ortak yapım için F-16 C/D uçağının yapılmasına karar verilmiştir.¹²¹ Türkiye'nin kendi savaş uçaklarını üretmesi için Hava Harp Sanayiine yönelik kurumsal bir yapının veya şirketin kurulmasına ihtiyaç bulunuyordu. Alında "Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı (TUSAŞ), 28 Haziran 1973 tarihinde Türkiye'nin savunma sanayiinde dışa bağımlılığını azaltmak amacıyla Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde kurulmuştur."¹²² ifadesi kurumun nüvesinin milli harp sanayi kurulması arayışının olduğu yıllarda atıldığını göstermektedir. Bu maksatla 25 yıl süreli Türk-Amerikan ortaklığı ile TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TAI-TUSAŞ), 15 Mayıs 1984 tarihinde Türk Ticaret Kanunu ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu uyarınca yeniden kanuni olarak kurulmuştur. Ankara Akıncılarda bulunan TUSAŞ'ın açılışı 30 Ekim 1984 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından devlet töreni ile gerçekleştirilmiştir.¹²³ Aynı dönemde, F110-GE-100/129 tipi F-16 motorlarını üretmek için, Eskişehir'de TEI Türk Motor Fabrikasının temel atma töreni 25 Haziran 1985 tarihinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından atılmıştır.¹²⁴ Şirket ilk proje olarak F-

¹²⁰ George Friedman, Savaşın Geleceği 21. Yüzyılda Güç, Teknoloji ve Amerikan Dünya Egemenliği, Pegasus Yayınları,1. Baskı, 2015, s.347-349-355, 380.

1969'da F-16 A/B Blok 1 (bir) ile başlayan üretin süreci kademeli olarak geliştirilmiş ve 2060'lara kadar hizmet vermesi düşünülen F-16V Blok 70/72'ler geliştirilmiştir.

¹²¹ Zübeyir Batur, Gökyüzü Savaşçıları Dünya-Türk Havacılık Tarihi, KASTAŞ Yayınları, 2019, s.250-265).

¹²² [https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda/\(Erişim Tarihi: 02.11.2022\);](https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda/(Erişim Tarihi: 02.11.2022);) Yalçın, Durağanlaşan Türk harp sanayiinin...", s.1260.

¹²³ Yalçın, Durağanlaşan Türk harp sanayiinin...", s.1260.

¹²⁴ "Motor Fabrikasının Temeli Atıldı", Uçan Türk Dergisi, 1985, Ankara, s.7.

16'ların üretim ve montajı çalışması ile dört faz halinde Öncel-I-II-III-IV projeleri ile 308 adet üretimi gerçekleştirilmiştir. Buradaki üretimlerden ABD'de üretilen F-16'lara göre çok daha başarılı sonuçlar alınmıştır. Montaj ve üretim aşamasında oran olarak "mükemmel" ve "Sıfır Hata" üretim çok daha yüksek olarak gerçekleşmiştir.¹²⁵

ABD ile 25 yıllığına ortak kurulmasına rağmen şirket 2005 yılında bütün hakları Türk hissedarlar tarafından satın alınarak milli bir şirkete dönüşmüştür. Takiben, Türk Motor Sanayii ile Türk Uçak Sanayi birleşerek, TUSAŞ-Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. çatısı altında genişletilmiştir. Havacılık ve uzay sanayi sistemlerinin geliştirilmesi, modernizasyonu, üretimi, sistem entegrasyonu ve yaşam döngüsü destek süreçlerinde Türkiye'nin teknoloji merkezi konumuna gelmiştir. ... Yapısal Grubu, Uçak Grubu, Helikopter Grubu, İnsansız Hava aracı (İHA) Sistemleri Grubu, Uzay Sistemleri Grubu, Milli Muharip Uçak (MMU) Grubu"¹²⁶ proje grupları ile faaliyetini sürdürmektedir.

TUSAŞ tarafından F-16 projesi dışında pek çok eğitim, ulaştırma uçakları ile helikopter projeleri hayata geçirilmiştir. Son 40 yıldır faaliyet gösteren diğer hava harp sanayii firmaları da alanlarıyla ilgili önemli projeleri hayata geçirmişler ve Türkiye'nin yurt dışına bağımlılığını minimize etmek için çabaharcamışlardır. ASELSAN, ROKETSAN, HAVELSAN, ASPİLSAN, TEI gibi firmalar mevcut durumda da milli harp sanayiine yönelik önemli üreticiler ve teknoloji geliştiren sanayii merkezleri olarak faaliyetini sürdürmektedir.

3.2.2.4. Hava İkmal Bakım Merkezleri

Türk askerî havacılığının kuruluş yıllarından itibaren yüksek performans gösterdiği alanlardan biri de onarım, bakım ve işletme sistemleridir. Bu başarının temelinde yurtdışına bağımlılıktan kaynaklanan ve mevcut imkânları verimli kullanma motivasyonu ve ülkenin kıt kaynaklarını verimli kullanma duyarlılığı olduğunu belirtmek gerekir. İhtiyaç duyulan malzeme ve sistemlerin zamanında temin edilememesi veya sınırlı temin güçlü bir lojistik altyapı ve sistem yanında zamanında ve uygun bir bakımı zorunlu hale getirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bağdat ve Yeşilköy önemli askerî havacılık bakım merkezleri olurken, Milli Mücadele yıllarında önce Eskişehir takiben Konya, askerî havacılık alanında onarım ve bakım merkezi görevi üstlenmiştir. Cumhuriyetin ilk

¹²⁵ Yalçın, Durağanlaşan Türk harp sanayiinin...", s.1260.

¹²⁶ <https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda/>(Erişim Tarihi: 02.11.2022).

yıllarından itibaren ise Hava Kuvvetleri hızla gelişmiş ve envanterde yer alan sistemler de artmıştır.

TOMTAŞ Kurulurken Eskişehir'de de bir onarım ve bakım merkezi inşası kararlaştırılmıştır. Bugünkü Eskişehir Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığının temelleri bu yıllara dayanmaktadır.¹²⁷ Kayseri Tayyare Fabrikasının uçak üretimine son vermesiyle burası da Hava Kuvvetleri Komutanlığına bağlı onarım, bakım ve Fabrika Seviyesi Hizmetleri yürüten bir birim haline getirilmiştir. Burada pervaneli uçaklar ve motorların bakım, revizyon faaliyetleri, yardımcı teçhizat ve pilotların şahsi teçhizatları üretilmektedir. Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan sistemlerin radarların ve elektronik aksamalarının kontrol, tamir ve onarım konusunda ise Ankara'da faaliyet gösteren 3.Hava İkmal Bakım Merkezi tarafından yapılmaktadır.¹²⁸

Türk Hava Harp sanayiine katkı sağlayan askerî fabrikaların Kara Kuvvetleri envanterinde bulunan hava sistemlerine ait olanlar için ise yine bu komutanlığın ihtiyaçlarına bağlı fabrikalar faaliyet göstermektedir.

Sonuç

Uçak çağı 20. yüzyılda başlamış ve kısa zaman içinde savaşların vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir. Havacılık yalnız askerî alanda değil ilk yıllardan itibaren sivil alanda da hızla gelişen ve hemen her insanın hayatına tesir eden bir saha olmuştur. Uçaklar savaş alanlarında ilk defa Osmanlı ordusuna karşı Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlar tarafından kurulmuş ve Mustafa Kemal'in de dahil olduğu pek çok subay uçakların gelecekte hareket ortamına derin tesirlerini müşahade etmiştir. Balkan Savaşlarında bu defa Osmanlı orduları da uçaklardan yaralanmışlar ve savaşın sonuna doğru Türk pilotlar etkili ve başarılı görevler yapmaya başlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında uçaklar bütün ülkeler tarafından kullanılmış ve yararlanmışlardır. Bu yıllarda 205.000 civarında uçak üretilmesi yeni savaş sisteminin gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu kendi uçak üretememiş dolayısıyla müttefiklerinin vereceği

¹²⁷ Levent Başara, "1. Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı", Savunma ve Havacılık, Sayı:84, Cilt:15, Ankara, 2001, s.50-51; Osman Yalçın, Türk Hava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi (Cumhuriyet Tarihi), Gazi Üniv. Sos.Bil.Enst., Basılmamış Yük.Lisans Tezi, 2004, Ankara, s.202, 254; 1.HİBM.K.İği, "1.Hava İkmal Bakım Merkezinin Tarihçesi", 1. Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığının 60 yılı (1926-1986), Giriş, Ankara, 1999.

¹²⁸ Yalçın, y.l.t., s.254; Ahmet Mayadağlı, "Gümrük İşlemleri EDI Programları ile daha Etkin ve hızlı", Lojistik Dergisi, Sayı:13, Ankara, 2001, s.24, 25.

uçakları kullanmıştır. Nitekim o dönemlere ait bir değerlendirmede "Şayet Türklerin elinde 50-70 kadar Fokker tayyaresi olsaydı savaşın galibi farklı olabilirdi." tespiti bunu desteklemektedir.¹²⁹

İmparatorluk ordularının son savaşlarında küçük rütbelerde görev almış subaylar; 1911-1918 yılları arasında devam eden kesintisiz savaşlarda tecrübe kazanarak yetkili ve yüksek rütbeli komutanlar olarak Milli Mücadele'yi sevk ve idare etmişlerdir. Dolayısıyla 1911-1922 yılları arasında Türkler için devam eden savaşlar ile uçakların bir harp aracı olarak ortaya çıkması, gelişmesi, harekât ortamının vazgeçilmez ve belirleyici bir savaş aracı haline gelmesi aynı zaman aralığındadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu iradesini oluşturanlar genel olarak Harp Okullarında ve takiben kurmaylık eğitimi olarak almış oldukları modern ve yüksek eğitimleri ile küresel hadiseleri doğru anlayan ve buna refleks gösterebilen yetkin insanlardı. Bu insanlar zihnen çağın ihtiyaçlarını takdir edebiliyor ve geleceğe dair projeler geliştirebilecek vizyonları vardı. Nitekim karar verici oldukları dönemde özellikle havacılığın gelişmesi için şartların gereği alınması gereken tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda özel girişimler desteklenmiş, ancak havacılığın pahalı bir sektör olması sebebiyle devletin de gerekli yatırımları yapması, kurumsallaşması sağlaması için çaba harcanmıştır. Sonuç kısmı genişletilmelidir. Burada Türk Havacılık Sanayiinin Gelişimi bugüne yansımaları değerlendirilmelidir.

İkinci Dünya Savaşı'nda taraflar bir milyon civarında uçak üretmiştir. Türkiye ise ortalama 500 uçak ile ülkesinin her türlü tehdide karşı korunması için çaba harcamıştır. Bu orantısız durum sebebiyle THK Uçak ve Uçak Motor Fabrikaları kurulmuştur. Bu proje aynı zamanda 1937 yılında Atatürk'ün kendi uçak ve motorlarımızı üretmemiz gerekir diye verdiği direktifin hayata geçirilmesidir. Ancak savaşın sona ermesi ve dünyada jet uçak çağına geçilmiş olması Türkiye için de mevcut kabiliyetlerini sürdürmesini zorlaştırmıştır. Ağır ekonomik koşullar ise hibe olarak alınan uçakları çok cazip hale getirmiştir. Nitekim Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgeler incelendiğinde ve bütüncül bir bakış ile değerlendirildiğinde. Devlete ait uçak fabrikasının Başbakanlık Murakebe Kurulu Raporunda verimsiz olduğu belirtilmesine rağmen kapatılmaması ve

---

¹²⁹ Yalçın, THG, s.329, 347; Cemal Anadol, Türk Havacılık Tarihi, THK Bilim Eserleri Yarışması, İstanbul, 1990, s.147.

detaylı tedbirler alınması gerekirdi. Teknolojik olarak askeri uçakların yurt dışından alınması kaçınılmaz olsa da diğer kurum ve kuruluşlar için ve sivil sektör için mevcut kabiliyetlerin çok güçlü hale getirilmesi ve zamanla teknolojiadaki farkın da telafisi mümkün olabilirdi. Geçmişte yapılanları değerlendirmede, olumlu ve olumsuz yönleri birlikte ele alınmalıdır. Yapılan doğru işlerin bilinmesi bir motivasyon aracı olduğu gibi hataların da doğru tespiti yapıldığında kalıcı çözümler geliştirilmesi mümkündür.

Cumhuriyet Dönemi Hava Harp Sanayinde yapılan devlet girişimleri zamanına göre büyük bir vizyonun ürünüdür. Ne var ki bir dönem ihmal ve boşluk oluşmuştur. Bunun politik, ekonomik, sosyolojik, teknolojik, inovatif ve demografik (PESTİD) sebepleri vardır. Günümüzde ise yürütülen çaba ve gayretlerin her türlü farklı mülhazaların dışında değerlendirilmesi, Türk Gök Vatanının kesintisiz bir hava hâkimiyeti ile korunması için milli imkân ve kabiliyetler ile sürdürülmesi önemlidir. Savunma yatırımları mali olarak yüksek olduğundan; ürünlerin modern sistemlere uygun, geliştirilmesinin mümkün ve iktisadi olarak da verimliliğinin sağlanması önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BCA, Fon Nu.30.10,Yer Nu.58.396.14.

BCA, Fon Nu.30.10, Yer Nu. 61.410.29.

BCA, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer Kodu: 6.57.15.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 24.72.17.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 42.10.2.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 33.5.7.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 83.54.18.

BCA, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 59.398.5.

BCA, Fon Kodu: 030.01, Yer No: 100.619.2.

BCA, Fon Nu: 030.01.00.00, Yer Nu.111.701.1.

İstanbul Yeşilköy Hava Müze Komutanlığı.

Resmi Kaynaklar

- Akay İsmail. Taner, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-askeri-fabrikalar/?pdf=3827>. (Erişim Tarihi:29.03.2022).
- Anadol, Cemal. *Türk Havacılık Tarihi*, THK Bilim Eserleri Yarışması, İstanbul, 1990.
- Atatürkçülük Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1983.
- Aydar, Orhan. *Uçan Süvariler*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.
- Başara, Levent. "1. Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı", *Savunma ve Havacılık*, Sayı:84, Cilt:15, Ankara, 2001.
- Batur, Zübeyir, *Gökyüzü Savaşçıları Dünya-Türk Havacılık Tarihi*, KASTAŞ Yayınları, 2019.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, 17. Baskı, İstanbul, 2012.
- Candaş, Erden. *1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri*, Hv. Basımevi, Ankara, 1993.
- Çağlar, Bora. *Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar*, HAVELSAN, Ankara, 2000.
- Çeltikçi, Fikret. "Türk Hava Kurumu Motor Fabrikası", *Havacılık ve Spor*, Sayı 396, Ankara, Ekim 1948.
- Danışma Meclisi B : 39 20. 1. 1982 O:1.*
- Daver, Abidin. "Motör Fabrikası", *Havacılık ve Spor*, Ankara, Şubat 1945.
- Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık*, Hv.Bsm. ve Neş.K.lığı, Ankara, 2020.
- Friedman, George. *Savaşın Geleceği 21. Yüzyılda Güç, Teknoloji ve Amerikan Dünya Egemenliği*, Pegasus Yayınları,1. Baskı, 2015.
- Gediz, Ergüder. *Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihi C. I 1911-1918*, Tarihçe Şb. Müdürlüğü, Ankara.
- GeoffreyParker. *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, Küre Yayınları, 2006, İstanbul.
- Gökhan (Rumuz). *Türk Havacılık Tarihi, Türk Hava Kurumu Bilim Eserleri Yarışması*, İstanbul, 1989.
- Göymen, İhsan. *Birinci Dünya Harbi IX. Cilt Türk Hava Harekatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969.
- Gülten, Zeynep. *Havacılık Tarihinde Yeşilköy*, HHO Müzesi Yayınları, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2010.

- http://www.airturkhaber.com/haber_detay.asp?haberID=14262,Erişim Tarihi:26.01.2014.
- <http://www.nuridemirag.com/gokokulu.html>(Erişim Tarihi: 28.10.2022).
- <https://www.savunmasanayiidergilik.com/tr/Haber/Dergilik/THK-Etimesgut-Ucak-Fabrikasinin-ilk-ucagi-78-yil-once-bugun-havalandi> (Erişim Tarihi: 04.11.2022).
- <https://www.savunmatr.com/arastirma-analiz/turk-savunma-sanayiinin-katma-deger-ismi-sakir-zumre-h6402.html> (ET.07.04.2022).
- <https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda/>(Erişim Tarihi: 02.11.2022).
- Hurley, Alfred F.- Ehrhart, Robert C. *Hava Gücü ve Savaş*, (Çev.:Mehmet Erdoğan), Hv.Bsm. veNeş.Md.lüğü, Ankara, 1986.
- Irmak,Hüseyin. <http://www.sanayicidergisi.com.tr/sanayii-tarihi/turkiyenin-ilk-silah-fabrikatoru-sakir-zumre-h711.html>-(E.T.:29.03.2022).
- İlmen, Süreyya. *Türkiye’de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul,1947.
- İnalçık, Halil. *Rönesans Avrupası Türkiye’nin Batı Medeniyeti ile Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2013.
- İnternet Kaynakları:
- Kalyencioğlu, H. Derya. *TarihiGelişim İçinde Hava Harp Okulu-III*, HHO Basımevi, İstanbul, 2007.
- Kansu,Yavuz-Şensöz,Sermet-Öztuna,Yılmaz.*HavacılıkTarihinde Türkler* 1, Hv.K.K.lığıHv.Bsm. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2006.
- Kavanin Mecmuası*, TBMM, Yıl: 1926, C.IV, Kanun No:689.
- Kayabalı, İsmail - Arslanoğlu, Cemender. *Türk Kültürü*, S.116, Hava Kuvvetleri Sayısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Haziran 1972.
- Kaymaklı, Hulusi, *Havacılık Tarihinde Türkler 4*,Hv.Bsm. veNeş.Md.lüğü, Ankara, 2006.
- Kaymaklı, Hulusi. *Havacılık Tarihinde Türkler 2*,Hv.Bsm. veNeş.Md.lüğü, Ankara, 2006.
- Keyüsk, Mazlum. *Türk Havacılık Tarihi 1912-1914 Birinci Kitap*, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1950.

- Kilimci, Perihan. *Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askeri Havacılığı*, Hv. Harp Okulu Basımevi, 2004.
- Kiper, Mahmut, *Mühendislik Mimarlık Öyküleri*, Cilt: 6-05, öykü-02, TMMOB, Mayıs 2014.
- Kural, Fethi. *Kuruluş Yıllarında Türk Askerî Belgeleri 1909–1913*, Hv. Bas. ve Neş. Md.lüğü, Ankara, 1974.
- Kurt, Deniz - Korkmaz, Erdal. *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri Cilt-1*, Hv.Bsm. ve Neş. K.lığı, Ankara, 2020.
- Kurter, Ajun. *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi C.I (1910-1914)*, Hv.K.K.lığı Bsm., Ankara, 2009.
- Kurter, Ajun. *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi-1*, Ankara, 2002, s.553-556;
- Mayadağlı, Ahmet. "Gümrük İşlemleri EDI Programları ile daha Etkin ve hızlı", *Lojistik Dergisi*, Sayı:13, Ankara, 2001.
- Özdemir, Yaşar. "Hamdi Çaypınar'ın Havacılıkla İlgili Anıları", *Hava Dergisi*, 1980.
- Özdemir, Yaşar. *Atatürk ve Türk Havacılığı*, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1981.
- Özdemir, Yaşar. *Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey*, Hv.Bsm. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1981.
- Parthasarathi, Prasannan. *Avrupa Zenginleşirken Asya neden Yoksul Düştü? Küresel Ekonomik Ayrışma*, (Çev.: Öktem Kalaycıoğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2019.
- RifatUçarol. *Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu*, Alaş Ofset, İstanbul, 1988.
- Sarısır, Serdar. *Atatürk Dönemi Millî Hava Harp Sanayii İçinde Kayseri Tayyare Fabrikasının Yeri*, Erciyes Üniversitesi Sos.Blm.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1998.
- Sarp, İrfan. *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Pozitif Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010.
- Star Gazetesi*. "JFK Havalimanı'na Hezarfen'in mermerden rölyefi konuldu", 25.01.2015.
- Sürelî Yayınlar ve Sempozyumlar:

Taşan, Mustafa Taşan. *Savunma Sanayii ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu*, MKEK Yay., Ankara, 1987.

Tayhani, İhsan. *Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi 1923–1950*, THK Yay., Ankara, 2001.

Telif ve Tetkik Eserler

Tokgöz, Erdinç. *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914–2001)*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001.

Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Kanunu, 17.6.1987 tarihli 3388 S.K.

Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname, 1925.

Türkmen, Zekeriya. "Türkiye'de Havacılık Teşkilatının Kurulmasında Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslar arası Tarih Sempozyumu 8-10 Şubat 2011*, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.

Uçan Türk Dergisi, "Motor Fabrikasının Temeli Atıldı", 1985, Ankara.

Uçarol, Rifat. *Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu*, Alaş Ofset, İstanbul, 1988.

Uçarol, Rifat. *Türk Havacılığını Güçlendirme Kampanyası İlk Defa 1912 Yılında Nasıl Başlamıştı?*, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara.

Verel, Oktay. *İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.I*, Türk Hava Kurumu Yayınları 3, İstanbul, 1985.

Verel, Oktay. *İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.II*, Türk Hava Kurumu Yayınları 4. İstanbul, 1985.

Yalçın, Osman (Edt.)-Recep MUTLU - Emin Gökalp. "Türk Tayyare Cemiyetinden Günümüz Türk Hava Kurumu'na Bir Değerlendirme, *Türk Havacılık Tarihi Makaleleri*, Hava Harp Okulu 6. Bilim Şenliği, HHO Bsm., 2011, İstanbul.

Yalçın, Osman, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, Basılmamış Doktora Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Yalçın, Osman. "Balkan Savaşlarında Türk Hava Harekâtı", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2022, Sayı: 6.

Yalçın, Osman. "Havacılık, Hava Gücünün Doğuşu ve Birinci Dünya Savaşına Etkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 59, Ankara, Güz 2016.

- Yalçın, Osman. "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:47, Bahar 2011.
- Yalçın, Osman. "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Askeri Havacılığı", *bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:96.
- Yalçın, Osman. "Son Bin Yılda Doğu Ve Batı Medeniyetlerinin İktisadi Yapılarının Değişimi Üzerine Bir Deneme", *TheJournal of AcademicSocialScienceStudies*, Volume 5 Issue 5, p. 281-324, October 2012.
- Yalçın, Osman. "Türk Hava Kurumu'nun Kurduğu Hava Harp Sanayii Fabrikaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 86, Ankara, 2013.
- Yalçın, Osman. "Türk Hava Kuvvetleri Tarihinde Hava Okulu ve Harp Okuluna Geçiş Süreci", *Akademik Bakış Derisi*, Cilt 9 Sayı 17, Kış 2015, Ankara.
- Yalçın, Osman. "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Uçak Fabrikası Kurma Mücadelesinde İlk Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) ve Kayseri Uçak Fabrikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:26, Sayı:78, Ankara, 2010.
- Yalçın, Osman. "Vecihi Hürkuş'un Hayatı ve Çalışmaları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Şubat 2010, S:15.
- Yalçın, Osman. "1911-1945 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayii", *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri(Sunulmayan Bildiriler Kitabı) 20-22 Mayıs 2009*, ATASE Yayınları, Ankara, 2010.
- Yalçın, Osman. 1950 Sonrasında Türk -Yunan Sorun Sahaları ve Gelişmeler Turkish-Greek Problemsand Developments After 1950, *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 2 / Haziran 2021.
- Yalçın, Osman. *Durağanlaşan Türk harp sanayiinin Kıbrıs meselesi ile yeniden yapılanması ve F-16C/D örneği*, *TurkishStudies-History*, 15(4), 2020.
- Yalçın, Osman. *Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo TarihçeleriC-1*, Hv. Bsm. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2009.
- Yalçın, Osman. *Mühürdarzade Nuri Bey'in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 44, Güz 2009.

Yalçın, Osman. *TürkHava Gücü Kuruluşu, İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2021.

Yalçın, Osman. *Türk Hava Harp sanayi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013.

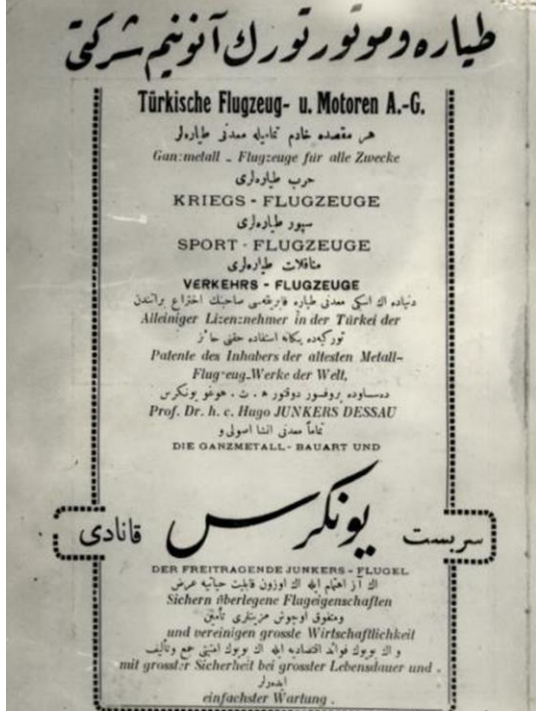
Yalçın, Osman. *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009*, Hv.Bsm.Evi ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2009.

Yalçın, Osman. Türk Hava Kurumu'nun Kurduğu Hava Harp Sanayii Fabrikaları, Sayı:86, *AAM Dergisi*, Ankara, Temmuz-2013.

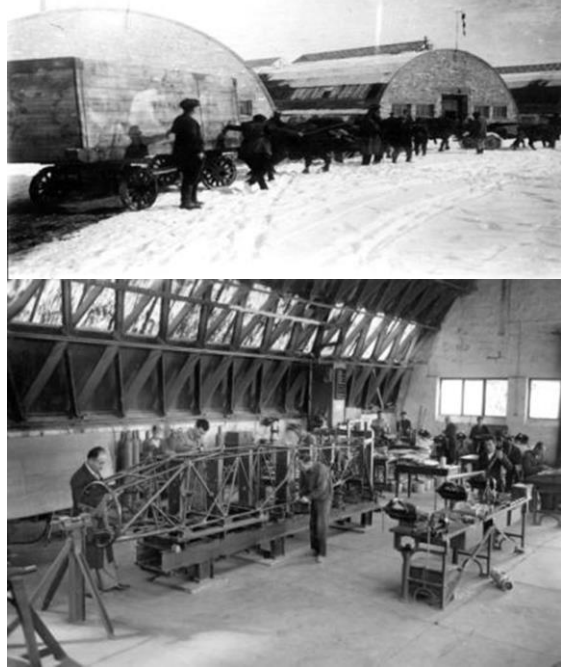
Yalçın, Osman. *TürkHava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi (Cumhuriyet Tarihi)*, Gazi Üniv. Sos.Bil.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, Ankara.

Ekler:

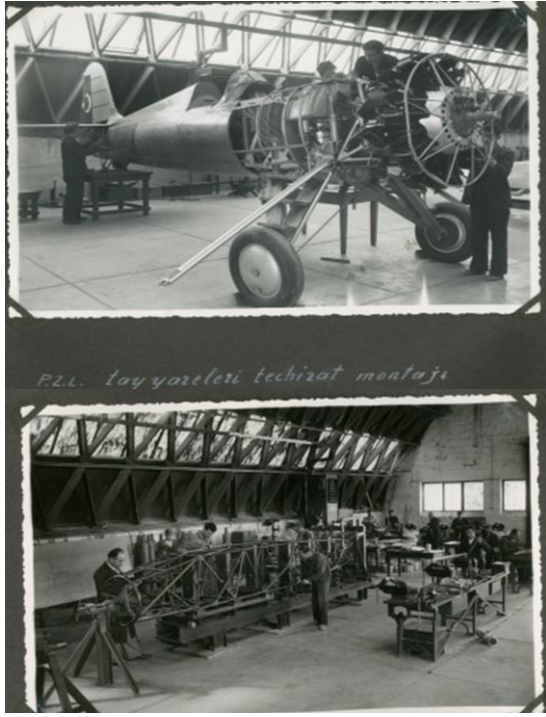
EK01-1-TOMTAŞ ve Kayseri Tayyare Fabrikası

EK01-2-3-TOMTAŞ ve Kayseri Tayyare Fabrikası

EK01-4-5-TOMTAŞ ve Kayseri Tayyare Fabrikası

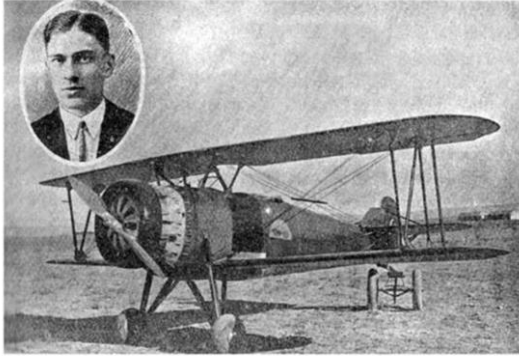
EK02-1-2-Atatürk ve Fevzi Çakmak Havacılığı Desteklemiş Liderlerdir.

EK04-Selahattin Alan Uçak Tasarımcısı.

Uçak Müh. Selahattin Alan

MM.VI tip Selahattin keşif tayyaresi ve konstruktörü Müh. Selahattin Reşit

EK05-1-Şakir ZÜMRE Fabrikası İle İlgili Belge
(BCA, Fon Nu.030.10, Yer Nu.58.396.12)

T. C. ANKARA
24/II. Teşv. / 1944

M. M. V.
Esl. ve MÜ. Müfettişliği
II Şube Kısmı

Sayı : Şube :
Evrak : 4441

DARŞANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

İstanbulda Karaağaçta kâin Şakir Zümre Türk Sanayi Harbiye ve Madeniye Fabrikası M. M. Vekâletinin Harbiye Dairesinin işareti ve tenvir figürlerini, Hava Müstearlığının tayyare bombalarını, Deniz Müstearlığının su bombalarını imal etmektedir.

Fabrika İstanbul şehri belediye hududu haricinde ve şehirden usaktır. İrtibatın temini için bir vasıtaya muhtaçtır.

Dilekçesi üzerine işbu vesika kendilerine verilmiştir.

M. M. V.
Esl. ve Müh. Mf.
Korg.

İsmail Arslan

030 10 58 396 12

Fon No: 30 10 0 - Kulu No: 58 - Döşme No: 286 - Sayı No: 12

EK05-2-Şakir ZÜMRE Fabrikası İle İlgili Belge
(BCA, Fon Nu.030.10.01.02, Yer Nu.86.40.7)

T. C. DARŞANLIK
KARARNAME

Kararname

10049

Müvekkilinin 1939 yılı bombardan talimleri için ihramlı olan 20 bin adet 20 ve 3,000 adet 80 kiloluk talim bombasının bu bombaları yapan İstanbulda Karaağaçtaki Şakir Zümre Türk sanayi harbiye ve madeniye fabrikasından muhaseben fiyatları olan 200 bin lirasını geçmemek kaydıyla ve 2690 sayılı kanunun 46 maddesinin K fıkrasına tevfiken pazarlıkla satın alınması; Millî Müdafaa Vekilliyetinin 25/8/39 tarih ve 202/650 sayılı teklifi ve Millîye Vekilliyetinin 8/6/39 tarih ve 2668 sayılı mütalâhası üzerine İcra Vekilleri Heyetince 17 / 6/39 tarihinde onanmıştır.

17/6/39

REKİSİDÜNER
İsmail Arslan

Ma. V. *İsmail Arslan* Ma. V. *İsmail Arslan* Ma. V. *İsmail Arslan* Ma. V. *İsmail Arslan* Ma. V. *İsmail Arslan*

Ma. V. *İsmail Arslan* Ma. V. *İsmail Arslan* Ma. V. *İsmail Arslan* Ma. V. *İsmail Arslan* Ma. V. *İsmail Arslan*

G. İ. V. *İsmail Arslan* Z. V. *İsmail Arslan* Ma. M. V. *İsmail Arslan* T. V. *İsmail Arslan*

EK06-ABD'den At Nalı İthal Raporu
(BCA, Fon Nu.030.01, Yer Nu.111.701.1)

DARŞANLIK
KARARNAME

Yazılı tarih: 26.1.1956
N. Sıra: 64
İnce

SİFRETTELİ

Pak Muhterem Olayınbaşbakanımız

1- Bugün kutfetmiş olduğunuz meseleden dolayı teşekkürlerinizi arz ederim.

2- Devleti günkü meselelerimizle ilgili olarak Amerika İktisadi Yardım Heyeti Başkanına devlet için, bir saat kadar konuşarak, teklifinde 25 milyon dolarlık imalat bir transferi üzere mülkesini kabul etti ve bunu ilân edebileceğimizi de bildirdi.

3- Mal mihmanın son üç senelik idhal durumu şöyledir:
553 senesinde 817 ton.
554 senesinde 258 ton
555 senesinde 704 tondur.
556 senesi içinde ilk partisi olarak 120 ton birkaç gün kadar memleketimize gelmiş olacaktır.
Mal mihman idhali, 556 senesi içinde en yüksek idhal sonucu olan 704 senesi miktarına isap ederek ulaştırılacaktır.

4- Senatelerin bekindiği gayri mümkün tavur ve bazı profesyonellerin yanlışsız beyanat ve hareketleri dolayısıyla ciddi variyet aldık. Üniversiteler bütçelerinin bugün mülkesine bağlıdır. Bütçe komisyona bir kişi idhal girişiminde bulunmuşlardır. Mevcut arzedilemlerini tavsiye bütün bütçe siyasetleri ile ortaya koyar çok güzel ciddi ve şair konuşmalar yaptılar. İbrahim Karagözün Üniversite mensuplarına çok müthiş teklifleri oldu. Kessen danışmanı Ankara Üniversitesinde 6 kişilik İcra Komitesi benimle temas etmektedir. Bütçe komisyondaki konuşmalarla. Öğleden sonra da aynı şekilde devam olmuştur tabiidir.

Arzeder, hürmet ve muhabbetle ellerinizi şerifim.
2- Başvekilat Hususî Zaten Ed. (64) sayılıdır.

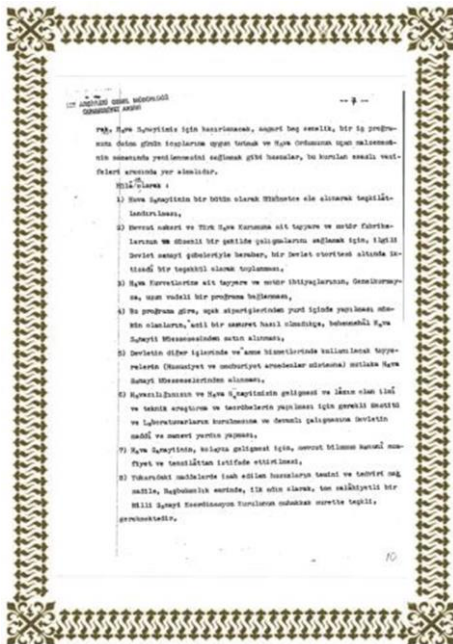
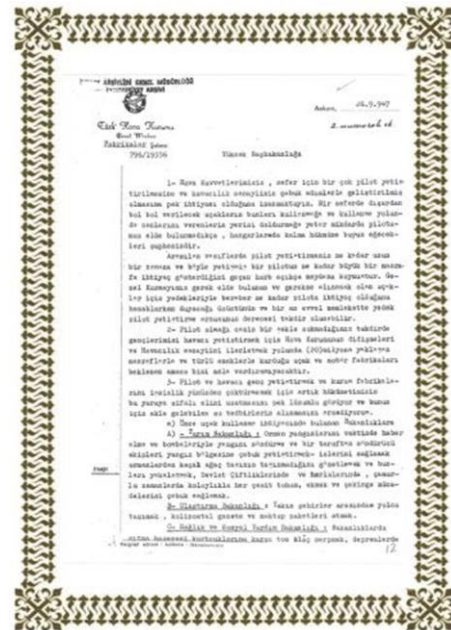
Başvekil
İsmail Arslan

030 01 44 20 11

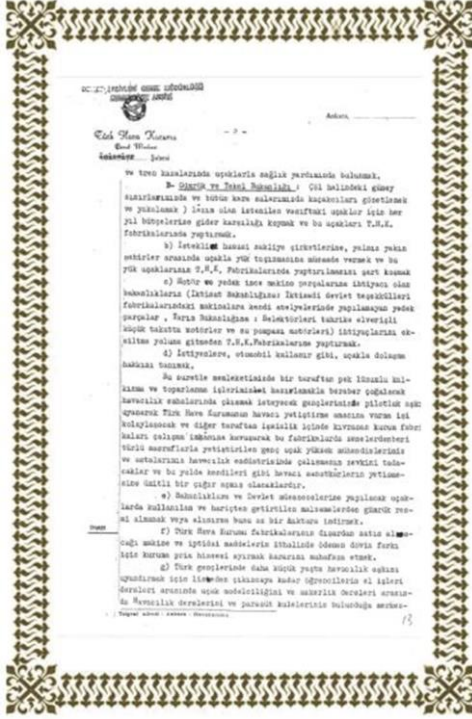
EK07-1-THK Uçak Fabrikası

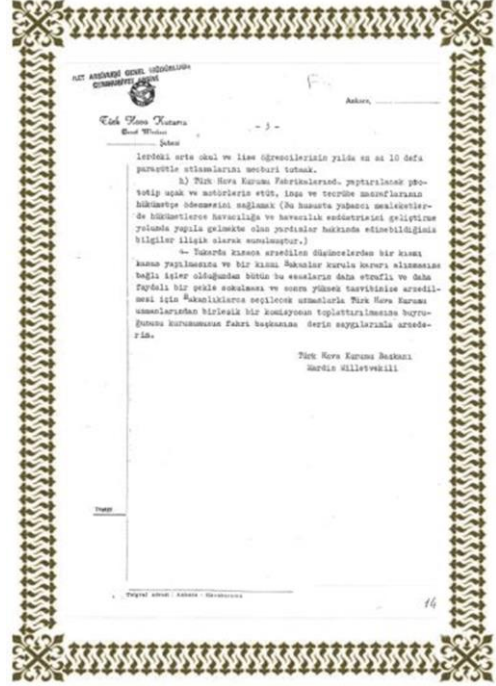
EK07-2-3-THK-1 Gövde İnşaatı Ve Önden Görünüşü

EK08-1-THK'nın
Hv.San.Rap.(29.03.1948)030.01.100.619.2
-10).EK08-2-THK'nın
Hv.San.Rap.(29.03.1948)030.01.100.619.2
-10.

EK08-3-THK'nın Hv.San.Rap.
(29.03.1948)030.01.100.619.2-13)

EK08-4-THK'nın Hv.San.Rap.
(29.03.1948)030.01.100.619.2-13)

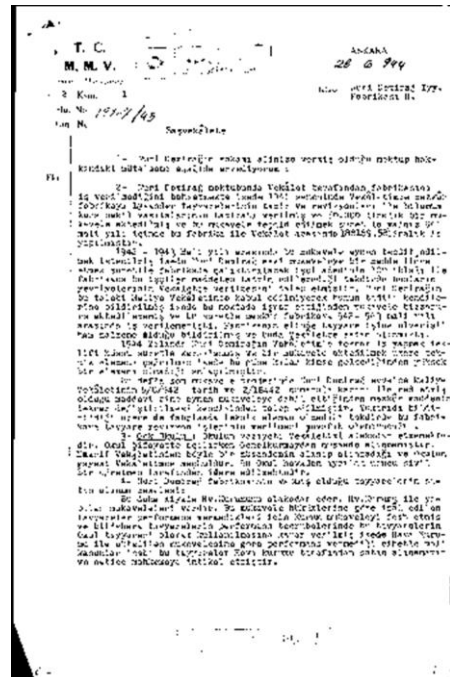
EK09-1-NURİ DEMİRAĞ-HAVA
MÜZESİ-İST.

EK09-2-NURİ DEMİRAĞ-HAVA
MÜZESİ-İST.

EK10-1-MMV'NİN NURİ DEMİRAĞ
TESİSLERİ HAKKINDA GÖRÜŞÜ-
1944.

İmanda Artma Eksilme Problemi

The Problem Of Increase Or Decrease In Faith

Esra Şimşek

Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri/ Kalam Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi, Konya/Türkiye

Graduate Student, Selcuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic
Islamic Sciences / Kalam, Konya/Türkiye

E-posta: muallimehanim33@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2847-9212

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makale / Research Article

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Yaz-Haziran

Geliş/Received: 23 Mart /March 2023

Kabul/Accepted: 24 Haziran/June 2023

Yayın/Published: 30 Haziran/June 2023.

Atıf/Cite As

Şimşek, Esra. "İman'da Artma Eksilme Problemi". *Demokrasi Platformu Dergisi*, (2023), 12/38, 135-145.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi ve intihal tespit edilmemiştir. /This paper was checked for plagiarism. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Esra Şimşek)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Esra Şimşek % 100

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi>

e-mail to: demokrasiplatformudergisi@gmail.com

Publisher Serkan Yorgancılar, Ankara-Türkiye.

Öz

İmanın artması ve eksilmesi meselesi ilk dönemlerden itibaren önemini koruyan kelami problemlerden biridir. Kelami mezheplerin iman kavramına yükledikleri anlamlar bu konudaki tartışmaların temel nedenidir. Ehl-i Hadis, Mutezile, Hariciye, İmam Şafi gibi imanı amelden bir cüz sayan alimlere göre iman artar ve eksilir. Böylece yapılan iyi ameller imanı arttırırken, işlenen günahlar nedeniyle iman eksilmiştir olur. Ehl-i sünneti oluşturan Eşari ve Maturidi mezhepleri tarafından imanın tasdik olduğu ve amelin imandan bir cüz olmadığı hususunda bir genel kabul bulunurken, Kur'an'da imanın artacağına delalet eden ayetler hakkında farklı yorumlamalar iki farklı bakış açısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna göre Maturidiler imanı tasdik çerçevesinde ele alıp artma ve eksilmeyi kabul etmemişlerdir. Eşariler ise peygamberler ve salih kulların imanının diğer insanların imanıyla eşit olamayacağından hareketle bunun mümkün olabileceğini kabul etmişlerdir. Yapmış olduğumuz çalışmada imanda artma eksilme problemini Maturidi ve Eşari alimleri perspektifinde ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Sünnet, İman, Eşarilik, Maturidilik, Kelam.

Abstract

The issue of the increase and decrease of faith is one of the theological problems that have maintained its importance since the early periods. The meanings that the theological sects attribute to the concept of faith are the main reason for the debates on this issue. According to scholars such as Ahl al-Hadith, Mutazila, Kharijiya and Imam Shafi'i, who consider faith as a part of deeds, faith increases and decreases. Thus, while good deeds increase faith, faith decreases due to sins committed. While there is a general acceptance by the Ashari and Maturidi sects of Ahl al-Sunnah that faith is assent and that deeds are not a part of faith, different interpretations of the verses in the Qur'an that indicate that faith will increase have led to the emergence of two different perspectives. Accordingly, the Maturidis considered faith within the framework of assent and did not accept any increase or decrease. The Asharians, on the other hand, have accepted that this is possible since the faith of prophets and righteous servants cannot be equal to the faith of other people. In this study, we will discuss the problem of increase and decrease in faith from the perspective of Maturidi and Ashari scholars.

Keywords: Ahl al-Sunnah, Faith, Ashari, Maturidism, Theology.

Giriş

Kelami mezheplerin yorumlamalarına göre farklılık gösterse de imanın tasdik anlamının hepsinde var olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber kelami ekollerin iman tanımlamalarında “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel” olmak üzere üç prensibin biri, ikisi veya üçünü esas aldıklarını görüyoruz. Hz. Peygamber’in vefatı sonrası yaşanan süreçte Müslümanlar arasında cereyan eden olaylar ve savaşlar imanla ilgili tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İmanda artma ve eksilmenin mümkün olup olmadığı da bunlardan biridir. Bağdadi (ö. 429/1037-38) bu husustaki görüşleri üçe ayırır; birinci görüşe göre taatlerin imandan olduğunu kabul edenler imanda artma ve eksilmeyi kabul ederler. İkinci görüşe göre imanın sadece ikrar olduğunu kabul edenler onda bir artma ve eksilmeyi mümkün görmezler. Üçüncü görüşe göre imanın kalp ile tasdik olduğunu kabul edenler imanda eksilmeyi mümkün görmezken artması konusunda ihtilafın olduğunu bazılarının artmayı caiz görürken bazılarının bunu kabul etmediğini ifade eder.¹

1. İmanda Artma Eksilme Meselesi

Hz. Osman'ın (ö.35/656) şehit edilmesi ve devam eden süreçte yaşanan Cemel, Siffin savaşları ve tahkim olayları gibi siyasi hadiseler neticesinde Müslümanlar arasında derin görüş ayrılıkları meydana gelmişti. Bu görüş ayrılıkları nihayetinde siyasi ve itikadi oluşumların meydana gelmesiyle sonuçlandı. Müminler arasında yaşanan ihtilafların temelinde iman kavramı, amelin imanın bir parçası olup olmadığı, büyük günah işleyenlerin durumu ve tekfir edilip edilemeyecekleri yer almaktaydı. İman ile ilgili alimler arasındaki ihtilaflardan biri de onun artma azalma kabul edip etmeyeceği ile ilgilidir. İmanın artma ve eksilme tartışmalarına baktığımızda bu hususun temelinde imanın mahiyetiyle ilgili kabullerin yer aldığını görmekteyiz.² Yani imanı tasdikten ibaret olarak kabul edenlere göre iman edilecek hususların artması veya azalması söz konusu olmadığı için iman artmaz ve eksilmez. Çünkü tasdik, bölünemeyen bir niteliklidir; vardır veya yoktur. Tereddüt ve şüphenin bulunması iman olmadığını gösterir. Çünkü tasdik anlamındaki iman kesinliği gerekli kılar.³ Ameli imanın bir parçası olarak kabul edenlere göre ise, yapılan iyilik ve hasenatlar imanı arttırırken, işlenen günahlar nedeniyle imanını eksiltmiş olur. Ehl-i sünnetin iki mezhebi Maturidi ve Eşariler imanın tasdik olduğu hususunda ve amelin imanın bir parçası

¹ Bağdadi, Abdülkahir, Kitabu Usulid-Din, İşaret Yayınları, çevr. Ömer Aydın, İstanbul 2016, 288.

² Arslan, Hulusi, Bozkurt, Mustafa, Sistemantik Kelam, Çınar Yayınları, İstanbul, 2021, 92

³ Memiş, Murat, Ehl-i Sünnet'te Farklılaşma, Eşari-Maturidi İhtilafı, Tibyan Basım, İzmir, 2011, 365

olmadığında hemfikirdir. Konu ile ilgili iki ekol tarafından belirtilen görüşler şu şekildedir; Maturidilere göre iman artmaz ve eksilmez çünkü tasdik edilecek hususlar Rasulullah tarafından tebliğ edilmiştir. Bunların artması ya da eksilmesi söz konusu değildir. Eşarilerin yorumu imanın artıp eksilmesinin mümkün olabileceği yönündedir. Çünkü iman ile ibadet arasında kurulan ilişki imanın artıp eksilme şeklinde değişiklik göstermesine imkan tanır. Amelleri yerine getirmemek kişiyi iman dairesinden çıkarmasa da imanın kemalinde farklılığa neden olur.⁴

2. Maturidilik

İmam Maturidi (ö. 333/944) Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) itikadi görüşlerini sistemleştirip bir mezhep haline getirmiştir. Maturidilerin imanun artma ve eksilme problemine yaklaşımları Ebu Hanife ile paralellik göstermektedir. Ebu Hanife'ye göre iman kalben tasdiktir ve ziyadeleşmesi ve noksanlaşması mümkün değildir. Hatta tasdik eden kişinin iyi veya kötü amel işlemesi tasdikini etkilemez. Dolayısıyla iman edenlerin yaptıkları fiiller onların imanda eşit oldukları gerçeğini değiştirmez.⁵ Ebu Hanife *"müminler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını arttırır, onlar sadece Rablerine tevekkül ederler."*⁶ ayetinde zikredilen imanun artması eksilmesi meselesini Resulullah dönemiyle sınırlı tutar. Çünkü Resulullah ashab-ı kiramdan öncelikle tevhide iman etmelerini istemiş, daha sonra da vahiy sürecinin devam etmesinden dolayı ashab gelen her yeni hükme iman etmişti. Ebu Hanife'ye göre iman, iman edilecek hususların artmasıyla artıyordu. Ancak asr-ı saadet dışında bu geçerli değildir.⁷

İmam Maturidi aynı ayet hakkında yorumu şu şekildedir; buradaki artma imanun niceliğindeki bir artış değildir. Maturidi imandaki artışı aynı noktaya bakan iki kişinin bakışıyla ve bu bakıştaki devamlılıkla örnek verir. Birinci kişi bir müddet farklı bir tarafa bakması sonucu ikinci kişinin bakışında bir değişim olmadığı için bakışının birincisinden daha fazla olmasına benzetir. Bu bağlamda Maturidi'ye göre imandaki artış iman üzere kararlılık ve devamlılık anlamına gelir.⁸ O, verdiği

⁴ Taftazani, Sa'deddin, el-Makasid, çvr. İrfan Eyibil, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, 728.

⁵ Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit.,el-Fıkhü'l-Ekber Şerhi,trc. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınevi,İstanbul, 2019, 346.

⁶ Enfal 8/2.

⁷ Ebû Hanîfe.,el-Fıkhü'l-Ekber Şerhi, 346.

⁸ Demir, Hilmi, Tan, Muzaffer, "Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmam-ı Matüridi", Ay Yayıncılık, Ankara, 2017, 90-91.

örnekte bakma ile ameli, bakılan olarak imanı benzetir, böylece amelin artması imanı arttırmaz. Oysa ki burada murad edilen, Allah'ın dosdoğru istikameti üzerinde sabit bir şekilde kalarak, kişinin imanındaki süreklilik ve dengenin artmasıdır.⁹ Böylece imanın özünde herhangi bir artma ve eksilme söz konusu olmaz ancak imanun niteliğinde/keyfiyetinde/kalitesinde artma ve eksilme söz konusu olabilir. Başka bir deyişle mümin kişi kaliteli/kamil bir imana sahip olabileceği gibi kalitesiz/kuru bir imana da sahip olabilir.¹⁰ İmam Maturidi'ye göre imanun tercih edilip küfrün terkedilmesi nedeniyle imanun yenilenmesi söz konusu olur.¹¹ Münafıkların ayetler geldikçe inkar etmeleri ve dine karşı olan tutumları, mesafeleri artarken, müminlerin imanlarındaki kararlılıkları ve imanlarının gücünü arttırır. İmanda her an yenilenme söz konusudur.¹² Mümin bir insanın hayatının her kademesinde imana aykırı fiiller işlemesi imkan dahilindedir. Fatih suresinde "İhdine's-sırata'l-müstakim" ayetiyle edilen dua vesilesiyle Allah kişiyi bu tehlikeden uzaklaştırmış olur ve mümin böylece günde kırk kere bu duada bulunarak küfrü reddetmiş ve imanını tazelemiş/yenilemiş olur.¹³

Pezdevi'ye (ö. 493/1100) göre de iman artmaz ve eksilmez. O bu konuda imanı özde ve nitelik olarak iki farklı açıdan değerlendirir. Birinci kısma göre imanun özünde artma ve eksilme mümkün değilken, ikinci kısımda nitelik olarak müminlerin imanı farklılık gösterip birbirlerine üstünlük sağlamaları mümkündür. Ebu Hanife'nin rivayet ettiği "imanum Cebrail'in imanı gibidir derim fakat Cebrail (a.s.) imanına benzer diyemem, zira benzerlik(misl) sıfatlarda eşitliği gerektirir." sözüyle imanun zat yönüyle değil sıfat yönüyle artacağını belirtir.¹⁴ Pezdevi, ameli imanun bir parçası kabul edenlere de ithafen şöyle bir benzetmede bulunur; öküzün, koçun ve ceylanın boynuzunun ayrılması (bir parçası eksik olsa da) nasıl ki zatında bir eksiltme oluşturmazsa amel olmayan imanun da geçerli olduğunu ifade etmiştir.¹⁵

Hakim es-Semerandi (ö. 342/953) artma ve eksilme gibi durumların ancak yaratılmış olan şeylerde ortaya çıktığından hareketle, imanun zatında değil fiilerinde oluşabileceği kanaatindedir. İman da yaratılmamış olduğu için artma

⁹ Avcı, Metin, "İmam Maturidi'ye Göre İmanda Artma ve Eksilme Sorunu, 2022, 204-205

¹⁰ Ak, Ahmet, Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Maturîdîlik, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, 93

¹¹ Maturidi, Ebu Mansur Muhammed, Te'vilatu'l Kur'an Tercümesi, çvr. Mehmet Erdoğan, Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016 ,II /532.

¹² Maturidi, Te'vilatu'l Kur'an Tercümesi, VI/187.

¹³ Maturidi, Te'vilatu'l Kur'an Tercümesi , I/46.

¹⁴ Pezdevi, İmam Ebu Yusr Muhammed, Ehli Sünnet Akâidi, ter. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayıncılık, İstanbul, 1988, 219-220.

¹⁵ Pezdevi, Ehli Sünnet Akâidi , 220.

eksilme söz konusu değildir.¹⁶ Semerkandi iman ışığa, küfrü karanlığa benzeterek birinin yokluğunun diğerinin varlığı anlamına geldiğini, imanın artmasının küfrün aynı derecede azalmasını gerektireceğinden iman ve küfrün birlikte olmasının muhal olduğunu söyler.¹⁷ “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım.*”¹⁸ ayetinde geçen “*tamamlamak*” ifadesini ,ancak eksik olan bir şey için tamamlanma gereksinimi duyulacağını ve buna dayanarak imanın artıp eksileceği yorumunu çıkaranlara cevaben imanın din olduğunu ama din olan her şeyin iman kapsamına girmediğini nasıl ki küfür büyük bir günah olmasına rağmen her günah da küfürden ibaret değilse, iman da bir itaat olarak kabul edilse de her itaat iman olamaz.¹⁹

Sabuni’ye (ö. 580/1184) göre tasdik varlığıyla iman ortaya çıkar. Böylece imanın artıp azalması düşünülemez. Sabuni “*...imanlarını arttırır.*”²⁰ ayetinin bazı manalara gelmesi mümkündür. Birinci olarak Hz. Peygamber döneminde vahiy süreci devam ettiğinden dolayı, nazil olan her yeni ayette müminlerin esasında icmali imanlarında var olan hükümlerin ayrıntılarında bir artışa neden olur. İkinci olarak, araz olan imanın “*teceddüd-i emsal*” (aynı mahiyette olan vasıf veya arazların devamlılığı, yenilenmesi) olabileceği gibi, imanın nurunun parlaması ve feyzinin fazlaşması manasına gelmesi de mümkündür.²¹

Ömer en-Nesefi’ye (ö. 537/1142) göre iman tam bir teslimiyet ve tasdikten teşekkül ettiği için artmaz ve eksilmez. Ancak kuvvetli ve zayıf olması mümkündür. Örneğin Hz. Peygamber’in imanını ile diğer müminlerin imanını eşit değildir. İman kuvvetli hale getirecek şey amellerdir. Yoksa müminlerin iman ve tevhid konusunda birbirlerine üstünlüğü yoktur. Kur’an’da imanın artacağına dair yer alan ayetler imanın nurunun artacağına delalet eder.²² Ebu’l Muin en-Nesefi (ö. 508/1115) “*İmanlarına iman katsınlar diye...*”²³ ayetinde açıklanan durumun Kur’an’ın nüzul süreci devam ettiği dönemde sahabenin gelen her ayete iman etmesinin bir önceki tasdiklerine göre imanlarında fazlalık oluşturduğu anlamına

¹⁶ Semerkandi, Ebu’l Kasım el-Hakim, Sevadü’l Azam, trc. Talha Alp, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2007, 388.

¹⁷ Semerkandi, Sevadü’l Azam, trc. , 391.

¹⁸ Maide 5/3.

¹⁹ Semerkandi, Sevadü’l Azam, trc., 392.

²⁰ Enfal 8/2.

²¹ Sabuni, Nureddin, Maturidiyye Akaidi, trc. Bekir Topaloğlu, Pars Yayıncılık, İstanbul, 1978, 182-183.

²² Nesefi, Ömer, İslam İnançının Temelleri-Akaid, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2006, 47-48

²³ Fetih 48/4.

gelir. Ancak vahiy süreci sona erdiği için artık bu durum geçerli değildir. *"Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır."*²⁴ ayetinden anlaşılması gereken müminlerin iman konusunda eşit olsalar da taat konusunda farklı olmalarıdır. Bu nedenle ayette geçen "imanlarını arttırlar"ın anlamı yakındır. Nesefi, İmam Şafi'nin (ö. 204/820) imanın artıp azalmasının mümkün olduğuna dair delil olarak sunduğu "Eğer Ebubekir'in (ö. 13/634) imanı ile ümmetin imanı karşılaştırılsa Ebubekir'in imanı daha ağır basar."²⁵ hadisinden maksadın Hz. Ebubekir'in ümmetin kalan kısmından daha fazla ecir sahibi olduğudur.²⁶

Maturidiler tasdik merkezli bir iman anlayışına sahip oldukları için ameli imanın bir parçası olarak görmezler. Böylece imanın kapsam yönünden bir artma veya eksilmeyi kabul etmeyeceğini belirtirler. Yani Peygamberimizin tebliğ ettiği olduğu iman edilecek hususlarda artma ve eksilme olmaz. O'nun tebliğ ettiği şekilde bütünüyle iman etmek gerekir. Örneğin peygamberlerin bir kısmına iman edip bir kısmına etmemek veya Kur'an'ın bazı ayetlerine iman edip bazılarına etmemek kişiyi küfre sokar. Ayrıca bu temel hususlarda ister cahil ister bilgin veya peygamber olunması ayırt etmeden müminler arasında hiçbir farklılık yoktur. İkinci olarak kişilerin imanı nitelik olarak farklılık gösterebilir. Maturidiler Kur'an'da geçen imanın artması ile ilgili ayetleri te'vil ederek taklidi iman sahibi biri ile tahkiki iman sahibi birinin imanının aynı kalitede olmadığını ifade ederler. Mümin önce icmali iman eder, sonra tafsili imanın hakikatine ulaşıncaya imanın kuvvetlendirir ve kaliteli iman sahibi olur.

3.Eşarilik

Eşari'ye (ö. 324/935-36) göre iman tasdik etmektir.²⁷ O, imanın artması eksilmesi konusunda eksilmenin imani hususların bilinmemesi veya kuşku duyulması anlamına gelmediğini bunun küfür olduğunu ifade eder. Eşari'ye göre artma ve eksilme iman edilmesi gereken hususlarda müminin imanla ilgili sahip olduğu bilgi seviyesiyle birlikte akıl ve kalpteki derecesinden kaynaklanır. Eşari, Hz. Peygamber'in kulluğuyla diğer müminlerin kulluğunun derecesinin farklı olduğunu misal getirerek imandaki artma ve eksilmenin bireydeki iman

²⁴ Enfal 8/2.

²⁵ Buhari, "İman", 33.

²⁶ Nesefi, Ebu'l-Muin, Bahrü'l-Kelam, ter. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2010,67-68.

²⁷ Eş'arî, Ebû'l-Hasen 'Alî b İsmâ'îl, el-Luma' fî'r-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida, trc. Kılıç Aslan Mavil, Hikmet Yağlı Mavil, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, 136.

kemalinden kaynaklanacağı düşüncesindedir.²⁸ Buna göre artma ile kastedilen imana ait bilgilerin artmasıyla gerçekleşir. Burada imanın artması daha önce bilinmeyen bir konunun öğrenilmesi veya kişilerin bir hakikate ulaşılmasıyla vuku bulur. Örneğin önceleri bilinmeyen ve tatbik edilmeyen imani bir konunun öğrenilmesiyle kişinin imanında artma meydana gelir.²⁹ Böylece Eşariler kişideki imani bilgilerin artmasıyla imanın kemalinde artma meydana geleceği kanaatine sahiptirler. Eşariler, imanda artma ve eksilmenin mümkün olduğunu şu ayetlerle delillendirmeye çalışırlar;

*" O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*³⁰

*" Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rablerine güvenirler."*³¹

*"Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden "Bu hanginizin imanını arttırdı ki?" diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve bundan dolayı onlar sevinç içindedirler."*³² *"Mü'minler, düşman birliklerini görünce, "İşte bu, Allah'ın ve Resûlünün bize vaad ettiği şeydir. Allah ve Resûlü doğru söylemişlerdir" dediler. Bu, onların ancak imanlarını ve teslimiyetlerini arttırmıştır."*³³

*"Biz cehennemın işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık ki böylelikle kendilerine kitap verilenler kesin bilgi edinsinler, inananların imanı artsın; kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesinler; kalplerinde hastalık bulunanlar ve inkârcılar da, "Allah bu sayı misaliyle ne demek istemiş olabilir?" desinler. İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir. Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez. İşte bu, insanlık için sadece bir öğüttür."*³⁴

²⁸ Eş'arî, Ebû'l-Hasen 'Alî b İsmâ'îl, İbane ve Usulu Ehl-i Sünnet, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2019, 169.

²⁹ Demir, Fethi, "Günah ve Kebâir Kavramları Bağlamında Bazı Eş'arî Âlimlerinin İmanda Artma-Eksilme Hakkındaki Görüşleri", Muş Alparlan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 2022, 113.

³⁰ Fetih, 48/4.

³¹ Enfal, 8/2.

³² Tevbe, 9/124.

³³ Ahzab, 33/22.

³⁴ Müddesir 74/31.

Taftazani (ö. 792/1390) de imanın hakikati ve mahiyetinin ne arttığı ne eksildiği görüşündedir. Ancak amel ve taatin imanın tam ve kamil olması için gerekli olduğu kanaatindedir. Ameli imanın bir parçası olarak görmeyen Taftazani imanın hakikatini elde eden birinin ister ibadet ve taat işlesin ister günah işlesin müsavi olduklarını tasdikinde bir değişiklik olmaksızın tasdiki hali üzere baki olduğu görüşündedir. Daha önce zikretmiş olduğumuz ayette³⁵ Ebu Hanife'nin yorumlarını desteklemekle birlikte farzların tafsilatına peyderpey vakıf olmanın Peygamber dönemi dışında da mümkün olabileceği kanaatini taşır.³⁶

Cüveyni'nin (ö. 478/1085) konu ile ilgili düşüncesi Hz. Peygamber'in imanı ile diğer müminlerin imanları mukayese edildiğinde Hz. Peygamber'in tasdikinin şüphelerden arınmış ve sürekli olduğu için diğer insanlardan üstün olduğu yönündedir. Tasdikin bir araz olduğu ve Peygamberimiz için süreklilyken diğer insanlar için bazen bulunduğunu bazen de yok olduğunu bu nedenle Hz. Peygamber'in imanının daha güçlü olduğu görüşüne sahiptir.³⁷

Adudiddin İci'ye (ö. 756/1355) göre iman ister tasdik olarak tanımlansın, ister tasdikle beraber amellerdir diye tanımlansın artma ve eksilmeyi kabul eder. İman tasdik olarak kabul edildiğinde güçlülük ve zayıflık olarak farklılık gösterir. Bu düşünce Peygamber'in imanı ile ümmetin fertlerinin imanının eşit olmasını gerektirir. İci, bunun icma ile yanlış olduğu görüşündedir. Hz. İbrahim'in "*fakat kalbinin mutmain olması için*"³⁸ sözünü de yakini tasdikin artmayı kabul ettiğine dair bir delil olarak kabul eder. İci'nin ikinci itirazı ise Hz. Peygamber'in getirdiği şeyler tek tek düşünüldüğünde farklıyken hepsi icmalı imanın bir parçasıdır. Bunlardan biri özel kabul edilip tasdik edildiğinde bu icmalı tasdikden başka bir tasdik ve imanın parçası olur. Böylece İci, "ayrıntılı tasdikler artmayı kabul eder" kanaatine sahiptir.³⁹

Bakillani (ö. 403/1013) de nasslara dayanarak imanda artma ve eksilme olabileceğini fakat bu artıp eksilmenin imanın "tasdik" boyutunda değil söz ve amelde olacağını ifade eder. Çünkü tasdikte oluşabilecek bir eksilme insanı küfre götürür ve iman dairesinden çıkmasına neden olur. Bunun yanında herhangi bir müminin imanyla Hz. Peygamber'in Cebrail'in veya Hz. Ebubekir'in imanının eşit

³⁵ Enfal 8/2.

³⁶ Taftazani, Sa'deddin, Şerhu'l Akaid, hzl. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017, 226

³⁷ Cüveyni, İmam Harameyn, Kitabu'l İrşad-İnanç Esasları Kılavuzu, trc. Bülent Baloğlu, TDV Yayınları, İstanbul, 2016, 323-324.

³⁸ Bakara 2/260.

³⁹ el-Cürçânî, Seyyid Şerif, "Şerhu'l-Mevâkif" (Metin-Çeviri), çev. Ömer Türker, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2021, C.III., 630.

olmadığını bunun nedeninin ise onların imanlarının mükemmeliyeti ve faziletinden kaynaklanması ile ilgilidir.⁴⁰

Eşarilere göre ayetler imanın zat olarak arttığını ortaya koymaktadır. İmanda artma söz konusu olunca ,imanı artan kimsenin imanı ,artmadan önce noksan olduğu anlamına gelir.⁴¹ Mümin olarak vasıflandırılmada peygamber ile herhangi bir mümin arasında farklılık yoktur. Ancak imanın derecesi olarak bir müminin imanı ile peygamberin imanı aynı tutulamaz.

Sonuç

Maturidi ve Eşarilerin imanın tasdik edilecek hususlarında artma ve eksilmeyi kabul etmesi söz konusu değildir. Aksi halde iman edilecek hususların birini bile reddetmek kişiyi küfre götürür. Maturidiler ayetlerde de geçen artmanın imanın zatını değiştirmediği fakat nitelik ve kalite olarak artması, yenilenmesi, sebat üzere olması olarak yorumlamaktadır. Yoksa yapılan ameller imanı arttırmazken terkedilen ameller de imanı azaltmaz. Eşariler ise konu ile ilgili ayetlerin zahirini esas alarak imanın zat olarak artıp eksilebileceği kanaatini taşırlar. Böylece müminler imanları bakımından kuvvetli, zayıf olarak vasıflanabilirler. Eşarilerin bu görüşü benimsemelerinde Hz. Peygamber'in imanı ile herhangi bir müminin imanını denk görmekten endişe duymalarından kaynaklanırken, Maturidiler ise iman edilmesi zaruri hususları kabul eden bir müminin, imanının eksilmesiyle iman dairesinden çıkıp küfre düşebileceği ihtimalinden çekinmelerinden dolayı böyle bir yaklaşım benimsedikleri söylenebilir.

Kaynakça

- Ak, Ahmet, Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Maturîdîlik, Ensar Neş., İstanbul, 2019.
- Arslan, Hulusi, Bozkurt, Mustafa, Sistemik Kelam, Çınar Yay., İstanbul, 2021.
- Avcı, Metin, "İmam Maturidi'ye Göre İmanda Artma ve Eksilme Sorunu", 2022.
- Bağdadi, Abdülkahir, Kitabu Usulid-Din, İşaret Yayınları, çevr. Ömer Aydın, İstanbul, 2016.
- Bakillâni, Ebû Bekir Muhammed bin Tayyib. el- İnsaf, Mısır, 1963.

⁴⁰ Bakillâni, Ebû Bekir Muhammed bin Tayyib, el- İnsaf, Mısır, 1963, 56-57.

⁴¹ Bağdadi, Kitabu Usulid-Din, 289.

- Cürcâni, Seyyid Şerif Ali bin Muhammed, Şerhu'l Mevâkıf, çvr. Ömer Türker, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2021.
- Cüveyni, İmam Haremeyn, Kitabu'l İrşad-İnanç Esasları Kılavuzu, trc. Bülent Baloğlu, TDV Yayınları, İstanbul, 2016.
- Demir, Fethi , Günah ve Kebair Kavramları Bağlamında Bazı Eşari Alimlerinin İmanda Artma-Eksilme Hakkında Görüşleri, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 2022.
- Demir, Hilmi, Tan, Muzaffer, Ehl-i Sünnet'in Reislerinden İmam Maturidi, Ay Yayıncılık, Ankara, 2017.
- Ebû Hanife en-Nu'mân b.Sâbit, el-Fıkhü'l-Ekber Şerhi, trc. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen 'Alî b İsmâ'îl, İbane ve Usulu Ehl-i Sünnet, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen 'Alî b İsmâ'îl, el-Luma'f'r-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida, trc. Kılıç Aslan Mavil, Hikmet Yağlı Mavil, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Maturidi, Ebu Mansur Muhammed, Te'vilatu'l Kur'an Tercümesi, çvr. Mehmet Erdoğan, Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Memiş, Murat, Ehl-i Sünnet'te Farklılaşma, Eşari-Maturidi İhtilafı, Tibyan Basım, İzmir, 2011.
- Nesefi, Ebu'l-Muin, Bahrü'l- Kelam, ter. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Nesefi, Ömer, İslam İnançının Temelleri-Akaid , Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Pezdevi, İmam Ebu Yusr Muhammed, Ehli Sünnet Akâidi, ter. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayıncılık , İstanbul, 1988.
- Sabuni, Nureddin, Maturidiyye Akaidi, trc. Bekir Topaloğlu, Pars Y., İstanbul, 1978.
- Semerikandi, Ebu'l Kasım el-Hakim, Sevadu'l Azam, trc. Talha Alp, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Taftazani, Sa'deddin, el-Makasid, çvr. İrfan Eyibil, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.
- Taftazani, Sa'deddin, Şerhu'l Akaid, hzl. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017